

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1946:78
JORDBRUKSDEPARTEMENTET

**JORDBRUKSBEFOLKNINGENS
MÖJLIGHETER TILL SYSSELSÄTTNING
UTOM JORDBRUKET**

*Utredning verkställd på uppdrag av 1942 års
jordbrukskommitté*

av

SVEN GRUNDSTRÖM

S T O C K H O L M

1 9 4 6

Statens offentliga utredningar 1946

Kronologisk förteckning

1. Betänkande angående rundradion i Sverige. Dess aktuella behov och riktlinjer för dess framtida verksamhet. Norstedt. 167 s. K.
2. Dödföddheten och tidig dödligheten i Sverige. Dess samband med natalitetsminskningen och dess förhållande vid olika former av förlösningsvård samt dess socialmedicinska och befolkningspolitiska betydelse. Av C. Gyllensvärd. Beckman. 115 s. S.
3. Betänkande med förslag till ändrade grunder för flottningsslagsstiftningen m. m. Hægström. 99 s. Jo.
4. Betänkande med förslag angående uniformspliktens omfattning för viss personal vid försvarsväsendet. V. Pettersson. 59 s. Fö.
5. Betänkande om barnkostnadernas fördelning med förslag angående allmänna barnbidrag m. m. V. Pettersson. 351 s. S.
6. Betänkande om barnkostnadernas fördelning med förslag angående allmänna barnbidrag m. m. Bilagor. Beckman. 153 s. S.
7. Betänkande och förslag rörande åtgärder för att begränsa antalet kontraktansluttat manskap inom krigsmakten. Beckman. 136 s. Fö.
8. 1941 års lärarlönesakkunniga. Betänkande med förslag till boställsordning för folkskolans lärare m. m. Marcus. 146 s. Fi.
9. 1945 års universitetsberedning. 1. Docentinstitutionen. Hægström. 62 s. E.
10. Betänkande med förslag till omorganisation av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen m. m. Katalog- o. Tidskriftstryck. 217 s. K.
11. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 4. Skolpliktstidens skolformer. 2. Folkskolan. A. Allmän del. Idun. 341 s. E.
12. Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m. m. Del 1. Beckman. 216 s. E.
13. Investeringsutredningens betänkande med utredning rörande personal- och materielresurser m. m. för genomförande av ett arbetsprogram enligt av utredningens tidigare framlagt förslag. Marcus. 72 s. Fi.
14. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 4. Skolpliktstidens skolformer. 4. Realskolan. Praktiska linjer. Idun. 193 s. E.
15. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 4. Skolpliktstidens skolformer. 2. Folkskolan. B. Förslag till undervisningsplaner. Idun. 253 s. E.
16. Betänkande angående forsknings- och försöksverksamheten på jordbrukets område i Norrland. V. Pettersson. 133 s. Jo.
17. Den familjevårdande socialpolitiken. Beckman. 132 s. S.
18. PM angående utvecklingsplanering på jordbrukets område. Marcus. 252 s. Jo.
19. Betänkande med förslag rörande den ekonomiska försvarsberedskapens framtida organisation. Idun. 92 s. Fo.
20. Betänkande angående den centrala organisationen av det civila medicinal- och veterinärväsendet. Idun. 361 s. S.
21. Betänkande med utredning och förslag angående rätten till arbetstagarers uppfinningar. Norstedt. 71 s. Ju.
22. Betänkande med förslag till ordnande av kreditgivnings- och rådgivningsverksamhet för hantverk och småindustri samt bildande av företagarnämnder. Marcus. 144 s. H.
23. Socialvårdskommitténs betänkande. 12. Utredning och förslag angående moderskapsbidrag. Beckman. 115 s. S.
24. Kommitténs för partiellt arbetsföra betänkande. 1. Förslag till effektiviserad kurators- och arbetsförmedlingsverksamhet för partiellt arbetsföra m. m. Katalog- o. Tidskriftstryck. 200 s. S.
25. Betänkande med förslag till lag med särskilda bestämmelser om uppfinningar m. m. av betydelse för rikets försvar. Norstedt. 37 s. Ju.
26. Betänkande angående tjänstepensionsförsäkringens organisation. Marcus. 71 s. H.
27. Betänkande med förslag till investeringsreserv för budgetåret 1946/47 av statliga, kommunala och statsunderstödda anläggningsarbeten. Marcus. vii, 378 s. Fi.
28. Bilagor till betänkande med förslag till investeringsreserv för budgetåret 1946/47 av statliga, kommunala och statsunderstödda anläggningsarbeten. Marcus. 95 s. Fi.
29. 1943 års jordbrukstaxeringsakkunniga. Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser i fråga om taxering av inkomst av jordbruksfastighet samt lag om jordbruksbokföring. Marcus. 281 s. 3 bil. Fi.
30. Socialutbildningsakkunniga. 2. Utredning och förslag rörande statsvetenskapliga examina m. m. Hægström. 127 s. E.
31. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 6. Skolans inre arbete. Synpunkter på fostran och undervisning. Idun. 194 s. E.
32. Betänkande med förslag till förordning angående allmänt kyrkomöte m. m. Hægström. 161 s. E.
33. Försäkringsutredningen. Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. 1. Lagtext. Norstedt. iv, 150 s. H.
34. Försäkringsutredningen. Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. 2. Motiv. Norstedt. vj, 441 s. H.
35. Statsmakterna och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdda krisen. Del 6. Tiden juli 1944–juni 1945. Idun. 476 s. Fo.
36. Parlamentariska undersökningskommisionen angående flyktlingärenden och säkerhetstjänst. 1. Betänkande angående flyktlingars behandling. Beckman. 500 s. S.
37. Socialvårdskommitténs betänkande. 13. Förslag angående folkpensioneringens administrativa handhavande m. m. V. Pettersson. 114 s. S.
38. Betänkande med förslag rörande officersutbildningen inom armén m. m. Hægström. xii, 504 s. Fö.
39. Den svenska växtodlingens utvecklingstendenser samt dess inriktande efter kriget. Idun. 106 s. Jo.
40. Betänkande angående hantverkets och småindustriens befrämjande. Marcus. 192 s. H.
41. Betänkande med förslag till skogsvårdslag m. m. Marcus. 430 s. Jo.
42. Riktlinjer för den framtida jordbrukspolitik. Del 1. Idun. 282 s. Jo.
43. Betänkande med förslag till verkstadsorganisation för väg- och vattenbyggnadsväsendet. Sw. Tryckeri AB. (2) 105 s. K.
44. Sakkunniga angående arbetsförmedlingens organisation. Del 1. Den offentliga arbetsförmedlingen under krigsåren. V. Pettersson. 390 s. Fi.
45. Betänkande med förslag till åtgärder för främjande av rikhästaveln m. m. Norstedt. 94 s. Fö.
46. Riktlinjer för den framtida jordbrukspolitik. Del 2. Idun. 606 s. Jo.
47. Rationalitetsvariationerna inom det svenska jordbruket. Av L. Nannesson. Idun. 84 s. Jo.
48. 1945 års lönekommitté. 1. Betänkande med förslag till statliga löneplaner m. m. Marcus. 240 s. Fi.
49. Ärvdabalksakkunnigas förslag till föräldrabalk. Norstedt. 192 s. Ju.
50. Betänkande med förslag till nyorganisation av kyrkomusikerbefattningarna m. m. Del 2. Sv. Tryckeri AB. iv, 216 s. E.
51. Sakkunniga angående arbetsförmedlingens organisation. Del 2. Den offentliga arbetsförmedlingens framtida organisation. Motiv och förslag. V. Pettersson. 189 s. Fi.
52. Socialvårdskommitténs betänkande. 14. Utredning och förslag angående ålderdomshem m. m. Beckman. 88 s. S.
53. Betänkande om befolkningspolitikens organisation m. m. Beckman. 70 s. S.
54. Utredning angående reglering av den territoriella församlingsindelningen i Stockholm. Av E. Schalling. V. Pettersson. 254 s. E.
55. Utredning rörande sexualundervisningen i högre skolor jämte förslag till handledning i sexualundervisning för lärare i högre skolor. Hægström. 103 s. 4 pl. E.
56. 1944 års skattesakkunniga. 2. Betänkande med förslag angående idrottsammanslutningars beskattning för inkomst. V. Pettersson. 198 s. Fi.

(Forts. å omslagets 3:e sida.)

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1946:78
JORDBRUKSDEPARTEMENTET

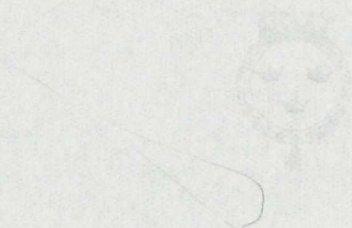
JORDBRUKSBEFOLKNINGENS
MÖJLIGHETER TILL SYSSELSÄTTNING
UTOM JORDBRUKET

*Utredning verkställd på uppdrag av 1942 års
jordbrukskommitté*

av

SVEN GRUNDSTRÖM

STOCKHOLM 1946
IDUNS TRYCKERIAKTIEBOLAG, ESSELTE AB
617327

JORDBRUKSBEHÖRNINGAR
MÖJLIGHETER I HET SYSSLA
FÖR JORDBRUKET

Utgivning beviljad på uppdrag av 1943 års
Jordbrukskommitté

STEN GRUNDSTRÖM

Till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Jordbruksdepartementet.

Såsom omförmäles i det av 1942 års jordbrukskommitté nyligen avlämnade betänkandet angående riktlinjer för den framtida jordbrukspolitiken har amanuensen Sven Grundström på uppdrag av kommittén verkställt en utredning angående jordbruksbefolkningens möjligheter till sysselsättning utanför jordbruket m. m. Utredningen avser i främsta rummet att utgöra en inventering av de arbetsområden, där innehavare av mindre jordbruk kunna tänkas ha möjlighet att få sysselsättning vid sidan av själva jordbruket. Utredningsmannen har emellertid även behandlat den större frågan om möjligheterna över huvud taget att skapa ökade arbetstillfällen på landsbygden och därmed motverka tendenserna till avflyttning från landsbygden. I utredningen diskuteras även möjligheterna att säsongmässigt inom jordbruket sysselsätta arbetskraft från andra näringsgrenar. Kommittén får härmed vördsamt överlämna denna utredning.

Jordbrukskommittén har, såsom angivits redan i ovannämnda betänkade, ansett sig icke ha att taga ställning till de synpunkter och förslag, som framföras i utredningen. Med hänsyn till den betydelse de i denna behandlade problemen ha för landsbygden och speciellt för jordbrukets vidkommande hemställer jordbrukskommittén emellertid, att sagda synpunkter och förslag måtte tagas under övervägande i samband med de undersökningar rörande dessa eller närliggande problem, som nu pågå eller framdeles kunna komma att igångsättas.

Stockholm den 30 september 1946.

1942 års jordbrukskommitté

BO HAMMARSKJÖLD

C. H. Nordlander

Utredning angående jordbruksbefolkningens möjligheter till sysselsättning utom jordbruket.

Inledning.

Innan en mera utpräglad arbetsfördelning vann insteg inom näringslivet, togs jordbrukets arbetskraft även i anspråk för den hemslöjd och det hantverk, som förr ersatte vår tids moderna hantverk och industri. Den industriella utvecklingen har nu överflyglat gårdshantverket och liknande produktionsformer, som leva kvar som en mycket ringa del av den totala produktionen inom hantverk och industri.

Det är emellertid, med hänsyn till de betydande arbetskraftstillgångar, som förefinnas inom jordbrukets arbetskraftssfär, av största vikt att ta hänsyn till de förvärvsmöjligheter utanför jordbruket, som kunna anpassas till jordbrukets arbetsvillkor.

Den förbättrade tekniken gynnar härvid icke blott den större företagssamheten utan torde även medföra starkt ökade möjligheter för decentraliserade mindre företagsformer av olika slag.

I ersättning för de förvärvskällor, som jordbruket mistat genom industrialiseringen, har tillkommit starkt utvidgade arbetsuppgifter inom skogsbruket, vilket dock ej medfört sysselsättning för kvinnor.

Behovet av fyllnadsarbeten inom jordbruket omvittnas bl. a. av uppgifter från samtliga hushållningssällskap 1935 till Sociala jordutredningen samt 1944 i enquête-svar till 1942 års jordbrukskommitté.

Statistiskt framgår detta behov vid uträknandet av antalet personer eller antalet arbetsföra per ha inom småbruket, där den stora anhopningen av arbetskraft dock delvis kan försvaras genom arbetskrävande arbetsformer. Småbruket redovisar dessutom en avsevärd dold arbetskraftreserv, som endast kan friställas genom driftsnedläggning eller rationalisering.

Den befolkning, som sammanfattas inom befolkningsgruppen »jordbruk med binäringar», omfattade enligt folkräkningen 1940 31·9 procent av landets totala folkmängd eller 2 033 milj. Inom en snävare ram, där gruppen »skogsbruk» och »fiske» frånräknats, kvarstår inom gruppen 1 797 milj. eller 28·2 procent av rikets totala folkmängd.

Arbets- och levnadsvillkoren för denna betydande del av befolkningen äro i stort sett helt beroende av de förvärvskällor och den arbetsfördelning, som utformats inom jordbruksnäringen.

Detta har visserligen inneburit vittgående omställningar inom jordbruket, men den vid jordbruket kvarblivande arbetskraften har, på grund av sin spridda lokalisering och sin vanligen stora bundenhet till förekommande bruksdelar och arbetsuppgifter, ej kunnat deltaga i en differentierad arbetsfördelning utanför jordbrukets arbetskraftssfär i någon större omfattning.

Jordbruket utvisar av naturliga skäl i sina driftsformer en hög grad av stabilitet, och detta binder arbetskraften på ett helt annat sätt än där starka förskjutningar i tillverkningarnas art och driftsinskränkningar växla med nyetableringar och expansion. Den säkrare bärgningen inom jordbruket motsvaras av en isolering från arbetsmarknaden i sin helhet, som hittills endast kunnat i effektiv grad brytas genom utflyttning. Möjligheterna för jordbruksbefolkningen att *på bostadsorten* utnyttja andra näringsgrenars ofta starka behov av arbetskraft ha varit mycket begränsade. — Utredningens mera väsentliga uppgifter hänföra sig till sammanställning av förutsättningar och bedömanden ägnade att främja dessa möjligheter och att skapa nya utvägar till utkomst inom jordbrukets arbetskraftssfär. —

Jordbrukets arbetskraftsproblem skilja sig främst från de flesta andra näringsgrenars därigenom att *arbetsuppgifterna starkt växla med olika årstider*. Jordbruksproduktionen kräver med nödvändighet, att den erforderliga arbetskraften kan disponeras vid de tider, då arbetena i enlighet med årstidernas olika arbetsbetingelser behöva utföras.

Till en del är arbetskraftbehovet permanent, varför en stor del av arbetskraften ständigt är bunden till vederbörande bruksdelar. Till stor del växlar arbetskraftbehovet emellertid med årstiderna. — Dessa växlingar kunna icke i varje fall annat än delvis elimineras genom rationalisering. Man måste därför räkna med, att det såväl nu som framgent vissa tider finnes ett toppbehov, som måste tillgodoses, och andra tider ett arbetskraftbehov, som är mycket lägre. Om den av jordbruket använda arbetskraften skall erhålla jämn sysselsättning, är det sålunda nödvändigt, att *en växling kan ske mellan jordbruksarbete och annat arbete*, dels så att jordbruket vid tider för hög belastning kan erhålla arbetskraft från annan yrkesverksamhet, dels så att jordbruksbefolkningen vid tider med lågt arbetskraftbehov inom jordbruket kan vinna annan sysselsättning. I den mån lejd arbetskraft kommer till användning inom jordbruket, kan problemet lösas enligt den förra linjen, vilket emellertid förutsätter att andra näringar tidvis släppa ifrån sig en del av sin arbetskraft. I den mån jordbruksarbetet helt eller huvudsakligen utföres av jordbrukarna själva och deras familjemedlemmar erfordras att dessa tidvis kunna erhålla sysselsättning inom annan yrkesverksamhet. Det senare gäller för huvuddelen av de många små jordbruken. I båda fallen kräves sålunda en anpassning inom annan yrkesverksamhet efter jordbrukets av naturen betingade säsongmässigt väx-

lande arbetsbehov. Utredningens syfte är i första rummet att belysa förutsättningarna att genom dylik anpassning

1. *å ena sidan bereda jordbruket möjligheter att erhålla erforderlig arbetskraft, och*
2. *å andra sidan ernå full sysselsättning för den befolkning, som är permanent bunden vid jordbruket.*

En betydande minskning av jordbrukets arbetskraft förutses äga rum under de närmaste decennierna. Om denna minskning går ut över arbetskraft, som jordbruket oundgängligen behöver under arbetstopparna, något som redan i viss utsträckning är fallet, bli åtgärder under punkt 1 mycket aktuella.

Förutom de av jordbrukets säsongväxlingar beroende behoven att bereda tidsbegränsad sysselsättning för delar av jordbruksbefolkningen utanför jordbruket föreligger *ett mera permanent sysselsättningsbehov*, nämligen beträffande befolkningen vid sådana jordbruk, som äro så små, att brukaren och dennes familjemedlemmar icke kunna erhålla full sysselsättning vid desamma ens under de årstider, då jordbrukets arbetskraftbehov är som störst. Här bortses från de egentliga s. k. stödjordbruken, som mera kunna betraktas såsom boställen för personer, som ha sin huvudsakliga inkomst av annat förvärv och vilka jordbruk få förutsättas upphöra, om dylika andra förvärvskällor inte längre komma att stå till buds. I stället hänsyftas på de s. k. *ofullständiga jordbruken* och deras befolkning. Inom jordbrukskommittén ha förslag utarbetats, vilka gå ut på, att dylika ofullständiga jordbruk skola omvandlas till fullständiga jordbruk, varvid nu berörda permanenta sysselsättningsbehov utanför jordbruket för deras del skulle försvinna. Emellertid måste det beräknas taga en *avsevärd tid*, innan berörda omvandling hunnit genomföras, och *i många fall blir en sådan av olika skäl icke heller möjlig att åstadkomma*. Man torde därför få förutsätta, att det i vissa trakter inom överskådlig tid kommer att föreligga ett permanent behov av sysselsättning utanför de egna jordbruken. Den nyssnämnda omvandlingen av ofullständiga jordbruk till fullständiga jordbruk synes dessutom icke utgöra den enda väg, ehuru den viktigaste, på vilken ett bättre ordnande av sysselsättningsproblemet för deras befolkning bör åstadkommas. Man synes jämväl böra pröva möjligheterna att med jordbrukens bibehållande som sådana bereda befolkningen bättre utkomstmöjligheter vid sidan av jordbruket. Vad nu sagts kan givetvis få avsevärd betydelse även för stödjordbrukens innehavare.

Vad den *kvinnliga* befolkningen vid jordbruket beträffar synes utvecklingen också i hög grad aktualisera frågan om lämpliga sysselsättningsmöjligheter, då detta synes vara av mycket stor betydelse, för att den markanta minskningen av den kvinnliga befolkningen, jämförd med den manliga, icke skall bli ännu mera framträdande än vad redan varit fallet.

Kvinnorna vid jordbruket deltaga i allt mindre omfattning i jordbruksarbeten, och detta kan i än högre grad väntas bli fallet, sedan rationalisering genomförts. Härvid blir det emellertid av större vikt att de genom andra arbeten, förutom skötseln av hemmet, bli i tillfälle att bidra till familjens och egen försörjning. Särskilt gäller detta hemmadöttrarna, som lockas till andra näringar. I stor omfattning behöva de emellertid stanna kvar i hemmet, såväl till hjälp för husmodern som för att nödigt antal yngre kvinnor skola finnas kvar vid jordbruket för familjebildning. Det är beträffande dessa av vikt att de beredas inkomstbringande sysselsättning.

På grund av vad nu anförts kan i korthet sägas, att det gäller att finna för jordbruksbefolkningen lämpliga sysselsättningsmöjligheter av följande slag:

a) Säsongarbeten, vilka huvudsakligen kunna förläggas till vinterhalvåret och utgöra lämpliga yrken för män, vilka den övriga delen av året äro i huvudsak sysselsatta i jordbruket.

b) Yrkesarbeten under större delen av året för män, vilka i allmänhet icke (icke heller under sommaren) ha full sysselsättning vid sitt jordbruk, något som särskilt gäller under en övergångsperiod, innan rationaliseringen genomförts.

c) Ej säsongbetonade yrkesarbeten lämpliga för kvinnor (särskilt yngre kvinnor) vilkas tid delvis upptages av hushållsgöromål och tidvis även jordbruksarbete. Dylika sysslor böra kunna förläggas till hemmet eller dess närhet. De kunna antingen vara av sådan beskaffenhet, att kvinnorna kunna använda lediga stunder till desamma (såsom hemslöjd och hemindustri) eller sådana att vederbörande bindes vid dessa arbeten viss tid varje dag (t. ex. småindustri).

En fråga, som står det förut anförda nära och i många fall utgör en förutsättning för ökad sysselsättning, är frågan om en ökad spridning av industriell företagsamhet på landsbygden, där även en fast bosättning *utanför* jordbruket är av stor betydelse. Ett mångsidigt näringsliv, särskilt förekomsten av rationellt arbetande industrier, är ägnat att kvarhålla en så stor befolkning på landsbygden, främst i dess mindre tätorter, att utkomstmöjligheterna även för jordbruksbefolkningen underlättas. Förutsättningarna för fyllnadsarbeten är förekomsten av en betydande företagsamhet, som kan avdela vissa därför lämpliga arbetsuppgifter som fyllnadsarbeten åt jordbrukets arbetskraft.

Ett mångsidigt näringsliv är dessutom ägnat att motverka landsbygdens avfolkning och att därvid fördela enskildas och det allmännas fasta kostnader för landsbygdens ekonomiska och sociala utbyggnad på ett bärkraft-

tigare underlag. Detta är i och för sig ägnat att stimulera till ökad företagsamhet och sysselsättning.

Utredningsarbetet har givit anledning till att i viss utsträckning ingå på förutsättningarna och möjligheterna för att överhuvudtaget utbygga och effektivisera landsbygdens arbetsliv.

Denna utredning har slutförts, innan Småföretagsutredningen 1946 av-
givit betänkanden, som delvis beröra dessa frågor.

Avd. 1. Jordbruksbefolkningen och dess sysselsättning inom jordbruket.

Kap. 1. Översikt.

En sammanfattande redogörelse för befolkningsutvecklingen inom riket återfinnes i »Statistiska undersökningar kring befolkningsfrågan, utförda av 1941 års Befolkningsutredning» (SOU 1945: 53). Här lämnas uppgifter om jordbruksbefolkningens demografiska förhållanden, varjämte även kortfattade hänvisningar gjorts till andra utredningar, främst till sådana, som innehålla prognoser för befolkningsutvecklingen.

I Social Årsbok 1943—44 återfinnes en redogörelse av *Stensgård*, »Arbetskraftstillgång och arbetskraftsanvändning vid jordbruket». De strukturella förhållanden inom jordbruket som bilda bakgrunden till denna framställning, återfinnas i en redogörelse i samma årsbok av *Ytterborn*. Från *Stensgårds* framställning föres å andra sidan jordbruksbefolkningens problem över till en redogörelse för jordbrukets beroende av stadsnäringarnas utveckling (*Cedervall*: Jordbruk och industri).

Beträffande jordbruksbefolkningen har vidare *Hyrenius* på uppdrag av jordbrukskommittén verkställt en utredning angående *jordbrukets framtida tillgång på arbetskraft* (SOU 1944: 65), till vilken hänvisning i ett flertal fall skett i jordbrukskommitténs betänkanden.

Ytterligare uppgifter angående jordbruksbefolkningens demografiska förhållanden lämnas i ett arbete av *Ahlberg—Svennilson*: Sveriges arbetskraft och den industriella utvecklingen, Stockholm 1946.

Slutligen återfinnes (i text och bilagor) i en av Jordbrukskommitténs utredningar (PM angående utvecklingsplanering på jordbrukets område, SOU 1946: 18) demografiska uppgifter för vissa försöksvis undersökta områden samt i anslutning härtil redogörelser och prognoser för jordbruksbefolkningens sysselsättning inom och utom jordbruket.

Den totala jordbruksbefolkningen i Sverige, som nådde sitt maximum 1890 med 2·37 milj. (enligt de direkta folkräkningsuppgifterna), har under 1900-talet successivt minskat och utgjorde 1940 2·03 miljoner. Jordbruks-

befolkningen har i särskilt hög grad minskat mellan 1920 och 1940, och denna folkminskning har fortsatt under 1940-talet, bl. a. därför att nativitetsoverskottet kraftigt nedgått.

Detta beror bl. a. på att inom jordbruksbefolkningen en betydligt större befolkningsdel än inom andra yrkesgrupper lever ogift. Av antalet män i åldersgrupperna 20—50 år levde 1940 54 procent ogifta, medan siffran för den övriga befolkningen endast var 39 procent¹ (jfr sid. 27). Detta anses i sin tur bero på relativt dåliga försörjningsförhållanden på landsbygden f. n.

Landets totala folkmängd var 1940 i varje årskull betydligt mindre i åldrarna 0—15 år än i åldrarna 15—30 år.

Hela riket, total folkmängd 1940.²

Aldersår	1 000 personer
0—15.....	1 301
15—30.....	1 603

Differensen uppgår till 302 000 personer.

Konkurrensen om den yngre arbetskraften kommer därför att bli allt hårdare. Enbart städernas differens 1940 mellan årsklasserna 0—15 och 15—30 år uppgick till 241 000 personer.

Den landsbygd, som skulle svara för en utjämning av dessa variationer mellan städernas årsklasser, redovisar själv en motsvarande brist på något över 60 000 personer.

Hela befolkningen i åldrarna 15—65 år kommer emellertid att öka 1940—60 på grund av att avgången blir mindre än tillskottet,³ men denna ökning kommer helt att tillfalla den icke jordbrukande befolkningen och jordbruksbefolkningen kommer att minska.

a. Mobiliteten.

I en undersökning vid Stockholms högskolas socialvetenskapliga institut visas, att utflyttningen 1920—1940 varit störst från kommuner, där jordbruksnäringen dominerar. I Norrland har likaledes jordbrukskommuner större utflyttning än skogskommuner.

De områden, där storjordbruket dominerar, redovisar den största utflyttningen, medan däremot av småbruk karakteriserade områden uppvisar en svagare avflyttning. (Styckning av storjordbruk och hemmansklyvningar ha dock här bidragit till att förstärka småbrukets roll inom jordbruket.) I detta hänseende har en förändring inträtt under de senaste 25 åren. 1915

¹ SOU 1944: 65, sid. 36.

² Statistisk Årsbok 1943, tab. 7.

³ Hygrenius, a. a. sid. 67.

kom nämligen Nils Wohlin¹ i en undersökning till den slutsatsen, att avflyttningen från landsbygden före 1914 varit minst i trakter med storjordbruk och störst i småbrukarbygder.

Den årliga nettoförlusten för jordbruksbefolkningen har under de senaste årtiondena uppgått till cirka 25 000 personer, varav nära 60 procent kvinnor.

Omflyttningen från jordbruksbefolkningen har i anmärkningsvärt hög grad gått olika vägar under de båda perioderna. 1921—30 flyttade av 100 000 män 47 000 över till stadsbefolkningen och 53 000 till övrig landsbygdsbefolkning. 1931—40 var emellertid motsvarande fördelning av 124 000 män 95 000 respektive 29 000. *1921—30 gick av jordbruksbefolkningens kvinnoförlust 64 procent till stadsbefolkningen. 1931—40 var motsvarande andel icke mindre än 82 procent.*

Städernas dragningskraft, särskilt på de yngre åldersgrupperna bland de omflyttande, blir alltmera markant. Av de kvinnor inom jordbruksbefolkningen, som vid början av perioden 1921—30 befunno sig i åldern 0—15 år, hade vid periodens slut 22·4 procent utflyttat, och av dessa hade 75 procent övergått till stadsbefolkning och 25 procent till övrig landsbygdsbefolkning. Motsvarande siffror för perioden 1931—40 ger en avflyttningsprocent av icke mindre än 29·6 och en motsvarande fördelning av de avflyttande med 88 och 12 procent på respektive stadsbefolkning och övrig landsbygdsbefolkning.

Mot en ökning under perioden 1931—40 av 38·1 procent för städernas kvinnliga befolkning i nämnda yngsta åldersgrupp svarar en ökning av endast 4·6 procent för kvinnorna inom övrig landsbygdsbefolkning. Den sistnämnda siffran motsvaras t. o. m. för männens del av en minskning på 3·7 procent. Då åldersgruppen 15—25 år visar en betydande plussiffra, 18·4 procent, visar detta, att medan de yngre männen under denna period gått direkt från jordbruket till städerna, ha en betydande del av de något äldre stannat kvar på landsbygden i andra yrken än jordbruk. Detta är som ovan anförts icke fallet med kvinnorna, som i dominerande omfattning gått landsbygdens förvärvsmöjligheter förbi, direkt till städerna, liksom de yngre männen.

Övrig landsbygdsbefolkning har erhållit vissa tillskott från jordbruksbefolkningen, ehuru i vida mindre omfattning 1931—40 än 1921—30. *Tendensen att vid yrkesväxling, från jordbruk till andra näringar, kvarbo på landsbygden är alltså stadd i nedgång.*

Vid flyttningar kan man skilja mellan sådana av typen »push» och typen »pull». I förra fallet beror flyttningarna på att en del av befolkningen icke kan eller icke vill stanna kvar i hembygden. Vart man flyttar är däremot mer eller mindre likgiltigt.

¹ Wohlin, Nils: Jordfördelningen och landsbygdens affolkning. Stockholm 1915, sid. 23 o. 27.

Vid flyttningar av »pull»-typ är det däremot framförallt dragningskraften från det håll, dit flyttningarna ske, som påverkar flyttningarnas storlek.

Flyttningarna från landsbygden under slutet av 1800-talet karakteriserades huvudsakligen av »push». Jordbruket hotades av överbefolkning och emigrationen och den inrikes omflyttningen var en nödvändighet ur försörjningssynpunkt.

Så småningom blev emellertid efterfrågan på arbetskraft i städerna och tätorterna den väsentliga orsaken, och det är nu en »pull» mot stadsnäringarna, som åstadkommer de stora omflyttningarna.

b. Befolkningens ålderssammansättning.

Jordbrukets arbetskraft rekryteras, till skillnad från andra näringsgrenar, i stor utsträckning från de minst produktiva åldrarna bland befolkningen. En mycket stor procent av de arbetsdugligaste åldrarna har nämligen, som tidigare anförts, lämnat jordbrukets arbetskraftssfär. I synnerhet är tillgången relativt liten på kvinnlig arbetskraft i de mest arbetsföra åldrarna.

På 100 personer i arbetsåldrarna kommer inom jordbruksbefolkningen 154·6 men bland den övriga befolkningen blott 137·5 personer. Förhållandet åskådliggör dels den relativt ringa tillgången på personer i kvalificerad arbetsför ålder, dels den större försörjningsbördan pr arbetsför inom jordbruket.

Som förut framhållits, måste den kraftiga minskningen av befolkningen i åldern 0—20 år, som kan registreras 1930—1940, under de närmaste decennierna medföra en kraftig åtstramning på arbetsmarknaden och vid mera väsentligt ökat totalt arbetskraftsbehov inom näringslivet medföra en ännu kraftigare sugning än tidigare av arbetskraft från jordbruk till stadsnäringar.

Särskilt industrin rekryterar helst i yngre åldersgrupper, och för arbetskraft över 40-årsåldern finnes icke på långt när samma efterfrågan. En betydande frivillig överflyttning från jordbruket till andra näringar, främst industrin, ter sig därför sannolik.

Man kan visserligen, på grund av den stegrade nativiteten under 1940-talet, räkna med, att tillgången på arbetskraft i yngre åldrar sedermera kommer att öka, men en senare ökning av jordbrukets arbetskraftsvolym förefaller mycket osannolik, då tillskotten torde absorberas genom fortsatt överflyttning till andra näringar.

c. Allmänna slutsatser.

Anförda omständigheter aktualisera i hög grad strävanden att kombinera åtgärder inom jordbruk och industri för att bemästra arbetskraftsproblemen.

Den redan mycket starka utflyttningen av kvinnor från jordbruket kan komma att starkt påverkas av industriens eventuellt ökade rekrytering av

kvinnor, som måste äga rum för att ersätta bristen på manliga industriarbetare. Antal arbetsställen och arbetsuppgifter, där kvinnor med fördel kunna anställas, har under senare år ökat inom industrien.

Den ökade kraft- och maskinanvändningen samt framstegen på verktygskonstruktionernas områden har minskat anspråken på muskelkraft, varjämte tempoarbete dessutom rent psykologiskt visat sig passa kvinnor bättre än män. *Det är då av största vikt att åvägabringa, att en trolig ökad rekrytering av kvinnor tillföres den sektor av industrien, som är förlagd eller kan komma att förläggas till landsbygden.* I annat fall kommer den redan synnerligen markanta kvinnobristen i de yngre åldrarna på landsbygden, speciellt inom jordbruket, att ytterligare stegas.

Omflyttningen med dess förändringar inom åldersfördelningen hos jordbrukets arbetskraft kan härleda sig dels från minskad efterfrågan på arbetskraft inom jordbruket dels från ökad efterfrågan inom andra näringsgrenar. Då omflyttningens storlek varierar med industrikonjunkturen är det sannolikt, att omflyttningen står i ett mera direkt samband med industriens rekrytering än med jordbrukets rationalisering. Denna rationalisering är delvis en följd av den brist på arbetskraft, som omflyttningen, koncentrerad till de värdefullaste arbetsåldrarna, i många fall skapat.

Det finns i detta sammanhang anledning antaga att jordbrukets avfolkning påskyndats genom jordbrukarnas obenägenhet att utbetala bestämd penninglön åt medhjälpare familjemedlemmar.

De kvarvarande dragen av naturahushållning torde alltså ha givit en sämre bild av utkomstmöjligheterna inom jordbruket än som motsvaras av de faktiska förhållandena, och därför påskyndat utflyttningen.

Dessa synpunkter torde vara av betydelse, då det gäller att tillföra jordbruket kompletterande förvärvskällor, där kontanta arbetsersättningar erhållas.

Behovet av kontantförtjänster gäller både yngre och äldre arbetskraft, och icke minst viktigt torde vara att skapa lämpliga sysselsättningar för jordbrukets relativt stora tillgång på äldre personer, av vilka många äro partiellt arbetsföra men detta oaktat *tidvis* svara för betydande arbetsuppgifter inom jordbruket utan att erhålla nämnvärda kontantinkomster.

Kap. 2. Arbetsförhållanden inom jordbruket, som närmare berör frågor rörande fyllnadsarbeten.

a. Småbrukets arbetskraft.

I det mindre jordbruket insättes visserligen förhållandevis mycket arbetskraft pr ha, men i motsats till de fullständiga jordbruken blir den totala arbetskraftsåtgången ofta ändå ej tillräcklig för att bereda full och produktiv sysselsättning åt den disponibla arbetskraften.

Det rör sig här om den betydande del av det svenska jordbruket, som fördelas på bruksdelar med upp till 10 hektar åker. Dessa omfatta 77 % av samtliga bruksdelar och 34 % av totala arealen.

För brukningsdelar med upp till 10 hektar redovisas icke mindre än 55 % av *lanthushållningens* totala arbetsåtgång eller c:a 700 miljoner manstimmar.¹ Här ingår sålunda icke tid för skogsarbete, betalda körslor o. dyl.

I regel drives dessa brukningsdelar som familjejordbruk utan att äga ett fullständigt familjejordbruks arbetskraftsåtgång eller lönsamhet. De större småbruken ha vanligen ej mera arbetskraft till förfogande än de mindre, vilket i många fall för de mindre medför uppkomsten av en arbetskraft-reserv, som emellertid är bunden till den egna brukningsdelen. Per hektar är dock arbetskrafttillgången mycket olika för olika storleksgrupper av jordbruk.

Anhopningen av jordbruksbefolkningen till småbruket belyses av följande sammanställning över hur denna jordbruksbefolkning fördelar sig pr 100 ha inom olika storleksgrupper.

Jordbruksbefolkning pr 100 ha åker enl. jordbruksräkningen 1937 och folkräkningen 1940.

Större jordbruk (minst 50 ha åker).....	22.6
Medelstora jordbruk (10—50 ha åker).....	28.7
Småbruk (2—10 ha åker).....	65.5
Jordbrukslägenheter (under 2 ha åker).....	tillgängliga siffror ej användbara

Den disponibla arbetskraftsreserven influeras dock därav att antalet arbetstimmar pr arbetsförbrukningsenhet genomsnittligt är relativt högre ju mindre brukningsdelen är.

Trots detta kvarstår en arbetskraftsreserv på de mindre brukningsdelarna. Dessa förhållanden beröra närmast en stor del av 210 000 brukningsdelar mellan 2—10 ha med en åkerareal om 1.14 milj. ha och en sammanlagd befolkning enligt 1940 års folkräkning på 748 000 personer.

En del av dessa till arealen ofullständiga jordbruk bereda emellertid genom intensifierad drift full sysselsättning åt arbetskraften. Jordens bördighet, intensifierad kreatursskötsel, hönsskötsel, trädgårdsskötsel och tillfälle till extraarbete i och utom jordbruket (arbete på större brukningsdelar, skogsbruk, vägarbete m. m.) kan ur arbetskraftssynpunkt jämställa många småbruk med familjejordbruk. Å andra sidan sakna många innehavare av jordbruk under 2 ha sådana biförtjänster, som skulle kunna ge deras jordbruk karaktär av stödjordbruk. De äro alltså i sådana fall att betrakta som ofullständiga jordbruk.

Förekomsten av en arbetskraftsreserv på brukningsdelar mellan 2—5 ha är regel, men förhållandet är i stor utsträckning liknande på brukningsdelar upp till 10 ha.

Denna småbrukets arbetskraftsreserv brukar benämnas »dold arbetskraft-reserv», då den icke kan friställas, förrän en effektivisering av arbetsförhål-

¹ Uträkning av Stensgård.

landena verkställt. Likaså är det mycket vanligt, att småbrukarna själva förneka den, ehuru det vid rekrytering av småbrukets arbetskraft till relativt välavlönade arbeten i skogsbruket, vid torvmossar och vid vägarbeten, med full tydlighet framgår, att småbruket kan avvara betydande arbetskrafttillgångar även under sommarhalvåret. Härvid kan man dock icke bortse från att småbrukarna i en del fall uttaga sammanlagt 10 à 12 timmars arbetsdag eller i vissa fall mera för att vid sidan av förvärvsarbetet sköta jordbruket.

Det är emellertid önskvärt, att småbruket blir så fullständigt sysselsatt som möjligt året runt. Härför behövs även annat arbete än sådant som den egna brukningsdelen erbjuder och framför allt mera *lönsamt* arbete.

I allmänhet uppnås icke tillfredsställande produktivitet av jordbruksarbetet vid dessa små brukningsdelar, varför en rationalisering är mycket önskvärd.

Det är icke uppgiften för denna utredning att framföra synpunkter på jordbrukets rationalisering vid de små brukningsdelarna, då hithörande frågor behandlas i andra utredningar.

Den önskvärda rationaliseringen, för vars befrämjande förslag är att vänta, kommer emellertid att frigöra arbetskraft i betydande omfattning, och därmed ökas sysselsättningsbehoven utanför jordbruket ytterligare.

b. Säsongvariationer.

Oberoende av de variationer i fråga om sysselsättningsgrad inom jordbruket som härleda sig från brukningsdelarnas olika storlek, föreligger stora skiljaktigheter mellan arbetskraftsåtgången under sommaren och samma behov under vintern.

Inom den större säsong av stor arbetskraftsåtgång, som sommarhalvåret erbjuder, inträffar vidare vissa perioder, då arbetsbelastningen är särskilt stor. Ökat behov av arbetskraft uppstår sålunda under vårbruket och vårsådden, höskörden, sädesskörden, höstsådden, höstplöjningen och rotfruktsskörden.

Vårbruket bildar i alla delar av landet en försäsong till framemot mitten eller slutet av maj månad. Därefter inträder en arbetspaus, uppgående till några veckor, vilka emellertid användes till sommarskötseln av rotfrukterna och brukning av trädorna. Jordbrukets andra högsäsong inbryter i södra Sverige i juni och längre norrut i juli månad samt inledes med höskörden, vilken sedan efterföljes av spannmålsskörden och andra omnämnda arbeten.

Arbetskraftsåtgången är störst under skördetiden, och arbetstopparna domineras av det i trakten övervägande växtslaget. I Norrland är härvidlag foderskörden, i södra och mellersta Sverige spannmåls- och rotfruktsskörden särskilt betydelsefulla. En viss utjämning av sysselsättningen är möjlig genom förflyttning av arbetskraft mellan gårdar i olika trakter bl. a. med hänsyn till att skörden infaller vid något olika tidpunkt i olika områden

och på olika jordar. Detta förutsätter emellertid en ökad samverkan mellan brukningsdelarna beträffande arbetskraftens disposition och dagsverkenas placering.

Skillnad mellan sommarens och vinterns arbetsbehov.

Själva jordbruksarbetet (skogsarbete och binärningar frånräknade) motsvarar omkring 430 000 manliga och 120 000 kvinnliga årsarbetare.¹ Denna uppskattning bygger på den förutsättningen, att dessa arbetskraftstillgångar kunna tas ut kontinuerligt under året. I verkligheten förefinnes, som tidigare anförts, inom jordbruksdriften kraftiga arbetstoppar under vissa tider på året, medan vissa tider tillgången på arbetsuppgifter är väsentligt lägre. Undersökningar vid typiska jordbruk ha redovisat så starka variationer i dessa hänseenden, att man får räkna med omkring dubbelt så stort arbetskraftsbehov i timmar pr dag under jordbrukets brådaste månader, juli—september, som under det av vintern förorsakade uppehållet inom stora delar av jordbruksarbetet under månaderna december—februari.

Härav följer, att den arbetsstyrka som teoretiskt sett skulle svara för arbetskraftsbehovet, om detta fördelades lika över hela året, icke räcker för att fylla de faktiska behoven under arbetstopparna. Jordbruket måste därför med tanke på arbetstopparna binda en vida större arbetsstyrka än som betingas av den genomsnittliga arbetsåtgången under året.

Enligt av Stensgård gjorda överslagsberäkningar kan storleken av denna under sommaren erforderliga arbetsvolym uttryckt i timmar pr dag beräknas till omkring 30 % över medelbehovet under året, medan under vintermånaderna behovet sjunker under medelläget med likaledes omkring 30 %. Skillnaden mellan sommarens och vinterns arbetsbehov utgör, uttryckt i antal arbetande, omkring 300 000 personer. Tages hänsyn till att arbetstiden pr dag är längre under sommaren än under vintern, blir skillnaden i motsvarande grad mindre, vad antalet arbetande beträffar. Anförda mycket stora variationer ha dock icke i motsvarande grad sträckt sina verkningar till arbetsmarknaden. Detta har främst sin förklaring däri, att jordbruken i regel permanent sysselsätta en arbetsstyrka, som är större än den som kräves vid lågbelastning och merendels också större än som motsvarar medelbehovet under året. Särskilt är detta fallet, där skog finnes, varigenom arbetskraften kan sysselsättas med skogsarbete under vintern, samt i allmänhet vid mindre jordbruk.

Under jordbrukets arbetskrävande perioder tages arbetskraften helt i anspråk för själva jordbruket. Därjämte spelar då också den betydande arbetskraftsreserv, som utgöres av kvinnor och barn m. fl., en viktig roll, då dessa under sommaren tas i anspråk i stor omfattning. Vidare är det vanligt att övertid uttages av arbetarna under den bråda tiden samt att vid småbruken

¹ Enl. *Stensgård*, Social Årsbok 1943—1944.

jordbrukarna själva och deras familjemedlemmar under arbetstopparna uttaga en arbetstid, som är väsentligt större än den som presteras av den lejda arbetskraften.

Enligt lönestatistisk Årsbok 1943 redovisas övertidsarbete för 45 % av den lejda manliga arbetskraften. Siffran är med säkerhet högre för jordbrukar-familjernas egen arbetskraft.

Jordbrukets möjligheter att anpassa sig efter säsongväxlingarna i arbetsbehovet är emellertid nu främst beroende av att arbetskraftsreserver finnas. En förutsättning för deras befintlighet är å andra sidan, att befolkningen på landsbygden icke för starkt uttunnas, samt att den under vissa årstider kan erhålla sysselsättning i andra förvärvsarbeten, bl. a. skogsarbete.

I allmänhet har småbruket lättare än större jordbruk att anpassa sig efter säsongväxlingarna beroende på att både den fasta arbetsstyrkan liksom arbetskraftsreserverna äro förhållandevis större vid småbruket.

De olägenheter, som äro förenade med säsongväxlingarna, äro emellertid betydande. Främst hindras småbrukarna att utnyttja sin arbetskraft året om, varjämte stora svårigheter uppstå att hinna med arbetet under arbetstopparna.

Pågående och ifrågasatta rationaliseringsarbeten inom jordbruket minska arbetsåtgången särskilt under arbetstopparna, varjämte själva jordbruksdriften, bl. a. val av grödor, kan anpassas efter önskemål om jämnare arbetsåtgång. Småbrukarna sträva emellertid å andra sidan ofta efter att bedriva arbetskrävande odlingar för att skaffa sig ökade inkomster, och detta motverkar en arbetsutjämning mellan sommar och vinter.

En viss utjämning sker emellertid på de mindre brukningsdelarna genom den mera omfattande husdjursskötsel, som bedrivs därstädes. Särskilt i de sydligare, skogfattiga delarna av landet är detta av väsentlig betydelse.

Vid högbelastning under sommaren erhåller småbruket ej något mera avsevärt tillskott från andra yrkesgrenar. Dock är det på sina håll vanligt, ehuru ingalunda regeln, att skogsarbetare, flottare, vägarbetare m. fl. under kortare perioder under sommaren delta i jordbruket. Vida viktigare är emellertid, att småbrukets arbetskraft vid lågbelastning utanför arbetstopparna rekryterar bl. a. de senast nämnda yrkena. Detta har på senare åren inom småbruket även blivit vanligt under sommaren, i konkurrens med jordbruket. Sålunda åstadkomma bl. a. sommarhuggningar i skogen, vägarbete, flottningsarbete och arbete på torvmossar på sina håll en uttunning av jordbrukets arbetskraftsvolym under de tider, då den bäst behövs i jordbruket.

Det dominerande draget i det svenska småbruket utanför vissa arbetstoppar är dock överskott på arbetskraft.

Arbetsbehov vid större jordbruk.

De större jordbruken ha mindre fast arbetsstyrka i förhållande till sommarmånadernas toppbehov än småbruket. I slättbygdsområdena, där möj-

ligheterna att under vintern sysselsätta arbetskraften med skogsarbete äro tämligen små, måste f. ö. allmänt, även om jordbruken ej äro särskilt stora, en begränsning av den fasta arbetsstyrkan eftersträvas. Vidare äro de arbeidskraftsreserver, som representeras av kvinnor och barn, förhållandevis mindre vid de större jordbruken. Dessa jordbruk behöva därför tillskott av lejd arbetskraft för att bemästra arbetstopparna under sommarhalvåret. Utvecklingen inom befolkningsrörelsen och rådande efterfrågan på arbetskraft har i vissa trakter medfört mycket stora svårigheter att anskaffa detta tillskott. Erfarenheten har visat, att arbetskraften icke har den rörlighet, som erfordras. Det överskott, som förefinnes, finnes icke alltid tillgängligt på de platser, där arbetskraft behöves. Det största överskottet finnes inom våra mest typiska småbrukarbygder, där antalet större brukningsdelar är ringa. Ur arbetskraftsynpunkt hade det varit fördelaktigare om mindre och större jordbruk legat mera jämnt fördelade, så att småbrukets arbetskraft hade kunnat lättare anpassa sig till det större jordbrukets behov. En växelverkan kan härvid äga rum på så sätt, att de mindre jordbruken stå till tjänst med arbetskraft och de större med maskiner.

Då antalet årsarbetare minskat, har den härigenom friställda arbetskraften till alltför stor del avflyttat från den egentliga landsbygden. Härigenom har den mist den individuella kontakt med jordbrukets arbetsmarknad, som möjliggjort anpassning till jordbrukets stora behov av arbetskraftsförstärkning under sommaren. Rekryteringsbasen i detta avseende är givetvis i och för sig ej särskilt stor utanför jordbrukets arbetskraftsfär, då ingen samverkan med andra näringsgrenar etablerats för att säkra jordbrukets toppbehov av arbetskraft.

Åtgärder för att bemästra arbetstopparna.

Arbetskrafttillgången varierar, som förut anförts, i olika trakter, varför säsongmässig överflyttning från överskotts- till underskottsområden kan väsentligt underlätta en rationell arbetskraftsfördelning.

Av betydande storleksordning är sålunda skogsbygdernas *möjligheter* att avstå arbetskraft under sommaren till jordbruket i allmänhet. Förut har berörts, att många jordbrukare, främst småbrukare, helst bygga sin existens på kombinationen jordbruk—skogsbruk. En säsongmässig överflyttning från skogsbygd till slättbygd har hittills, med undantag för arbetskraft till rotfruktsodlingen, icke förekommit i nämnvärd utsträckning utanför mindre områden. *Det finnes emellertid starka skäl som tala för att vid tillgodoseende av behovet av säsongarbetskraft inom jordbruket i första hand vidtaga åtgärder för att engagera skogsbygdens bofasta befolkning i jordbruksarbete under sommaren.* Det kan ifrågasättas att sammanslå småbruk till mera fullständiga brukningsdelar och att bibehålla en del som boställen utan nämnvärt jordbruk. En bofast befolkning i skogsbygden bör i varje fall eftersträvas, dock mera agglomererad än nu.

Den »nedflyttning till bygden» från mera avlägsna skogsområden, som kunnat förmärkas bl. a. i samband med tillskapande av arbetarsmåbruk, torde inom vissa gränser vara en önskvärd utveckling. Möjligheterna att kombinera sysselsättning inom både jordbruk och skogsbruk ökas, och kontakten med arbetsmarknaden stärkes, om bebyggelsens ofta stora spridning minskas. Transport av arbetskraft med bil från bostadsort till arbetsplats är numera vanligt även inom skogsbruket.

Vissa möjligheter torde finnas att vid de egna brukningsdelarna bereda sysselsättning åt den överflödiga arbetskraft, som finnes vid ofullständiga jordbruk, samt att utjämna säsongväxlingarna i allmänhet.

Dessa möjligheter beröras givetvis främst av den rationalisering på längre sikt, främst genom sammanslagning av småbruk, som kan komma att aktualiseras.

Ett av de viktigaste hjälpmedlen är emellertid en mångsidig inriktning av produktionen. Ett rätt val av produktionsgrenar och en riktig kombination av dessa inbördes är av avgörande betydelse för jordbruksföretagets lönsamhet. *Arbetsutjämningsfaktorn*, i och för sig icke avgörande vid en planering, har, så länge jordbruket hade överskott på arbetskraft, icke tillmätts särskilt stor betydelse. Intresset av att kapa arbetstopparna var ej dirigerat av tvingande skäl. De senaste decenniernas utveckling på arbetsmarknaden har emellertid gett anledning till ökad hänsyn till arbetsutjämnande åtgärder för att anpassa jordbruksdriften till allt knappare arbetskrafttillgångar.

Sockerbetsodlingens arbetskraftsproblem.

Sedan gammalt förses betfälten i Skåne under olika årstider med arbetskraft från angränsande landskap, och under de senaste åren har denna överflyttning av säsongarbetskraft vidgats till att omfatta vitt skilda områden i vårt land. Sålunda har arbetskraft från Övre Norrland säsongmässigt arbetat på betfälten i Skåne.

Det beräknas, att rotfruktsodlingen i de södra landskapen tar i anspråk c:a 50 000 personer i form av säsongarbetskraft utöver vad vederbörande jordbrukares egna familjemedlemmar tillfälligt prestera.

Arbetskraftens storlek har berörts i översikter, utgivna av Svenska Sockerfabriks AB.¹

1943 skulle antalet med *betgallring* sysselsatta arbetare uppgå till c:a 60 000.

Arbetsperiodernas längd bero av gårdens och arbetskraftens storlek. Representativ för längsta tider är en undersökning vid c:a 600 större gårdar. Vid dessa pågick gallringen från tidigast första veckan i maj till senast mitten av juli, alltså i högst 45 dagar. På flertalet gårdar torde arbetsperioden icke överskrida 25 dagar.

Antalet med *betupptagningen* sysselsatta arbetare uppgavs för år 1941 till 65 000. För år 1942 har verkställts en representativ undersökning av arbetskraftens sammansättning. Härvid redovisades, att 84 % av arbetskraften var från orten. Härav

¹ Åstrand, Halvdan: Arbetskraft till betupptagningen 1941, Malmö 1942. — Betarbetarfrågor 1942, Malmö 1943. — Sockerbetsodlingens behov av arbetskraft, Malmö 1944.

utgöra kvinnorna en stor majoritet. Den icke lokalbundna arbetskraften torde däremot till större delen bestå av män.

Vid upptagningsarbetet sköttes $\frac{1}{5}$ av betarealen av familjemedlemmar till ägarna. Om man antager, att varje betupptagare presterar lika arbete, skulle detta innebära, om totala antalet arbetare är 65 000, att 13 000 voro medlemmar av betodlarnas familjer.

Upptagningstidens längd har för åren 1939, 1940 och 1941 angivits till resp. 39, 43 och 41 dagar.

Sockerbolagets betupptagningsundersökningar 1942 och 1943,¹ vilka dock endast omfatta c:a 15 större och medelstora gårdar i Skåne med c:a 500 arbetare, ge följande bild av arbetskraftens sammansättning.

40 % utgjordes av män, 58 % av kvinnor och 2 % av barn.

Av samtliga utgjordes 45 % av lantarbetare och deras hustrur.

Av samtliga var vidare 25 % fast bosatta vid gården och övriga i orten bosatta utgjorde icke fullt 55 %. Resterande 20 % voro »tillfälligt boende vid gården», d. v. s. huvudsakligen arbetskraft från andra orter.

Upptagningstidens längd angives till icke fullt 50 dagar, från 1 oktober till 15 à 20 november.

c. Sammanfattning och synpunkter.

Rationaliseringens konsekvenser.

I det föregående har i korthet berörts några åtgärder, som kunna vidtagas inom jordbruket självt för att bemästra de svårigheter, som bero av dels säsongväxlingarna och dels en fortsatt minskning av arbetskraften.

Jordbrukets fortgående mekanisering är härvidlag av stor betydelse. Sålunda medför traktorplöjning en avsevärd minskning i behovet av arbetskraft under höst- och vårbruket. Under skörden medför användningen av självbindare liknande effekt.

Med samma arbetskraftstillgång är det visserligen i och för sig svårare att bemästra arbetstopparna på en bruksningsdel av familj jordbruks storlek än på ett småbruk, men den ökade maskinanvändningen på den större bruksningsdelen utjämnar det ökade behov av arbetskraft, som beror av den större arealen. Utan drift i större skala i en eller annan form kan f. ö. en synbarligen ofrånkomlig mekanisering och arbetsbesparing ej rationellt genomföras.

Däremot minskas det större jordbrukets möjligheter att erhålla lejd arbetskraft från småbruket, om de mindre bruksningsdelarnas genomsnittsareal stiger, såvida icke mekaniseringens vinster ifråga om arbetskraftsbesparing överstiger det genom arealförstoringen ökade arbetskraftsbehovet.

Arbetsbyte och blockorganisation.

På större bruksningsdelar har en förbättring av arbetets organisation ingått som ett viktigt led i rationaliseringen. Småbruket har betydligt svårare

¹ S. O. U. 1944: 59. 1942 års semesterkommittés betänkande, sid. 325.

att på denna väg utjämna arbetstoppar eller att överhuvudtaget minska arbetsåtgången. Under krigsåren har emellertid arbetsblocken lämnat erfarenheter angående möjligheterna att samordna arbetsuppgifterna. Genom att sammanföra arbetskraften i arbetsblock och arbetslag torde i många fall arbeten, som var för sig äro svåra att bemästra eller som äro föga lönsamma för den enskilde, kunna genomföras med en tidsindelning och en verktygs- och maskinutrustning, som passar jordbruksdriftens krav, arbetets art och de enskilda jordbrukarnas disponibla arbetstid. Arbetsblocken kunna betraktas som en effektivisering av det *arbetsbyte* mellan de olika smågårdarna, som sedan gammalt praktiserats inom småbrukarbygder. Det förefaller dock som om en organisation av arbetsblockens karaktär även under normalår vissa tider vore gägnelig för att placera disponibla dagsverken i de arbetssammanhang inom jordbruket, där de bäst behövas.

Ytterligt stora svårigheter föreligga emellertid att praktiskt utforma dylika önskemål. Här antydd utveckling torde dock i viss utsträckning ha förverkligats i *maskinstationernas service*.

Synpunkter beträffande andelsladugårdar.

Vid sidan av arbetsblocken som en tänkbar organisationsform inom vissa grenar av jordbruksarbetet må omnämnas möjligheten till gemensamhetsbruk i form av *andelsladugårdar*. Fördelarna med denna driftsform bero främst på att en större ladugård av lämplig storlek är mera räntabel i drift än en mindre, huvudsakligen därför att den kräver förhållandevis mindre arbetskraft pr produktenhet.

Andelsladugårdar kunna vara av betydelse under följande förutsättningar:

1. att kvinnorna ej vilja eller hinna utföra ladugårdsarbetet å den egna brukningsdelen.
2. att männen kunna erhålla annan lönande sysselsättning, t. ex. skogsarbete, som omöjliggör för dem att medhinna ladugårdsarbetet.

Andelsladugården torde ha sin huvudsakliga betydelse, då den ersätter omoderna ladugårdar. Antalet sådana, som ligga relativt samlade, är emellertid i vårt land mycket betydande. Man har framför allt framhållit andelsladugårdens betydelse i skogsbygder. Skogsmannens syn på problemet dokumenteras av jägmästare Leijonhufvud i »Den praktiska Norrlandsboken I»: ¹ »De fasta skogsarbetarna skola ha arbetarsmåbruk med ett par kor, som måhända, där så låter sig göra, skötas i kooperativa ladugårdar. De få sålunda icke vara jordbrukare i egentlig mening, utan deras tid skall till 90 % eller mera ägnas skogen.»

Härtill kan anmärkas, att det icke torde vara något samhällsintresse att mera väsentligt utöka antalet årsarbetare i skogen, men att andelsladugår-

¹ Kapitlet »Skogens arbetskraftsproblem» i den praktiska Norrlandsboken, sid. 370.

den givetvis vore av större betydelse för sådana årsarbetare än för de egentliga jordbrukarna.

Då andelsladugården ej verkar arbetsutjämnande, kan stödjordbruk ofta vara att föredraga. Utslagsgivande torde vara den hänsyn som kan tagas till önskvärdheten av att minska hustrurnas arbete vid småbruken. Att arbetsbesparingen blir mycket stor vid övergång från småladugårdar till andelsladugård är odiskutabelt. De ekonomiska konsekvenserna torde emellertid icke vara klarlagda.

Vinsterna vid övergång till andelsladugård utgöras till stor del av friställda timverken, och lönsamheten måste därför vara beroende av möjligheterna att utnyttja dessa timverken i annan förvärvsverksamhet. Visst samband finnes därför mellan andelsladugårdens problem och frågor rörande fyllnadsarbeten.

Efterfrågan efter kontantinkomster torde vara ett av motiven till avflyttning. Friställandet av arbetstid och tillskapande av fyllnadsarbeten torde motsvara önskemål hos jordbrukets kvinnor om jämställdhet med städernas kvinnor ifråga om utkomstmöjligheter och arbetstid, och tillgodoseende av dylika önskemål torde därför böra betraktas som ett medel att hejda avfolkningen och som en möjlighet att effektivisera landsbygdens och jordbrukets arbetsförhållanden.

Så länge flertalet lanthem, varom här kan bli fråga, på grund av primitiva arbetsförhållanden kräva stor arbetsinsats från husmödrarnas sida, även sedan arbetet i ladugården kan ha överflyttats till en andelsladugård, åtgår måhända största delen av den frigjorda arbetskraften till en förbättrad hemvård, särskilt i barnrika familjer. Riktlinjen på längre sikt bör vara att lätta den totala arbetsbördan, framförallt genom att rationalisera lanthemmen.

Strävandena att bereda fyllnadsarbete utanför jordbruket åt småbrukets husmödrar torde f. n. mötas med stor skepsis och i många fall med stark kritik, då man anser det upprörande att ytterligare öka kvinnornas arbetsbörda i lanthemmen. Det är också alldeles uppenbart, att de första åtgärderna i detta sammanhang måste inriktas på en rationalisering av hushållsarbetet, så att slitsamma arbetsuppgifter utmönstras och bekvämligheten och trivseln ökas. Först därefter kan husmödrarnas tid räcka till för liknande förvärvsarbeten, som industrien erbjuder städernas kvinnor.

Problemet är emellertid mångtydligt bl. a. av den orsaken, att extraarbete i många fall måste till just för att ekonomiskt möjliggöra en hemrationalisering.

Möjligheterna att friställa arbetstid för fyllnadsarbeten berör ej i så hög grad lanthemmens husmödrar som övriga kvinnliga hushållsmedlemmar.

Den yngre kvinnliga arbetskraften åtager sig ogärna ladugårdsarbete. Om flickorna frigöres från detta och hemarbetet rationaliseras, kunna de med hinna annat arbete och böra då beredas sådant, både med hänsyn till in-

komsten och för att de i större utsträckning skola stanna kvar i hemmet eller dess närhet.

Inför faran av en alltför långvarig konservering av oekonomiska arbetsformer på mindre bruksningsdelar, som dessutom hindrar utnyttjande av fyllnadsarbeten, kan systemet andelsladugårdar betyda just den avlastning av arbetsbördan, som ur olika synpunkter efterlyses. Med alla sina fördelar och nackdelar kan detta system kanske verksamt bidra till att ge jordbruksbefolkningen större frihet att välja uppgifter på arbetsmarknaden och ernå avsevärt bättre försörjning utan att brukarna behöva uppgiva sin ställning inom en självägande bondeklass.

2-familjs-jordbruk.

Ett annat alternativ utgöres av *2-familjsjordbruk*, helst för arbetsfördelningens skull brukade av en äldre och en yngre familj. Detta jordbruk är utrustat med två bostadslägenheter men endast en ladugård. Här förefinnes möjligheter dels till rationalisering av arbetsuppgifter, dels till beredande av lämplig fritid, som delvis kan komma till användning för fyllnadsarbeten. Att behov av en sådan utveckling mot 2-familjsjordbruk förefinnes, visas därav, att ägare till större jordbruk på över 20 ha söka bostadslån för att skaffa ökat antal bostäder på en och samma bruksningsdel, varvid det dock i många fall är fråga om arbetarbostäder.

Andra skäl väga tungt för tanken på 2-familjsjordbruk. Familjebildningen underlättas därigenom att en son kan stanna kvar på gården och gifta sig, innan han blir egen jordbrukare. Två kvinnor bli då knutna till gården, vilket är en fördel, bl. a. för att möjliggöra lämplig arbetsfördelning och göra arbetet mindre bundet. Om behov av fyllnadsarbeten förefinnes på en sådan bruksningsdel, är 2-familjsjordbruket även ett medel att ge arbetskraften större frihet att utnyttja sysselsättningsmöjligheter utanför jordbruket.

2-familjsjordbrukets problem ha bl. a. uppmärksammats i USA.¹

Det kan även vara av betydelse, att f. d. jordbrukare, som övergått till andra yrken, kunna bo kvar och finna sin utkomst i närheten av sina gamla bruksningsdelar, så att de kunna bilda en viss arbetskraftsreserv under jordbrukets största arbetstoppar. Yrkesväxling behöver därför i många fall icke innebära avflyttning, och en modifikation av 2-familjsjordbruket kan innebära, att av två familjer på samma bruksningsdel den ena familjen huvudsakligen har sin utkomst av jordbruket och den andra av industriarbete.

Tillgång till arbetskraft på orten är av stort värde för jordbruket.

Säsongmässig sysselsättning inom jordbruket av arbetskraft från stadsnäringsarna.

Att på sommaren fånga upp den arbetskraft, som finnes disponibel, försvåras i hög grad därigenom att reserverna i allt mindre utsträckning äro

¹ Father—son farm business agreements. Circular 587. University of Illinois, 1944.

bosatta på landsbygden. Resor och förflyttningar verka i detta avseende hämmande på arbetskraftens villighet att acceptera en anställning.

Under arbetslöshetsperioder inom andra näringar kommer problemet givetvis i ett helt annat läge. I många fall torde man dock även under normalår tillfälligt kunna räkna med tillskott från arbetskraftstillgångar, som sakna förtrogenhet med jordbruksarbete. *Särskilt önskvärt vore att mera kontinuerligt år från år binda främmande arbetskraft till jordbruket under sommaren.* Härvid bör man icke bortse från *arbetarnas personliga samhörighet med en arbetsplats*, även om äganderättsförhållanden ej föreligga.

Sannolikt är att många industriarbetare med inomhusarbete skulle under sommaren någon tid reflektera på att utbyta detsamma mot jordbruksarbete, om detta organisatoriskt skulle kunna ordnas. Med hänvisning till folkhälsosynpunkter skulle ett sådant förfarande sannolikt vinna en viss anslutning bl. a. bland gruvarbetare och gjuteriarbetare. För närvarande torde sådana lösningar av jordbrukets arbetskraftsproblem under arbetstopparna förefalla verklighetsfrämmande, men om avflyttningen från jordbruket skulle fortsätta som hittills, kunna sådana åtgärder behöva övervägas.

Dessa problem torde i hög grad vara beroende av löneläget inom jordbruket. Ju mera detta förbättras, ju lättare kommer jordbruket att kunna suga till sig folk från andra näringar under de arbetskrävande perioderna. Jordbrukets strävan att konkurrera om den tillfälliga arbetskraften har redan medfört att inom jordbruket högre löner betalas för tillfällig arbetskraft än för varaktigt anställda.

Tillgodoseende av jordbrukets arbetskraftsbehov under arbetstopparna med arbetskraft från stadsnäringarna skulle kunna öka jordbrukets möjligheter att lämna ifrån sig arbetskraft.

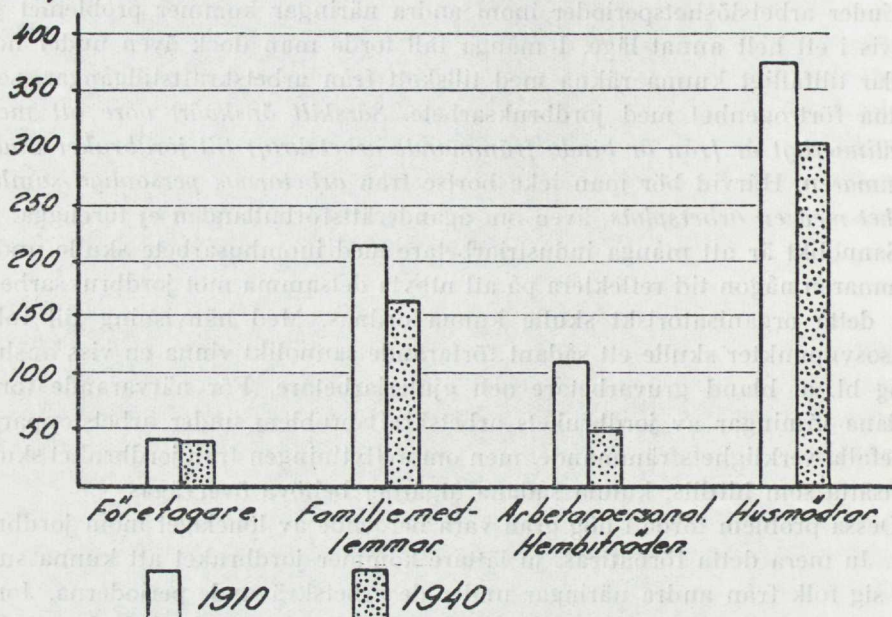
Kap. 3. Den kvinnliga jordbruksbefolkningens speciella sysselsättningsproblem.

Den *kvinnliga* jordbruksbefolkningens sysselsättning skapar särskilda problem och är i huvudsak delad mellan hushållsarbete och arbetsuppgifter inom jordbruket. Härvid är särskilt att framhålla, att husmödrarnas arbetsbörda i många fall är orimligt stor, varjämte även för övriga kvinnor inom jordbruket arbetsdagen oftast är lång och arbetet tungt och strävsamt. Detta i förening med dragningen till andra yrken har, som tidigare anförts, föranlett kvinnorna att i stor utsträckning utflytta.

Kvinnoflykten från landsbygden innebär, som förut anförts, huvudsakligen en avflyttning från jordbruket.

Kvinnor över 15 år inom jordbruk och bostadsskötsel

1000 personer

a. Familjebildningen.

Vid jämförelse mellan A-, B-, C- och D-kommuner stiger kvinnounderskottet i samma mån som jordbruksbefolkningens procentuella andel stiger.

Då ju antalet gifta män och kvinnor är lika, kan totala kvinnounderskottet inom jordbruket sammanfattningsvis belysas av följande tabell:

Antal ogifta kvinnor på 100 ogifta män inom kommuner med olika procent jordbruksbefolkning 1940.¹

Ålder, år	A-kommuner ²	B-kommuner ³	C-kommuner ⁴	D-kommuner ⁵
0—5.....	94·8	96·9	96·7	94·8
5—10.....	95·5	95·4	96·2	95·8
10—15.....	95·9	96·3	97·4	98·0
15—20.....	85·7	87·3	89·3	96·9
20—25.....	56·6	60·1	63·6	72·8
25—30.....	43·5	47·0	50·7	59·1
30—40.....	53·0	58·3	66·7	80·8
40—50.....	78·9	92·6	104·5	129·7
50—65.....	102·9	121·2	131·7	165·3
Över 65.....	126·4	143·0	149·5	193·1

¹ Holmström, Sven: Kvinnoflykten från jordbruket. Lantmannen 1944: 42.

² A = kommuner med minst 75 % av befolkningen tillhörande jordbruk med binärningar.

³ B = kommuner med minst 50—75 % av befolkningen tillhörande jordbruk med binärningar.

⁴ C = kommuner med mindre än 50 % av befolkningen tillhörande jordbruk med binärningar.

⁵ D = kommuner med minst 2/3 agglomererad, d. v. s. i tätorter boende befolkning.

Å ena sidan medför utvecklingen en tendens att kvarstanna i lanthemmen, då det hårda och slitsamma arbetet i omoderna arbetsformer varit en starkt bidragande orsak till utflyttningen, men den ökade strävan efter kontantinkomster, som sedan länge dominerat stadsungdomens val av sysselsättning, gör sig alltmera gällande även beträffande landsbygdens ungdom. Detta medför att den kvinnliga ungdomen, även om arbetet hemma göres mindre strävsamt, vill komma ut och skaffa sig inkomstbringande sysselsättning i än högre grad än förut.

Möjligheten till giftermål för unga kvinnor är inom jordbrukets befolkningssfär med nuvarande försörjningsbetingelser relativt begränsad.

Önskvärt är, att familjebildningen sker i unga år. Detta är i stor utsträckning nu fallet i städerna, vilket kan utläsas därav att även städerna, trots den starka inflyttningen av unga kvinnor, för närvarande har ett underskott av ogifta kvinnor i åldern 20—30 år, vilket f. ö. beror på att kvinnorna gifta sig i yngre åldrar än männen.

Inom jordbruket hämmas familjebildningen bl. a. därigenom att männens giftermålsålder av ekonomiska orsaker är relativt hög. Den tidpunkt, då de kunna etablera sig som självständiga jordbrukare infaller nämligen i regel vid relativt hög ålder.

Totala antalet ogifta män är dessutom relativt högt.

Hyrenius har beräknat procent ogifta män i åldrarna 20—50 år inom olika befolkningskategorier:¹

Procent ogifta män i åldrarna 20—50 år

	1930	1940
Jordbruksbefolkning	54.8	53.5
Övrig landsbygdsbefolkning	44.4	40.4
Stadsbefolkning	44.8	38.0
Total befolkning	48.3	43.6

Skillnaden mellan jordbrukande och icke jordbrukande befolkning har förstärkts under 1930-talet. Dessutom tillkommer, att flykten från jordbruket i huvudsak omfattar ogifta personer, vilka alltså vid omflyttningen minska tillgången på ogifta män bland den jordbrukande befolkningen och öka tillgången bland den icke jordbrukande befolkningen. Trots detta visar tabellen stora differenser i motsatt riktning mellan de olika kategorierna. Hyrenius anför, att skillnaden mellan procenttalen egentligen är för liten. Om utflyttningen ej inverkade, skulle skillnaden vara ännu större. — Självklart är att främst männens försörjningsmöjligheter böra utökas och förutsättningar skapas för att de skola kunna bilda familj tidigare än nu är brukligt, vilket i stor utsträckning förutsätter att de kunna ingå giftermål, innan de etablera sig som självständiga jordbrukare. Men om kvinnoflykten från landsbygden icke skall fortsätta eller öka i styrka, synes det också angeläget att söka skapa för kvinnor lämpade förvärvskällor på landsbygden. Detta bör också vara en naturlig konsekvens av att de fri-

¹ SOU 1944: 65. Sid. 38.

göras från de tyngre jordbruksarbetena. Disproportionen mellan män och kvinnor på landsbygden är ett socialt missförhållande, vars vådor äro uppenbara.

b. Yrkesverksamheten.

Kvinnorna inom andra befolkningsgrupper deltaga i stor utsträckning i förvärvsarbete. Utan att överdriva värdet av statistikens uppgifter angående yrkesverksamma kvinnor inom jordbruket, vilka icke inbegripa hembiträden, husmödrar och stora grupper familjemedlemmar, måste yrkesverksamheten bland lanthemmens kvinnor, i den mån den ej avser husligt arbete, anses vara låg.¹

Inom industri och hantverk finnas cirka 200 000 yrkesverksamma kvinnor.

Statistiken redovisade 1940 102 000 yrkesverksamma kvinnor inom jordbruk med binäringar. Detta antal innefattar emellertid icke hela den inom jordbruket sysselsatta kvinnliga arbetskraften.

En tydligare bild erhålles, om antalet yrkesverksamma kvinnor anges i procent av hela den kvinnliga befolkningen inom respektive näringsgren. Man får då även en bild av i vilken utsträckning olika yrken hittills rekryterat kvinnlig arbetskraft.

	Total	Kvinnlig befolkning 1940	
		Yrkesverksamma	% yrkesverksamma
(Jordbruk och boskapsskötsel).....	1774 000	2122 000	115·8
Industri och hantverk.....	960 600	197 300	20·5
Samfärdse.....	182 300	26 100	14·3
Handel.....	362 900	188 600	52·0
Allmän förv.-tjänst m. m.....	250 700	131 200	52·3
Husligt arbete.....	165 400	157 900	95·5
Ospecificerad verksamhet.....	22 000	6 700	31·9
Samtliga näringsgrenar utom jordbruk med binäringar och husligt arbete.....	1 778 500	549 900	30·9

¹ 774 000 uppdelas med 727 000 inom jordbruk och boskapsskötsel och 47 000 inom gruppen husligt arbete. En del av det egentliga jordbruksarbetet utföres nämligen, som förut berörts, av hembiträden, medan motsvarande arbetsfördelning ej är fallet inom övriga näringsgrenar. Däremot inrymmer *procentsiffrorna* (utom givetvis för gruppen »husligt arbete») ej husligt arbete och detta kan då ej heller här ske för jordbrukets del.

Till ledning för en jämförelse med andra yrkesgrupper kan en direkt jämförbar procent-siffra ej anföras för jordbruket på grund av att den officiella statistiken ej verklighetstroget kan avgränsa yrkesverksamma, som skett i tabellen, insätter arbetsgången, uttryckt i årsarbetare, erhålles procenttalet 15·8. *Antalet* yrkesverksamma är mycket större, ehuru de ej äro ständigt sysselsatta inom *lanthushållningen* utan till betydande del i husligt arbete.

Den relativt stora procenten yrkesverksamma inom vissa yrkesgrupper beror delvis på rekrytering från andra, icke minst från jordbruket. I den mån kvinnorna inom jordbruket ägna sig åt annan yrkesverksamhet, hänföras de i statistiken till denna, även om de fortfarande bo kvar i lanthemmen.

² Avser arbetsgången, omräknad till årsarbetare, enligt Stensgård.

¹ *Uhnöbom, Ivar*: Arbetskraften, dess reserver och fördelning samt framtida storlek. Särtryck ur Svensk Sparbankstidskrift 1943: 8—9, sid. 6. Tabell med förklaringar.

I och med att jordbruksarbetena förändras från tyngre till lättare arbeten genom rationalisering, främst mekanisering, och arbetsvolymen minskar genom allmän rationalisering i olika former, icke minst inom hemarbetet, är det av vikt, att kvinnorna sättas i tillfälle att på annat sätt lämna sin medverkan till familjens försörjning eller att kunna, liksom stora delar av städernas kvinnor, försörja sig själva. Detta får ökad betydelse även därför att jordbruksarbeten troligen i ökad utsträckning komma att överföras på männen. Dessa synpunkter gälla emellertid främst ogifta kvinnor.

Man har anledning förutsätta, att arbetsmöjligheterna i städerna, särskilt i de större, verka vägledande vid inflyttning dit, och att likaså en anpassning i landsorten till dessa arbetsmöjligheter skulle dämpa avflyttningen.

Vid en sociologisk undersökning av vissa Upplands-socknar, som verkstälts under medverkan av lantmätare Gerard Larsson på uppdrag av Kommittén för undersökning av de partiellt arbetslösa arbetsförhållanden framkom;

Ett avgörande moment för utflyttning, speciellt för kvinnornas del, var att den egna gården ej erbjöd arbetstillfällen för alla barnen. Inom en socken återfanns f. ö. samtliga utflyttade barn tillhörande nuvarande brukarfamiljer inom småbrukskategorien. *Ytterst obetydligt kvinnoarbete stod till buds utom jordbruket.*

I den mån kvinnornas arbetskraft ej helt kunde utnyttjas hemma, flyttade de praktiskt taget automatiskt till staden. *75 procent av de utflyttade voro sålunda kvinnor.* Kvarvarande ogifta sådana i åldern 18—40 år utgjorde blott 40 procent av männen i motsvarande åldersklasser.

Det kan vara av värde att även anföra några siffror, som belysa olikheterna mellan städer och landsbygd.

Yrkesverksamma kvinnor, 1 000 personer.

Samtliga näringsgrenar.¹ Enl. folkräkn. 1940.

	Hela folk- mängden. Kvinnor	Därav yrkesverk- samma	% yrkes- verk- samma
Stockholm.....	280	150	53·6
Göteborg.....	126	48	38·2
Malmö.....	72	30	42·1
Norrköping.....	32	12	38·1
Hälsingborg.....	28	12	40·8
Rikets 5 största städer.....	538	252	46·9
Hela riket.....	2 759	810	29·4
Landsbygden.....	1 671	359	21·5
Städerna.....	1 088	451	41·5

¹ Självständiga yrkeslösa och deras familjemedlemmar ej medräknade.

Landsbygdens siffror äro osäkra genom svårigheten att beräkna antalet yrkesverksamma i jordbruket.

Likaså visa städerna betydligt större procent yrkesverksamma *gifta* kvinnor. Av de yrkesverksamma kvinnorna inom samtliga näringar voro 1940 på landsbygden 10·1 procent gifta. Motsvarande siffra var för städerna 19·7 och för riket 15·5 procent.

Wahlund¹ har beräknat antalet förvärvsarbetande kvinnor inom äktenskap av olika längd. Härvid framgår bl. a., att helt förvärvsarbete under hela äktenskapet procentuellt sett förekommer i vida större omfattning i städerna än på landsbygden. Även partiell förvärvsverksamhet eller mindre grad av dylik är procentuellt sett avsevärt vanligare bland städernas gifta kvinnor än bland landsbygdens.

Beträffande industri och hantverk må anföras uppgifter i följande tabell:

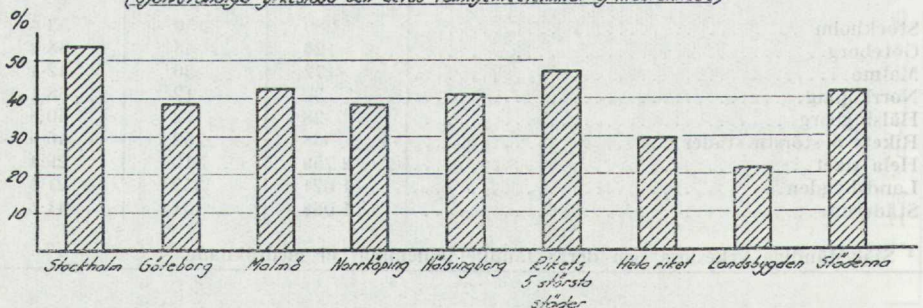
Yrkesverksamma kvinnor, 1 000 personer, enl. folkräkn. 1940.²

	Inom industri o. hantverk	Därav gifta	% gifta
Landsbygden	67	10	15·2
Städerna	130	32	24·6
Hela riket	197	42	21·4

¹ Folkräkningen 1940. Del III. Tab. 29, sid. 429.

Landsbygden omfattar givetvis en betydande mängd tätorter, varför ovanstående siffror måste tydas så, att ju mindre storstadsbetonade som industri och hantverk äro, desto mindre är procenten gifta kvinnor i produktionen. Sammanställes detta med kvinnoflykten till de större städerna, framstår förhållandet som icke ägnat att motsvara de arbetsföra kvinnornas önskemål i fråga om arbetsmöjligheter på landsbygden. Arbetsmöjligheter på landsbygden, som motverka en onormalt stor utflyttning, torde vara att föredraga framför industriarbete i städerna med därav följande ensidig anhopning av kvinnor i dessa.

*Yrkesverksamma kvinnor i % av samtliga kvinnor
(självständiga yrkeslösa och deras familjemedlemmar ej medräknade)*

¹ Wahlund, Sten: Medan patienten väntar. Sthlm, 1944. sid. 64.

² Folkräkningen 1940. Del III. Tab. 29 sid. 429.

Vid val av arbetsuppgifter är det emellertid för kvinnornas del i första hand av vikt att finna sådana, som direkt anknyta till jordbruket. I detta hänseende kan en utveckling av smådjurskötseln, i synnerhet hönsskötseln, liksom trädgårdsskötseln framdeles liksom hittills erbjuda lämpliga arbetsfält.

Mekaniseringen av jordbruksarbetena kommer troligen att öka kvinnornas intresse för rena jordbruksarbeten. Antalet tunga arbetsmoment kommer att minska, och passningsarbeten i anslutning till maskindrift kommer att öka.

Husbehovsslöjden, som visserligen ej ger direkt inkomst men skapar nytigheter, kan nedbringa utgifterna i hemmet och skapa trevnad. Tidskrävande hemslöjd får dock ej hindra mera lönande förvärvsarbete i de fall, då sådant kan erhållas och behovet av kontantförtjänster är trängande.

Inom industri och handel beredas kvinnorna allmänt sysselsättning med kontorsgöromål såsom handhavande av räkenskaper och korrespondens. Sådana arbetsuppgifter få alltmer ökad betydelse inom jordbruket och äro på många håll mycket försummade i förhållande till jordbruksdriftens omfattning och ekonomiska betydelse. Här finnes alltså ett betydelsefullt arbetsfält för kvinnor.

Det torde emellertid stå klart, att lämplig sysselsättning vid själva lantbruket ej kan beredas kvinnorna i önskvärd omfattning, så att tendenserna till strömning från landsbygden hämmas eller tillräckliga och godtagbara inkomstmöjligheter erhållas. Man synes därför även böra i ökad omfattning söka arbetsuppgifter utanför jordbruket.

Jordbrukarnas kontantförtjänster äro i många fall så låga, att det för familjerna är av stor betydelse, att även kvinnliga familjemedlemmar kunna erhålla tillskott till försörjningen genom arbete av antydd art. Behovet av fyllnadsarbeten gäller emellertid, som förut framhållits, främst *ogifta* kvinnor.

Kap. 4. Sysselsättningsmöjligheter vid anläggningsarbeten med anknytning till jordbruket.

a. Indelning och allmänna synpunkter.

Det är givetvis av stor betydelse och ur de flesta synpunkter en stor fördel, om den till jordbruksnäringen knutna arbetskraften kan beredas fyllnadsarbeten, som så nära som möjligt anknyta till jordbruksdriften.

En inventering av anläggningsarbeten vid jordbruket återfinnes i »Utredningar angående ekonomisk efterkrigsplanering», del IV.¹

¹ S. O. U. 1944: 14. Utredning angiven av 1942 års jordbrukskommitté.

Följande arbeten redovisas:

förbättring av bostäder,
 förbättring av ekonomibyggnader,
 brunnar och vattenledningar,
 elektrifieringsanläggningar,
 gödselvårdsanläggningar,
 avdikning,
 täckdikning,
 betesförbättring,
 nyodling,
 stenröjning och jordkörning,
 istandsättande av utfartsvägar.

I nämnda utredning finnes detaljerade sammanställningar i anslutning till ovanstående. — Arbetsobjekten äro i regel av betydande storleksordning, och utöver den redovisade första planläggningen anføres ytterligare behov. — Många av de här redovisade arbetsobjekten kunna emellertid ej ge sysselsättning under den tid, då marken är tjälad.

Utanför de egentliga arbetstopparna inom jordbruket finnes emellertid lediga dagsverken, som kunna nyttiggöras även under sommarhalvåret och under gynnsamma väderleksbetingelser under höst och vår. Vissa av arbetena torde därför väl lämpa sig för mindre jordbrukare, som äro i behov av fyllnadsarbete.

Anmärkas bör, att största möjligheterna att skapa och nyttiggöra arbetstillfällen givetvis föreligger i de fall, då brukaren kan sättas i tillfälle att utföra förbättringsarbeten på sin egen brukningsdel. Säkerställandet av förekommande arbetsuppgifter på en brukningsdel åt brukningsdelens egen arbetskraft förenklar arbetsförmedlingsarbetet i detta sammanhang.

b. Byggnadsarbeten.

Beträffande förbättring av bostäder anför nämnda utredning några resultat från en specialundersökning 1935—36, som, tillämpade på totala antalet bostadshus inom landet, bebodda av brukaren, innebär, att inom storleksgrupperna 3—99 hektar åker cirka 40 000 bostadshus voro förfallna och cirka 60 000 st. mycket bristfälliga. Endast 5·4 procent av samtliga rubricerades som goda lägenheter. Sedan 1936 har emellertid en del av dessa brister avhjälpits, främst genom beviljande av bostadsförbättringsbidrag, men behovet av bostadsförbättring är fortfarande mycket stort.

På grundval av en av 1938 års jordbruksutredning företagen undersökning¹ har agronom Lennart Hjelm i Statens Forskningskommitté för Lantmannabyggnader anført, att det förhandenvarande byggnadsbeståndet är relativt bristfälligt. För att taga igen de eftersatta reparationerna och nybyggnaderna erfordras, att byggnadsarbeten igångsättas för en kostnad av 15—20 procent av nybyggnadsvärdet. Härutöver erfordras en omfattande rationalisering av byggnadsbeståndet. Med 1939 års prisläge skulle kost-

¹ Lennart Hjelm: Byggnadskapitalets och byggnadsomkostnadernas storlek vid svenska jordbruk.

naderna för nämnda förnyelse- och rationaliseringsarbeten belöpa sig på närmare 2 000 milj. kronor för landet i sin helhet. — Byggnaderna äro ur anskaffningssynpunkt jordbrukets ojämförligt dyrbaraste produktionsmedel, men ha relativt lång livslängd.

I en uppsats om jordbrukets byggnadsproblem i Social Årsbok 1944 anför arkitekt Carlheim-Gyllensköld några siffror för arbetskraftsåtgången vid önskvärda byggnadsarbeten inom jordbruket. Ramen för dessa beräkningar är mycket vid.

Byggnaderna förnyas i medeltal vart
femtionde år (A) tjugonde år (B)

erforderligt antal arbetare, arbetsledare och konsulterande för den egentliga byggnadsverksamheten.....	18 250	41 800
d:o för transporter och materialframställning...	41 650	97 550

Som kommentarer till dessa siffror anföres i nämnda uppsats bl. a., att byggnadsverksamheten vid jordbruket hittills och i synnerhet under de senaste åren långt ifrån motsvarat de reparationer, om- och nybyggnader, som erfordras för att hålla lantbrukets byggnader i fullgott stånd. Den sysselsatta arbetskraften torde därför endast ha utgjort en del av det under A redovisade arbetskraftsbehovet.

Alternativ B bygger på att efter kriget under några decennier mycket stora arbetsuppgifter vänta vid rationaliseringsarbetet inom jordbrukets byggnadsverksamhet, vilken vid en önskvärd men svåruppnådd övre gräns kan antagas få en omfattning, som motsvarar ett förnyande vart tjugonde år.

För dessa i varje fall mycket betydande arbeten anföres, att det finnes möjlighet att använda delar av den genom sammanslagning av jordbruk friställda arbetskraften. Jordbrukare och lantarbetare som blivit helt eller delvis friställda genom rationaliseringen, kunna rekrytera det stora behovet av byggnadsarbetare, byggmästare och arbetsledare. (Jfr kap. 24.)

c. Täckdikning.

I »Utredningar angående ekonomisk efterkrigsplanering», del IV, anges på grundval av uppgifter från 1934 års avdikningssakkunniga och 1938 års jordbruksutrednings driftsundersökning, den areal, som ytterligare skulle behöva täckdikas, till över 1 000 000 hektar. 1945 anges detta förstahandsbehov till 900 000 ha, men därutöver tillkommer förnyelse av äldre täckdikningar. I jämförelse med denna totala areal, som är i behov av täckdikning, torde den sedan 1938 verkligen täckdikade arealen vara ringa. Under första hälften av 1930-talet täckdikades i runt tal 16 000 hektar årligen.

1936 års utredning angående beredskapsarbeten redovisade i en sammanställning en arbetsåtgång av 35 dagsverken per hektar täckdikad åker. Mot-

svarande för 1 miljon hektar skulle då bli icke mindre än 35 miljoner dagsverken.

En senare beräkning för 900 000 ha redovisar 31.1 miljoner dagsverken.

Enbart denna sysselsättningsreserv är av utomordentlig vikt för sysselsättande av jordbrukets arbetskraft utanför arbetstopparna. Även om under en 10-årsperiod endast $\frac{1}{3}$ av dessa arbetsuppgifter (utöver den nuvarande täckdikningen) skulle komma till utförande, skulle detta innebära en tillgång till drygt 1 miljon dagsverken per år, vilket fördelat på en genomsnittlig arbetstid av 50 dagar per år, lämpligen vid sidan av arbetstoppar inom själva jordbruket, skulle innebära sysselsättning för 20 000 manliga arbetare årligen.

Utöver de påtagliga fördelarna av att infoga väsentliga täckdikningsarbeten inom jordbrukets arbetssfär tillkommer härvidlag andra viktiga synpunkter. En ökning av landets täckdikade areal medför nämligen många fördelar ur driftsekonomisk synpunkt av betydelse för arbetskraftens disposition. Sålunda underlättas maskin-användningen, bl. a. genom att öppna diken försvinna. Denna ökade maskin-användning medför i och för sig en arbetsbesparing och en utjämning av säsongväxlingarna. Men härtill kommer att genom täckdikning av arealen avrinningen ökar och vårbruket kan börja tidigare. Härigenom kan vårbruket fördelas över längre tid. I varje fall kan sådden och därmed under i övrigt lika betingelser skörden börja tidigare. Detta medför i sin tur en avlastning för höstbruket. Dessutom underlättas givetvis även höstbruket om arealen är täckdikad, särskilt vid ihållande höstregn. Alla dessa genom täckdikningen vunna fördelar verka utjämnande på arbetskrafts-behovet.

I anslutning till kostnadsberäkningar för täckdikningsanläggningar har antagits att

70 procent av grävningsarbetet,

80 procent av lägningsarbetet samt

100 procent av igenfyllnadsarbetet

utföres med jordbrukets egen personal.

Det är dock uppenbart, att i mån av arbetskraftstillgång och utbildning hela täckdikningsarbetet kan utföras av jordbrukets personal.

Maskinteknikens utveckling underlättar såväl täckdikning som övriga anläggningsarbeten. Blockarbete och lagarbete äro även betydelsefulla organisationsformer härvidlag.

För de angivna anläggningsarbetena inklusive täckdikning redovisade 1936 års utredning angående beredskapsarbeten drygt 50 miljoner dagsverken. De behövliga arbetsuppgifterna motsvara emellertid en mångdubbling av denna siffra.

Avd. II. Allmänna synpunkter på frågan om jordbruksbefolkningens sysselsättning utanför jordbruket.

Inledning.

Som i föregående framställning belysts, föreligger ett stort sysselsättningsbehov utanför jordbrukets arbetssfär, särskilt under vinterhalvåret.

Rationaliseringsåtgärder kunna visserligen minska toppbehoven i jordbruket under sommarhalvåret, men i huvudsak komma de stora variationerna i arbetskraftåtgång mellan sommar och vinter att bestå. Skillnaden mellan sommarens och vinterns arbetsbehov utgör för närvarande omkring 300 000 personer. (Se sid. 17.)

Även under delar av sommarhalvåret förefinnes på grund av anhopningen av arbetskraft på de mindre brukningsdelarna en betydande arbetskraftsreserv, vilket, med vissa tidigare berörda modifikationer, framgår därav, att på jordbruk mellan 2—10 hektar finnes mer än dubbelt så stor jordbruksbefolkning per 100 hektar åker som på jordbruk mellan 10—50 hektar åker.

Om avflyttningen från jordbruket ökar i snabbare takt än rationaliseringen, minskas denna arbetskraftsreserv.

De flesta andra näringsgrenar, som icke som jordbruket belastas med säsongväxlingar, vidtaga i allt större utsträckning åtgärder för att sprida sysselsättningen över hela året och därvid utnyttja varje dagsverke. Motivet är dock oftast huvudsakligen att utnyttja anläggningar, maskiner och övrig teknisk utrustning rationellt. Dessa synpunkter torde ofta dominera de företagsekonomiska åtgärderna härvidlag. Jordbruket dirigeras ej i så stor utsträckning av sådana motiv, då huvuddelen av jordbrukets maskinpark endast användes kortare tidsperioder varje år. Kontinuerligt utnyttjande av maskinerna under hela året är inom jordbruket ouppnåeligt och kan alltså ej heller vara något medel för att skapa jämnare sysselsättning.

Inom industrien liksom inom jordbruket härskar en mycket bestämd tendens att tillvarata alla arbetstid på det mest rationella sättet. Detta medför emellertid inom industrien, att arbetsstyrkans storlek strängt anpassas efter behovet per år men även ofta efter månads- eller veckobehov, vilket medför nyanställningar och entlediganden med kort frist. Dessutom ingår i modern industriell organisation en ständig strävan att inom ett och samma företag placera arbetskraften där den bäst utnyttjas.

Dessa åtgärder inom industrien ha medfört den stora fördelen för det enskilda företaget och för industrien i sin helhet, att arbetskraften praktiskt taget endast avlönas, då den är fullt sysselsatt. De tider då full sysselsättning inom industrien ej kan erbjudas, är respektive företag i regel skilt från ansvar och kostnader för den friställda arbetskraften. *Detta gäller särskilt anläggningsarbeten.*

Inom jordbruket gör sig, som förut berörts, samma tendens gällande i och med att antalet årsarbetare minskas och tillfällig arbetskraft vinner ökad användning under arbetstopparna. Jordbrukets möjligheter att anpassa arbetsstyrkan efter behovet äro dock mindre än inom industrien, bl. a. med hänsyn till att detaljplanering och uppdelning i arbetspass ej i så stor utsträckning kan verkställas i förväg med hänsyn till bl. a. väderleken och dess på förhand ej mätbara inverkan på arbetsschemats indelning. Arbetsbehovet överhuvudtaget växlar också mycket mera inom jordbruket.

Den icke lejda arbetskraften inom jordbruket, som är i huvudsak bunden till bruksningsdelarna, har icke som arbetskraften inom industrien möjlighet att erhålla full sysselsättning. Jordbrukaren-företagaren i en person kan varken för sig själv eller för bruksningsdelens övriga arbetskraft genomföra någon motsvarighet till industriell arbetsorganisation. *Arbetet kan icke fördelas jämnt under året*, och arbetskraften kan icke heller f. n. beredas tillräckligt lönande fyllnadsarbete inom jordbrukets arbetssfär de tider, då tillgången på arbetsuppgifter inom det egentliga jordbruket minskar.

Detta medför för den jordbrukande befolkningen, att möjligheten att effektivt utnyttja arbetstiden under året är väsentligt mindre än inom de flesta andra näringsgrenar. Detta är förhållandet, trots att jordbruksarbetet samtidigt f. n. uppvisar ett större antal krävande dagsverken per år än de flesta andra näringsgrenar, där t. ex. mekaniseringen inom industrien under de senaste decennierna i hög grad ersatt muskelarbete med maskinarbete.

Med all hänsyn till dessa skillnader i arbetsstrukturerna måste det för den enskilde emellertid vara av allra största vikt att kunna nyttiggöra sin arbetstid under hela året. En sådan strävan är också tydligt skönjbar inom småbruket och dokumenteras genom småbrukarnas efterfrågan efter fyllnadsarbeten. I många andra fall äro jordbrukarna medvetna om att de ha arbetstid att sälja, ehuru arbetsuppgifter saknas på bostadsorten eller, om de finnas, äro svåra att bemästra för den enskilde utan tillgång till arbetsorganisation eller tekniska resurser, i de flesta fall dessutom yrkesutbildning och kapital eller förlagsmän. *Dagsverken, som i industriella sammanhang omedelbart skulle tas i anspråk och värderas efter gängse lönelägen inom industrien, kan den jordbrukande befolkningen ofta icke placera alls.* Det är för övrigt givet, att sådana erfarenheter icke uppmuntra till spar-

samhet med dagsverken i jordbruket. Kontakten med en vidare arbetsmarknad, främst i anslutning till industrien, är en betydelsefull förmån för arbetskraften. Det är av utomordentlig vikt, att jordbrukets folk liksom industriens anställda beredes tillfälle att på rationellt och lönande sätt utnyttja hela sin arbetstid. Om den enskilde brukaren härigenom får ökade förtjänster, ökas hans möjligheter att effektivisera sitt jordbruk, även om jordbruket i vissa fall härigenom går förlustig en del av hans arbetskraft. Det är oftast icke arbetskraft, som tryter, utan kapital och initiativ till rationalisering. Den vidare utblick över penninghushållningens konsekvenser, som fyllnadsarbete inom andra yrken skänker, torde endast vara till nytta inom jordbruksdriften. Det är härvid av särskilt stor betydelse, att jordbrukarna allmänt bli medvetna om värdet av sina egna dagsverken. Dessa bokföras f. n. ingalunda av den enskilde till sitt marknadsvärde, beroende på det mindre jordbrukets ringa lönsamhet.

Det är känt i alla trakter av vårt land, att de mindre jordbrukare, som kunnat få tid över till lönande fyllnadsarbeten, härvid i många fall kunnat kosta på och driva fram sitt jordbruk på ett vida mera effektivt sätt än vad som varit fallet, då alla utvecklingsmöjligheterna varit beroende av enbart jordbrukets lönsamhet.

Ur samhälleliga synpunkter är det givetvis av största betydelse, att all arbetskraft vinner största möjliga sysselsättning och kan försörja sig och bidra till att höja landets gemensamma produktionsresultat. Tillfälliga konkurrenssynpunkter vid överskott på arbetskraft under mera omfattande arbetslöshetsperioder kunna icke influera på bedömanden, som syfta till att varaktigt *öka antalet effektiva dagsverken inom landet*.

De tendenser inom industrien och andra näringsgrenar, som syfta till att till det yttersta nyttiggöra den mänskliga arbetskraften, ingå även i motsvarande grad som ett led i jordbrukets rationalisering. Strävanden att bereda den jordbrukande befolkningen full sysselsättning inom och utanför jordbruket bidrager därvid till att bevara en självägande jordbruksbefolkning och dess arbetskraft vid skäligen arbets- och levnadsvillkor samt att möjliggöra en smidigare övergång för dem *som önska övergå till andra yrken utan att överge landsbygden*.

A. Huvudvägar för uppnående av full sysselsättning.

Kap. 5. Sysselsättning inom skogsbruket.

Sedan gammalt har i skogsbygderna och angränsande jordbruksbygder avsevärda arbetsuppgifter inom skogsbruket omhänderhafts av jordbrukets arbetskraft. Skogsarbetet företer med hänsyn till arbetsbehovet en naturlig

säsongsväxling i omvänt förhållande till jordbruket och intar därigenom en särställning inom näringslivet.

Inom bondeskogsbruket sker en avvägning mellan sommar- och vinterarbete, och även enstaka dagsverken och timverken kunna placeras och nyttiggöras, då jordbrukaren sköter både jordbruket och skogen. Dessa synnerligen ändamålsenliga förhållanden inom bondeskogsbruket kunna visserligen icke helt nås inom statens och bolagens skogsbruk, men stor hänsyn till jordbrukets arbetskraftsbehov och arbetsbehov kan tagas. Problemet gäller i första hand att förmå de större skogsägarna att icke ytterligare öka antalet årsarbetare. Dessa behövas nämligen under sommaren i jordbruket, där antalet årsarbetare minskat och än mer kommer att minska. Det torde vara ett önskemål från jordbrukets sida, att skogens årsarbetare i varje fall avstås till jordbruket under några arbetstoppar av kortare varaktighet. Årsarbetarnas varaktiga försörjning i skogsbruket torde icke behöva influeras av kortare avbrott, t. ex. under 1 à 2 veckor för skördearbete. Ett sådant förfarande spelar emellertid redan nu stor roll för jordbruket, och det är av vikt att sådana avbrott i skogsarbetet premieras eller i varje fall icke motarbetas av de större skogsägarna.

Jordbruket måste nämligen disponera folk just under vissa korta arbetsperioder, medan man i skogsbruket har vida större möjligheter att sprida dagsverkena under längre säsonger.

Slutligen är det ett önskemål, att man i statens och bolagens skogsförvaltning kunde i någon mån efterlikna bondeskogsbruket även vid placering av enstaka dagsverken. Detta strider visserligen mot gängse utformning av arbetsorganisation och arbetsledning, och från fackmän inom skogsbruket hävdas ofta, att man skulle behöva ha dagsverkena ännu mera samlade än vad nu i allmänhet är fallet. Det är emellertid av största betydelse, att sådana arbeten, som icke fordra direkt arbetsledning eller för sitt utförande äro beroende av att skogsarbetaren arbetar i större lag eller håller bestämda tider, utlämnas till utförande på valfria tider, så att småbrukare kunna konkurrera om dessa arbeten och därvid få möjlighet att nyttiggöra enstaka dagsverken vid sidan av sitt jordbruk. Sådana strävanden få då icke betraktas som en återgång till mindre goda planeringsmetoder utan böra ingå som målsättningar och delmoment i alltmera fullkomnade organisationsarbeten inom rationellt skogsbruk. I de fall, då skogsbolag jämväl driva jordbruk, tas sådana hänsyn, i andra fall sker detta i regel icke.

Revirförvaltarna i Domänverket ha icke heller sådana former för sin arbetsledning, att de i högre grad kunna anpassa skogsarbetet efter jordbrukets behov av arbetskraft. I den mån som arbetskraften utgöres av kronotorpare eller andra Domänverkets åbor tas dock stor hänsyn och etableras samverkan för att möjliggöra att även jordbruket skötes rationellt.

Skogsförvaltningarna och reviren ha även kunnat konstatera, att arbets-

kraften varit mån om skogsarbete, även då jordbruket haft brist på arbetskraft, varför skogsförvaltarna icke kunnat avläsa jordbrukets arbetskraftsbehov i en kraftig nedgång i antalet arbetssökande i skogen. Förhållandet är ett exempel på att kontantlön för vissa kategorier småbrukare alla årstider är så eftersökt, att den dominerar deras val av arbete även under sommaren. Jordbrukets intressen i denna sak måste troligen bevakas av andra än brukarna själva på sådant sätt, att erforderligt antal egentliga skogsarbetare erhålla såvitt möjligt full sysselsättning och småbrukarna erbjudas säsongarbeten i skogen på för jordbruket lämpliga tider. Båda dessa strävanden kunna i viss mån förverkligas genom att i möjligaste mån minska på antalet lösarbetare. I konkurrensen om kontantavlönat skogsarbete våga brukarna ofta icke säga nej till arbetsmöjligheter i skogen även under jordbrukets relativt bråda arbetsperioder, då de befara att i så fall komma i efterhand vid fortsatta anställningar i skogen, vilka jämväl sökas av lösarbetare. Dessa ha av samma skäl hellre sökt sig till skogen än till jordbruket. Möjligheterna till mera varaktig anställning spelar stor roll vid arbetskraftens val. Anmärkas bör också i detta sammanhang, att många småbrukare i Nord-Sverige äro mera skogsarbetare än jordbrukare.

I och för sig kan det givetvis icke anses oriktigt, om arbetskraften föredrar bättre försörjningsmöjligheter. Men dessa synpunkter bli ovidkommande, om icke totala antalet dagsverken i skogen, presterade av jordbrukare, ökas. Detta blir icke fallet vid sommararbete, ty i regel tas dagsverken från vintersäsongen, då jordbrukarna ha bättre tid. Dessutom övertas en del dagsverken av årsarbetare, varför jordbrukarnas andel i totala antalet dagsverken med säkerhet minskar vid sommararbete, även om en del jordbrukare, till uppenbart men för jordbruket, kunna något öka sin sysselsättning under sommaren. I ingen del av landet är arbetskrafttillgången större under sommaren än under vintern, varför enbart det förhållandet, att arbetskraften söker arbete under sommaren, icke kan motivera överflyttning från vinter- till sommararbete.

Skogstekniska skäl kunna emellertid i en del fall motivera sommararbete. Detta beröres i ett senare avsnitt av denna redogörelse. (Se sid. 108 ff.)

I en utredning om skogsbrukets arbetskraftsförhållanden, utförd av Statens Arbetsmarknadskommission (SOU 1944: 36) framhålles, att där skogsbruket intensifierats, framträder ett större behov av årsarbetare inom vissa trakter. Vidare anföres, att detta ökade behov icke synes ha under normala år medfört någon mera påtaglig minskning av arbetskraftsbehovet under vintern.

Detta är riktigt såtillvida, att årsarbetarna givetvis även utfyllt dagsverksbehovet under vinterhalvåret, varför minskning av totala antalet vinterdagsverken ej nämnvärt förekommit.

Däremot är det uppenbart, att *jordbrukets* arbetskraft fått mindre andel i skogens vinterarbeten, och att antalet vinterdagsverken skulle varit större,

om ökningen i sommararbetet i stället, då så av skogstekniska skäl kun-
nat äga rum, utbytt mot vinterdagsverken.

Sysselsättningsmöjligheter inom skogsbruket belyses närmare i *Avd. III*
sid. 103.

Kap. 6. Anpassning av verksamheten i andra yrken än skogsbruk.

a. Säsongväxlingar och deras konsekvenser.

Utom skogsbruket finnas andra möjligheter till sysselsättning i yrkes-
grenar, där arbetsvolymen kan anpassas efter jordbrukets säsongväxlingar.

Härvid borde det också vara möjligt att tillföra jordbruket arbetskraft
från andra yrken, när dess arbetsbehov är stort.

Fyllnadsarbete i mera direkt anslutning till jordbruksarbetet är sedan
gammalt en vanlig företeelse, särskilt i Nord-Sverige med dess kortare
vegetationsperioder, genomsnittligt mindre brukningsdelar och mindre ar-
betskrävande grödor.

I regel är dock även inom näringslivet utanför jordbrukets sfär arbets-
tillgången störst under sommaren. Endast få yrkesområden ha liksom
skogsbruket en för jordbruket gynnsam säsongväxling.

I följande tabell, där antalet sysselsatta 1:a kvartalet 1935 = 100, ha
indextalerna beräknats fortlöpande enligt den s. k. kedjemetoden för att visa
arbetarantalets växt under en följd av år, varvid även säsongvariationerna
kan avläsas.

I avser industri, handel och samfärdsel i vidsträckt bemärkelse enligt tabell i
Sociala Meddelanden.¹

II avser endast industri, varvid bl. a. byggnadsverksamheten samt statliga och
kommunala verk utgått (Uppgifter från Socialstyrelsen).

Arbetarantal.

(1. kvartalet 1935 = 100.)

	1. kvartalet	2. kvartalet	3. kvartalet	4. kvartalet
1935: I.	100	106	106	105
II.	100	105	106	105
1936: I.	105	111	112	110
II.	105	111	112	111
1937: I.	112	119	121	116
II.	113	120	121	117
1938: I.	115	118	118	116
II.	115	118	117	116
1939: I.	114	120	120	119
II.	114	119	119	119

¹ 1945: I, sid. 74.

Härav framgår bl. a., att den egentliga industrien ej skiljer sig från näringslivet i stort i fråga om arbetskraftsvolymens fördelning under året. *Tendensen är genomgående en ökning under sommarhalvåret.* Den allmänna expansionen under 1935—39 har huvudsakligen tillgått så, att nyrekryteringen skett på våren. Detta är anmärkningsvärt även ur den synpunkten, att nyrekryteringen delvis tagits från jordbruket, som alltså lämnat ifrån sig arbetskraft strax innan dess eget behov av säsongarbetskraft starkt aktualiserats. Under 4:e kvartalet, då jordbrukets möjligheter att bereda arbete äro obetydliga, har arbetarantalet inom det övriga näringslivet minskat.

Utvecklingen i stort har alltså *motverkat* en anpassning efter jordbrukets arbetsförhållanden.

Arbetslöshetsutredningen¹ redovisar månatligen antalet arbetare inom olika industrigrenar åren 1925—27. Av 35 branscher visade under januari endast 3 en sysselsättningsvolym över årsmedeltalet. Under februari och mars var motsvarande antal (av 35) 8 respektive 12.

Under höstmånaderna september—december däremot visade (av 35) endast respektive 7, 6, 3 och 6 st. en sysselsättningsvolym *under* årsmedeltalet.

Sysselsättningen var relativt stor jämväl under hösten, varefter följer en tvär övergång till 1:a kvartalets lägre sysselsättningsvolym. Även sammanställningen av Socialstyrelsens material visar att 1:a kvartalet har den minsta sysselsättningsvolymen.

I jämförelse med jordbrukets förhållanden äro emellertid variationerna små mellan sommar och vinter.

Industrien uppvisar genomsnittligt en livligare verksamhet under den varmare årstiden. Detta gäller särskilt byggnadsämnesindustrin, omfattande bl. a. cementfabriker, tegelbruk, murbruksfabriker och kalkbruk, samt delar av träindustrin, särskilt sågverk och snickerier.

I många fall måste råvarorna framföras till produktionsenheterna under av naturförhållandena bestämda tider. Detta är t. ex. fallet inom sågverks-, tegel- och sockerindustrierna. Tiderna för vattenvägarnas och kusternas isläggning påverkar sysselsättningen vid de industrier, som äro beroende av regelbundna sjöfartsförbindelser.

Dessutom påverkas näringslivets och särskilt industriens arbetstillgång av försäljningssäsonger. Detta är fallet t. ex. inom beklädnadsindustrin samt vid cykel- och fordonstillverkning.

Den tid, som åtgår mellan produktion och konsumtion av en vara, medger emellertid, att en viss *lagerhållning* verkar dämpande på behovet av force-rade produktionsperioder.

Härvid finnas två utvägar, nämligen antingen att produktionsföretagen eller distributionsföretagen utöka lagringstider och lagerhållningsvolymen.

¹ S. O. U. 1931: 20, sid. 340.

En jämn avsättning kan via lagerhållning bygga på en säsongmässig produktion. Ett typiskt exempel härpå är primärtillverkningen inom sockerindustrien, råsaftproduktionen under sockerbrukens kampanj, ehuru skördetid och ej sysselsättningsmoment givetvis här dirigerar produktionen.

Vidare kan en säsongmässig produktion förflyttas i samband med att lagringstiden förlänges. Sålunda förekommer det, att vinterkonfektion, bl. a. inom skinnbranschen, tillverkas under vintern, lagras under sommaren, då särskilt hemarbetare minska sin sysselsättning, och försäljes i samband med avsättningssäsongen i början av påföljande vinter.

En dylik förskjutning och lagerhållning medför en viss fördyring av resp. varor, och äger därför endast rum, då detta ur andra företagsekonomiska synpunkter kan motiveras.

Det finnes emellertid grundad anledning antaga, att de kostnader, som skulle uppkomma genom förlängd lagringstid, i många fall äro mycket blygsamma i förhållande till *de betydande löneinkomster*, som skulle kunna tillföras arbetskraft, bl. a. inom jordbruket, om denna kunde erbjudas arbete under vintern och friställas under sommaren. — Fördelarna av full sysselsättning äro så betydande för samhället i sin helhet, att det skulle vara motiverat, att *statliga åtgärder premierade produktion under vintersäsongen*.

Svårigheterna äro delvis av praktisk art på grund av ökad lagringstid, men de torde huvudsakligen ligga på det ekonomiska och ej på det organisatoriska planet. Den enskilde företagaren måste räkna med, huru stora kostnaderna bli vid en tänkbar förskjutning av detaljer i produktionen från sommar till vinter. I vissa fall är det troligt, att merkostnaderna äro obetydliga, i de flesta fall medför emellertid även en ringa ojämnhet i sysselsättningsgraden en ekonomisk belastning, vilket är en av orsakerna till det arbete och de kostnader, som industriföretagen lägga ned på sina planeringsarbeten. Motiven äro att på effektivaste sätt utnyttja företagens kapacitet. Detta grepp om produktionen var i gammal-industrialismens tid ej så utpräglat. (Jfr kap. 27.) Problemet är att på något sätt förena de företagsekonomiska synpunkterna med de samhällsekonomiska, som tala för en sammankoppling av industriens och jordbrukets arbetskraftsproblem.

Med hänsyn till det betydande antal personer, som i vårt land äro yrkesverksamma inom säsongbetonade yrken, är problemet av vida större storleksordning än som här antytts. (Jfr sid. 116.)

I dessa sammanhang må emellertid anmärkas, att säsongväxling mellan två yrken bäst passar *yngre* arbetskraft, som är mera rörlig. Man torde därför böra räkna med att den arbetskraft, som i yngre år kan komma att arbeta i industrien under vinterhalvåret, efter några år helt lämnar jordbruket och övergår till industrien. Detta vore alltså en övergångsform till total avflyttning från jordbruket. Denna arbetskraft kan då givetvis även rekrytera den mera kvalificerade yrkesarbetarkåren. De i jordbruket sysselsatta, som

förr eller senare komma att övergå till industrien, ha därvid ett stort behov av industriell yrkesutbildning, vilken väl kan kombineras med sysselsättning inom jordbruket under sommarhalvåret. (Jfr sid. 64—65.)

Som ett alternativ till anställning i industrien kan alltså yrkesutbildning under ett eller annat vinterhalvår förekomma. Möjligheterna till sådan industriell yrkesutbildning äro emellertid ej f. n. stora för landsbygdsungdomen i jämförelse med motsvarande möjligheter i städerna.

Det vore emellertid av stor betydelse för jordbruket, om avflyttningen för de yngre sätillvida kunde uppskjutas några år, att de under sina första år inom industrien endast sysselsattes inom denna på vintern. De yngre kunna lättare än äldre arbetskraft anpassa sig efter sådana *för jordbruket synnerligen ändamålsenliga arbetskraftsavvägningar*.

Hithörande arbetskraftsfrågor äro nödvändigtvis hänvisade till att lösas i samverkan mellan jordbruk och industri, där fördelar måste kompensera nackdelar vid en tänkbar bättre och effektivare arbetskraftsavvägning.

Den enskilde kan emellertid ofta icke förfäktat andra synpunkter än företagsekonomiska.

På grund av frågans betydelse är därför inriktningen av statliga strävanden härvidlag av särskild vikt. Härvid torde främst arbetsförmedlingsverksamheten vara av betydelse.

b. Förflyttning av arbetskraft.

På grund av kommunikationernas och framför allt bilismens utveckling bli dagliga resor allt vanligare.

Även för utanför hemorten sysselsatta spela kommunikationerna stor roll för möjligheterna att besöka hemmet under veckoslut och helger.

Inom avstånd från större städer och industriorter på upp till 1—2 mil förekommer redan nu allmänt dagliga *järnvägsresor* till och från arbetsplatserna.

S. J. har för avsikt att efter kriget ägna lokaltrafiken i anslutning till landsbygdens bebyggelse stort intresse, dels via järnvägen, dels via bussnätet.

I kontinentens industridistrikt, som t. ex. i Ruhr och i Belgien, samt i England är daglig förflyttning av arbetskraft procentuellt sett av betydligt större omfattning än i vårt land. I Schweiz är likaså dagligt utbyte av arbetskraft mellan tätorter och landsbygd mycket utpräglat.

Landsbygdsindustrierna sakna ofta tillgång till billiga och smidiga transportmedel för att fånga upp sin arbetskraft, och ha enbart därför betydande svårigheter att konkurrera med företag i tätorterna. Då landsbygdens folk, särskilt småbrukare med ofullständig bärgning inom jordbruket, emellertid ofta är mycket beroende av kontantinkomster, förekommer det ej sällan, att

de underkasta sig långa, tidsödande och vintertid ofta krävande dagliga resor för att nå sina arbetsplatser. Bättre kommunikationer, framför allt en effektiviserad *bilism*, är för landsbygden ett önskemål och en förutsättning för en ökad industrialisering med jordbrukets arbetskraft som betydelsefull arbetsfaktor.

För ernående av bättre arbets- och levnadsvillkor i dessa hänseenden för den arbetskraft, som önskar kvarstanna i jordbruket och samtidigt söker fyllnadsarbeten, måste därför goda kommunikationer mötas av en viss decentralisering av företagsamheten, då arbetskraften i längden föredrar kortast möjliga resor. Att i viss utsträckning varaktigt räkna med säsongarbete i tätorter för jordbrukets arbetskraft torde dock vara möjligt utan att man torde behöva räkna med en provisorisk överflyttning från bostadsort till arbetsort. Detta gäller dock endast vissa lämpliga trafikrayoner.

Härvid torde böra beaktas, att provisorisk inflyttning till tätorter alltid tenderar att bli permanent.

Kommunikationerna äro därför ett av landsbygdens viktigaste medel för att hävda sig i konkurrensen med tätorterna.

Härtill kan tilläggas, att säsongmässig överflyttning av arbetskraft mellan avlägsna arbetsområden, t. ex. mellan Norrland och Skåne, organisatoriskt slagit väl ut. Arbetsförmedlingsverksamheten är härvid av utslagsgivande betydelse. På grund av kommunikationernas utveckling spelar det numera mindre roll, om arbetskraften provisoriskt bosätter sig på större eller mindre avstånd från den egentliga bostadsorten. Olägenheterna bero mera av att arbetskraften överhuvudtaget måste lämna sin bostadsort. Om detta är nödvändigt, torde tillgången på arbete och möjlighet till goda förtjänster väga vida tyngre än kortare ressträcka, om denna likväl isolerar från hemorten.

Vid anställningsförfaranden härskar på sina håll i vårt land en viss *soc-kenprotektionism* för att säkra arbetstillfällen inom socknen åt de där bosatta. Fördelarna härav äro uppenbara. Bl. a. stärkes bofastheten, och levnadskostnaderna nedbringas.

Utanför den arbetsrayon, inom vilken bofastheten kan bevaras, är det emellertid av vikt, att arbetsmöjligheter utnyttjas, även om längre resor måste äga rum. Olägenheterna med längre förflyttningar av arbetskraft bli allt mindre på grund av den trafiktekniska utvecklingen.

Sammanfattningsvis må anföras följande uppdelning av olika överflyttningsmöjligheter:

- 1) Säsongmässig överflyttning från en bygd eller landsdel till en annan, liksom nu sker t. ex. inom skogsbruket och vid betskötseln.
- 2) Tillfällig vistelse vid närbelägna arbetsplatser, varifrån hemorten lätt kan nås t. ex. vid veckoslut.
- 3) Dagliga resor till och från arbetsplatsen.

Kap. 7. Vidmakthållande och utvecklande av binäringar, som sedan gammalt idkas bland jordbruksbefolkningen.

a. Hemslöjd och hantverk.

Härvid kommer främst hemslöjd och hantverk ifråga. Traditionens och yrkesskicklighetens stora betydelse inom dessa grenar av arbetslivet skapar särskilt gynnsamma utvecklingsmöjligheter i anslutning till redan utformade produktionsområden och befintlig specialutbildad arbetskraft. Däremot anses det svårare att tillföra dessa arbetsformer utbildad arbetskraft, som icke under längre tid haft tillfälle vinna förtrogenhet med verksamheten. Speciellt inom hantverket är ofta kontinuitet i yrkesskicklighet mellan äldre och yngre arbetskraft av särskild betydelse.

Anlag och händighet härvidlag är dessutom bunden till vissa arbetstyper bland människor, varför man icke schematiskt kan förorda hemslöjd och hantverk som komplementsysselsättning inom en arbetskraftsreserv. Ors- traditioner spela även stor roll, särskilt för hemslöjdens lokalisering.

Å andra sidan är det förkastligt, att alltför mycket låta hemslöjdens folk samt yrkesmän eller blivande yrkesmän inom hantverket söka sig fram på egen hand. Anlag och händighet behöver nämligen kompletteras med utbildning, som numera särskilt måste omfatta förtrogenhet med inom hemslöjd och hantverk tillämpad, vanligen arbetsbesparande, teknik.

Inom hemslöjden är ofta ständig rådgivning genom konsulenter absolut nödvändig, om varorna skola bli säljbara eller vara till nytta i hemmen.

Hantverket fordrar ständig kontakt med teknik och forskning.

Dessa förhållanden medföra, att åtgärder för att främja hemslöjd och hantverk, med tanke på ökad sysselsättning för jordbrukets arbetskraft, måste verka under längre tid.

Vissa grunddrag, som även beröras i till Jordbrukskommittén inkomna yttranden från bl. a. hushållningssällskap och företagareföreningar, ha under de senaste decennierna utbildats inom hemslöjd och hantverk.

Hemslöjden kvarstår sålunda i stor utsträckning som binäring, utom för partiellt arbetsföra, för vilka den blivit ett yrke, medan *hantverket* alltmer bedrivs som en självständig näringsgren, vilken f. ö. *mer och mer specialiseras till yrkesmän i tätorterna.*

Denna utveckling, vars konsekvenser för jordbruket behandlas i ett senare avsnitt, medför ur arbetskraftssynpunkt, att hantverket ej erbjuder stora möjligheter till fyllnadsarbete för jordbrukets arbetskraft. Härvid bör man emellertid skilja mellan gårdshantverkare och specialiserade yrkesmän. De förra, vilkas antal väsentligt måste utökas, tillhöra jordbruket, och deras arbetskraft och arbetsinsatser dirigeras helt av jordbrukets intressen, varav följer att de jämväl kunna avlasta bristen på arbetskraft i jordbruket under sommarhalvåret. (Se sid. 135.)

Beträffande hantverket är vidare att märka, att många av de arbetsuppgifter, som förr hade karaktären av hantverk, numera med maskinteknikens hjälp överförts till industriarbete. Denna process är ännu ej avslutad, ehuru hantverket trots detta vidgar sina verksamhetsområden på grund av ständigt nya behov av hantverksmässig tillverkning och service. Vid denna av teknikens utveckling betingade successiva överföring följde jordbrukets arbetskraft ej i större utsträckning med vid övergången från hantverk till industri, främst därför att industriarbetet i motsats till de gamla hantverksyrkena kom att bedrivas av årsarbetare och med maskinutrustning, som de enskilda jordbrukarna icke hade möjligheter att anskaffa.

Jordbruksbefolkningens sysselsättning inom hantverksbetonade tillverkningsområden minskade kraftigt utan att något nytt kom i stället. Det kan nu synas ändamålsenligt, att dessa ineffektiva arbetsformer slogos ut i den omfattning som skedde.

Hemslöjden erbjuder inga större problem ur arbetskraftssynpunkt. Möjligheterna att anpassa dess arbetsuppgifter efter jordbrukets arbetstider äro synnerligen stora.

Hemslöjden kan i regel ej konkurrera med industrien om den arbetskraft, som är i tillfälle presterar sammanhängande serier av dagsverken.

Så mycket större anledning finnes då att reservera hemslöjden för den arbetskraft, som ej kan beredas utkomstmöjligheter inom industrien. För dessa medför hemslöjden en betydande inkomstförbättring, som är mycket svår att ernå genom annan förvärvsverksamhet.

Hemslöjden har emellertid mycket stora kadrar inom jordbruksbefolkningen till sin disposition för rekrytering, särskilt inom glesbygder samt bland partiellt arbetsföra. Hemslöjdens betydelse som sysselsättningsform blir, om den ej konkurrerar med industrien om arbetskraften, mycket stor, och det berättigade i att stödja hemslöjdsproduktionen kan då icke på något sätt bestridas, förrän någon annan mera lönande sysselsättningsform kan uppletas.

Största fördelen med hemslöjdsarbetet består däri, att det kan utföras i hemmet i kombination med hemmets och gårdens sysslor. Hemslöjden behandlas utförligare å sid. 125 ff.

b. Hemindustri.

Denna verksamhetsform är särskilt ändamålsenlig för jordbrukets arbetskraft, därför att den ur flera synpunkter medger en sådan frihet i arbetsformerna, att anpassning kan ske till jordbrukets önskemål ifråga om arbetstidens förläggning. I detta hänseende har hemindustrien likheter med hemslöjden. Det möter sålunda inga svårigheter att ge säsongväxlingarna inom jordbruk och hemindustri en motsatt variation.

I »Svensk Hemindustri», Stockholm 1917, utgiven av Kungl. Socialstyrel-

sen, anges hemindustrien som »den rörelse, där personer på uppdrag av arbetsgivare för dennes yrkesmässigt bedrivna näring mot lön sysselsätts med tillverkning eller förarbetning av varor i sina egna bostäder eller i andra arbetslokaler, som icke tillhandahållas av arbetsgivaren».

Hemindustrien skiljer sig i flera avseenden från hantverket. Sålunda ford-
ras ringa yrkesskicklighet, i varje fall ringa förutbildning, och hemindustri-
arbetarna försälja ej själva sina varor utan anlita en förläggare för alla
uppgifter utanför den egentliga produktionen.

I vårt land har detta alltmer kommit att utformas så, att hemindustrien
drives som ett komplement till industriell verksamhet i fasta anläggningar.
Hemindustrien är härvid en form av stordrift, ehuru själva tillverkningen
är decentraliserad. Materialanskaffning och försäljning sker sålunda centralt,
medan själva produktionen är mycket självständig.

Utgångspunkten vid ett bedömande av hemindustriens möjligheter att
skapa fyllnadsarbeten åt jordbrukets arbetskraft måste i varje fall sökas
inom moderna industriella förhållanden. Hemindustriens uppgift är att pro-
ducera *industrivaror* och dess driftsformer måste såvitt möjligt präglas av
samma effektivitet som inom motsvarande industrier, utan hänsyn till tradi-
tionssynpunkter. Dessa tillgodoses inom hemslöjd och hantverk. *Inom hem-
industrien måste det traditionella vika för det rationella.* Hemindustrien inne-
bär i övervägande antal fall tillverkning i stora serier med användning i
möjligaste mån av arbetsbesparande maskiner.

Gränsen mot hemslöjd måste hållas klar. Om hemindustri sammanblandas
med hemslöjd, skadas båda parter därigenom att den förra förlorar sin effek-
tivitet och den senare sin särart, som just innebär, att produktionsresultatet
i olika avseenden skiljer sig från industrivarorna.

Sammanblandning av hemslöjd och hemindustri har åstadkommit myc-
ken undermålig produktion och många *orimligt lågt betalda dagsverken*.

Alla strävanden att bibehålla eller införa hantverkstekniska moment i
hemindustrien leder till att hemindustrien dukar under i konkurrensen med
de fasta anläggningarna. Den hantverksmässighet, som icke lönar sig inom
industrien, lönar sig ej heller inom hemindustrien.

Hemindustriens nuvarande tekniska standard är emellertid icke represen-
tativ för dess möjligheter. Med industriens nuvarande rationaliseringsgrad
fordras det inom större delen av hemindustrien en bättre anpassning till
moderna arbetsmetoder än vad det alltför traditionsbundna hemarbetet i
allmänhet hittills presterat.

Om hemarbetare önska etablera sig som mera självständiga yrkesutövare
går vägen över mindre verkstäder, ett alternativ till hemarbete av stor be-
tydelse, icke minst för samarbete med större industrier.

Hemindustrins problem behandlas utförligare å sid. 141 ff.

Kap. 8. Utspridning till landsbygden av självständiga småindustrier samt underavdelningar till större industriföretag.

a. Allmänna synpunkter på decentraliseringens möjligheter.

I anslutning till föregående framställning har ofta anförts, att en decentralisering av industrien, i olika sammanhang, vore av stor betydelse bl. a. i samband med lösande av jordbrukets arbetskraftsproblem. *Decentraliseringen möts härvid av lokal centralisering.*

Även med beaktande av de möjligheter, som hemslöjd, hantverk och hemindustri erbjuder, måste nämligen samtidigt beaktas, att den tekniska utvecklingen på nästan alla områden går mot en centralisering till relativt stora driftsenheter med industriell prägel. Kraven på industriell effektivitet inom näringslivet hårdnar allt mer.

För jordbrukets del är det mest typiska exemplet på denna utveckling mejerihanteringens centralisering till större, centralt belägna anläggningar.

Inom industrisektorn i allmänhet torde det vara nödvändigt att även för landsbygdens del dra nytta av de obestridliga fördelar av driftsekonomisk art, som stordriften medför.

Koncentrationens fördelar kunna inom vissa gränser ej bestridas.

Decentraliseringstendenser måste därför mötas av önskemål om en viss lämplig storleksordning på driftsenheterna. Detta är ofta utgångspunkten och gäller både hantverk och industri. Överflyttning av vissa hantverksgränar till mindre verkstäder med lämplig maskinutrustning är en utveckling, vars lämplighet även ur hantverkets synpunkt ingen initierad hantverksman vill bestrida. Det mest typiska exemplet härpå är möbelsnickeriets övergång till möbelhantverk i verkstäder, vilket icke försvagat utan stärkt hantverkets konkurrenskraft gentemot möbelindustrien. Erfarenheterna visa vidare, att t. ex. en reparationsverkstad eller en tvättinrättning icke bör vara alltför liten för att ernå en effektiv drift.

Iveroth¹ anför beträffande industrien, att sedan mitten av 1930-talet småföretagens sysselsättningsförmåga enligt statistiken mattats betydligt, medan stordriften i väldig omfattning sugit till sig arbetskraft. Iveroth, vars hela framställning i stort dokumenterar småindustriens stora möjligheter och ekonomiska lönsamhet och betydelse, framhåller emellertid vidare i detta sammanhang bl. a.: »Att konstatera detta betyder dock icke att hemfalla åt någon övertro på de stora produktionsenheternas allena överlägsenhet.» — »Det är uppenbart, att de små företagen på många punkter kunna övervinna olägenheterna av produktionens spridning på annat sätt än genom koncentration av driften till större enheter, nämligen genom ökad samverkan under bibehållen självständighet.»

¹ Iveroth, Axel: Småindustri och hantverk i Sverige, Stockholm 1943.

Vid bedömning av decentraliseringens möjligheter, måste därför framhållas, att liksom det splittrade småbruket genomsnittligt icke är en önskvärd företagsform inom jordbruket, så kräver även den industriella företagsamheten en viss arrondering med hänsyn till företagets storlek och en viss samverkan.

Det är av utomordentligt stor vikt att på detta sätt rama in decentraliseringens ekonomiska möjligheter. Genom att enbart driva fram en decentralisering mot isolerade små företag gör man helt visst hela tanken och dess realiserande de största otjänster.

Storindustrin har hittills i hög grad inriktat sig på centralisering. Då dess resurser och erfarenhet nu även tendera att skapa fram effektiva lösningar på det alltför förbisedda decentralisationsproblemet, innebär detta en renässans för småföretagsamheten.

Den statliga konsulentverksamheten är emellertid en viktig komplettering av industriens egna åtgärder för att främja småindustrin.

b. Nuvarande strukturella förhållanden inom småföretagsamheten.

Decentraliseringen är redan starkt utvecklad.

Om antal företag i företagsräkningen minskas med antalet företag i industristatistiken (som endast medtager företag av viss storleksordning) erhålles 1931, det enda år som företagsräkning av detta omfång ägde rum, cirka 100 000 småföretag. Dessa motsvara 87 % av samtliga företag, redovisade i företagsräkningen, och sysselsätta 353 000 personer eller mera än 40 % av totala antalet arbetare inom hantverk och industri enligt företagsräkningen. Sammanlagda omsättningen utgjorde 2 200 milj. kr. år 1931.

Enbart småindustrin i Sverige omfattade 1931, enligt en annan av Iveroths¹ tolkningar av företagsräkningen, 12 000 företag med 200 000 sysselsatta. (Dessa siffror omfatta även ett flertal företag i industristatistiken. Gränsen mellan småindustri och storindustri är här satt vid 50 arbetare.)

Till jämförelse kan nämnas, att hela antalet i industristatistiken redovisade industriarbetare 1931 utgjorde 348 000. Denna statistik medtar ej, som ovan anförts, samtliga småindustriföretag, varför 200 000 icke är en delpost av 348 000. Jämförelsen belyser dock småindustrins storleksordning.

Landsbygdens andel av den effektivt arbetande småindustrin är emellertid låg. Detta belyses av inkomstfördelningen. Av 34 200 manliga mindre företagare inom industri och hantverk (härvid äro manliga självständiga hantverkare utan lejd hjälp ej medräknade), kommo 1930 visserligen 19 600 på landsbygden och 14 600 på städerna. Av samtliga hade 3·5 % ingen angiven inkomst och 14 % en inkomst under 1 000 kronor.

¹ Iveroth, a. a. sid. 58.

Fördelningen mellan stad och landsbygd är emellertid här av speciellt intresse.

Manliga mindre företagare inom industri och hantverk.

Procentuell fördelning på inkomstklasser 1930.³

	Antal yrkes-utövare	Utan angiven inkomst	Under 1 000 kr.	1 000—2 000 kr.	2 000—3 000 kr.	Över 3 000 kr.	Totalt
Samtliga	34 200	3·5	14·0	32·5	22·3	27·7	100·0
Härav:							
Landsbygden	19 600	74·7	76·0	72·2	51·0	33·1	
Städerna	14 600	25·3	24·0	27·8	49·0	66·9	
		100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	

³ 1930 års folkräkning, del VII, tab. 9. Efter Iveroth a. a. sid. 226 (dessa uppgifter saknas i 1940 års folkräkning).

Den ringare lönsamheten inom landsbygdens småföretagsamhet beror icke på att landsbygden genomsnittligt erbjuder sämre möjligheter utan har sin grund i svagare effektivitet. Mängden av välskötta småföretag med god lönsamhet, icke minst på den egentliga landsbygden, har där dokumenterat småindustriens goda utvecklingsmöjligheter. (Beträffande inkomstagarnas fördelning på olika kommuntyper, se bilaga 3.)

c. Utvecklingslinjer inom småföretagsamheten.

Iveroth skriver om småindustriens möjligheter: »I stället för att ängsligt betrakta varje tendens till driftskoncentration som direkt riktad mot småföretagsamhetens livsnerv ha de utvecklingskraftiga små företagen stor anledning att med kännedom om sina egna förutsättningar söka närmare kontakt med den större industrin.» Detta måste vara vägledande vid en ökad industrialisering av landsbygden.

När frågan om nyetableringar inom småföretagsamheten diskuteras, framföres i regel farhågor för överdimensionering av produktionen och en konkurrens, varav skulle följa svårigheter för tidigare etablerade småföretag.

Beträffande hantverket anses detta vara viktigt. Orsakerna härtill äro mycket komplicerade och sammanhånga med hantverkets särart i produktionen. Här skall endast anföras, att det icke kan vara riktigt att släppa lös en ohämmad konkurrens med användande av okvalificerad arbetskraft för att förstöra marknaden för yrkesmän, som metodiskt och med stora uppoffringar drivit fram kvalitetsproduktion och kvalitetsservice. Konkurrensen är redan oerhörd inom stora delar av hantverket, men detta har icke bättrat

förhållandena, ty hantverkaren har en tendens att fortsätta sin näring oberoende av lönsamheten. Branscherna bli till ytterlighet bottenkörda genom den enskildes förmåga och villighet att begränsa alla utgifter både för rationalisering av driften och för sin egen försörjning. Förnöjsamheten bromsar utvecklingen. Åtgärder torde behöva vidtagas för att mera än nu premiera yrkesskickligheten på de mindre kvalificerade hantverkarnas bekostnad. Problemet är givetvis ytterligt känsligt, och torde i sina huvuddrag bäst kunna bedömas av hantverkarna själva.

När det gäller småindustrien kan emellertid i ett fritt näringsliv några inskränkningar i den fria konkurrensen ej gärna få förekomma.¹

Invändningar kunna möjligen göras från småindustrihåll, om planer på utvidgning av den industriella verksamheten på landsbygden skulle vinna beaktande. I varje fall ha företrädare för norrländsk småföretagsamhet mött mycket litet förståelse för sina strävanden vid studiebesök inom typiska småindustriområden i södra Sverige. Förhållandet är förklarligt, men kan på intet sätt få inverka på möjligheten att skapa nya försörjningsmöjligheter på landsbygden. Med samma rätt som man kan komma att vända sig mot åtgärder som gynna en decentralisering av industrien till landsbygden, skulle man kunna vända sig mot städers och samhällens självklara rätt att genom förmånliga anbud draga till sig och stimulera industriell företagsamhet. Sistnämnda rätt torde aldrig ha satts i fråga.

Ej heller kan någon åtskillnad göras mellan småindustri och annan industri, och i städerna sker detta ej heller, ehuru på landsbygden småindustrien sökt anföra samma skäl mot ökad konkurrens, som hantverket för fram. Den småindustri på landsbygden, som ej kan konkurrera med den större industrien, kan icke skyddas enbart därför att den har karaktären av småindustri. Med samma rätt skulle man kunna skydda storföretag mot konkurrens, därför att dessa ur vissa synpunkter skapa de mest ändamålsenliga arbetsformerna. Småindustriens livskraft och förmåga att hävda sig vid sidan av den större industrien är emellertid obestridlig, varför den icke behöver avgränsa sig mot denna. Dess problem är i stället att såvitt möjligt ikläda sig stordriftens former just för att bevara den enskilda företagsamheten i mindre skala och slå vakt om den mångfald av arbetsformer, som den kan bemästra och utveckla, i många fall bättre än mera schematiska tillverkningsenheter inom storindustrien, där den enskilda företagsamheten och det enskilda initiativet icke kan få samma grepp på detaljerna, som inom småindustrin.

Ehuru till sin natur och utformning vitt skilda, förete småindustri och jordbruk i dessa och många andra hänseenden stora likheter.

Ur driftsteknisk synpunkt finnes i många fall inga hinder för en decentralisering till landsbygden. En framstående industriman, överingenjör Albin

¹ Statlig subvention av landsbygdsindustrier kan dock i många fall verka stimulerande och vara mycket lönsamt för samhället.

Engvall i Åtvidaberg, har betonat detta, men samtidigt framhållit¹, att den nuvarande småindustriens *genomsnittliga* effektivitet icke är någon grund att bygga på för modern decentraliserad industri. Möjligheterna att utnyttja småföretagsamheten i produktionen äro emellertid långtifrån tagna i anspråk.

Småindustriens styrka är uppdelning av företagsamhet och initiativ på ett flertal yrkesverksamma inom resp. branscher. Antalet företagare blir därför stort. Självständiga småföretagare äro ofta föregångsmän i hemorten och representera initiativ. Den viktigaste lokaliseringsfaktorn inom småindustrien är icke sällan initiativtagarens och hans efterträdarens rotfasthet i kommunen och bygden.

I »Landsbygdens avfolkning»² framhålles att jämte andra fördelar i ekonomiskt avseende följer med den på landsbygden utspridda småindustrien, att den här sysselsätta arbetskraften åtminstone i viss grad kan livnära sig av såväl jordbruket som det industriella företaget och hemarbete samt att, vid försämrade ekonomiska konjunkturer för den senare näringsverksamhetens vidkommande, en viss återgång av arbetskraft till jordbruket lättare kan äga rum.

I samma utredning framhålles, att lokalisering till landsbygden för industrien medför lägre tomtpriser, lägre levnadskostnader och lägre löneläge.

Det är givet, att jordbrukets utövare kunna och böra spela en stor roll för effektivisering av företagsamheten även inom industrisektorn och få medbestämmanderätt beträffande industrien inom bebyggelseområden, där jordbrukets intressen dominera. Kommunernas möjligheter att stärka företagsamheten inom småindustrien har berörts i »Den praktiska Norrlandsboken».³

Socknen eller den mindre tätorten som näringsekonomisk enhet är i vårt land en realitet i medborgarnas medvetande, som i hög grad ökar möjligheterna att skapa lokal samverkan beträffande sysselsättningsproblemens lösande. Utspridning på landsbygden av självständiga småindustrier kan därvid bli en viktig *kommunernas* angelägenhet för att stärka landsbygdens företagsamhet. Härvid är samarbete mellan kommunala myndigheter och småindustriens organisationer betydelsefullt.

Självständiga småföretag kunna utbyggas som *andelsföretag* i de fall där arbetarna jämväl vilja vara intressenter. Motivet till andelsföretag kan vara en önskan hos småföretagare att *gemensamt avlöna en driftsledare med större industriell utbildning än delägarna själva*. Detta är en viktig synpunkt vid landsbygdens industrialisering. (Jfr anställning av mejerister vid andelsmejerier.)

¹ Ytterligare synpunkter anförda i samband med redogörelse för säsongarbetets problem å sid. 118.

² S. O. U. 1938: 15, sid. 201.

³ *Måler, Karl*: Kommunala företagarnämnder. Den praktiska Norrlandsboken II: 542 ff.

d. Industriens nuvarande landsbygdssektor och betydelse av annexföretag.

Den andra huvudvägen för att decentralisera industrien innebär, att större industrier förlägga underavdelningar till landsbygden. Dessa underavdelningar kunna vara relativt självständiga.

Denna fråga kan därför ej skiljas från industriens lokalisering i stort. Skillnaden mellan huvudföretag och annexföretag kan vara mycket obetydlig.

Större industrier ligga antingen i städerna eller skapa, om de ligga på landsbygden, stadsliknande samhällen.

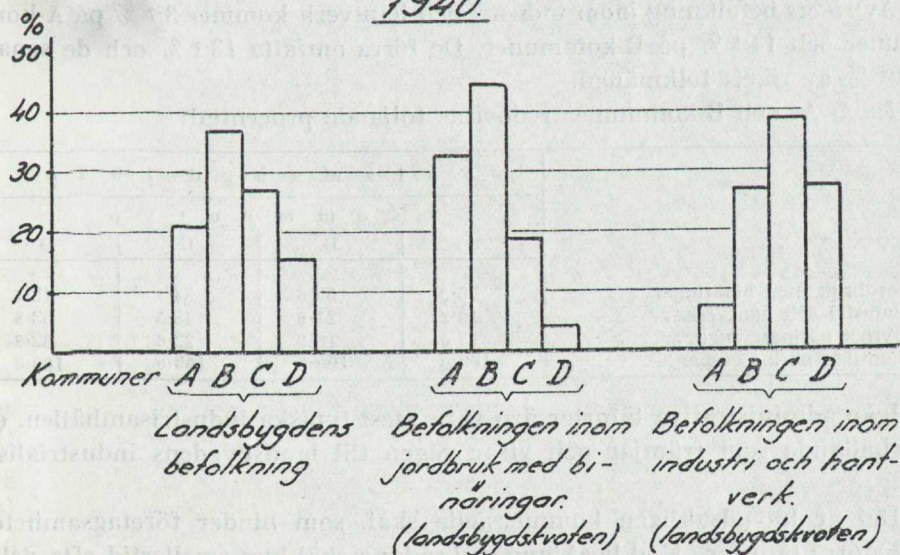
Föreställningen att modern industri i de flesta avseenden kräver centralisering till stora företag i städerna är ett antagande, som varken stödjdes av den hittillsvarande industriella utvecklingen eller av moderna driftsekonomiska kalkyler och realiteter.¹

Städernas fördelar äro ofta mycket överdrivna och i många fall obefintliga.

Förekomsten och uppkomsten av mindre tätorter med decentraliserad industri utgör själva stommen i landsbygdens industrialisering, vilken, om den drives längre, lämpligen torde få karaktären av *annexindustri* och hemindustri, anknuten till och dirigerad av industri i tätorter.

Fig. 2.

Hela landsbygdsbefolkningen samt jordbruks- och
industriebefolkningens uppdelning på olika kommuntyper
1940.

¹ Jmfr S. O. U. 1945: 26. Riktlinjer för skapande av Socialväsendets Forskningsorganisation, sid. 219 ff.

A-kommunerna omfatta 1940

20·9 procent av landsbygdens befolkning,

32·4 » » befolkningen inom jordbruk med binärningar (landsbygds-kvoten),

7·1 » » befolkningen inom industri och hantverk (landsbygds-kvoten).

Motsvarande procenttal för B-, C- och D-kommunerna framgå av *fig. 2*.

Gränsen mellan hantverksbefolkning och industriebefolkning är svår att dra. Några hållpunkter för ett bedömande lämnar Iveroths uppgift (Iveroth sid. 60), att antalet hantverkare och hantverksarbetare 1930 kan uppskattas förhålla sig till industriarbetarantalet som 40 : 100, vilket f. ö. ger en uppskattning för hantverket på cirka 200 000 personer i slutet av 1930-talet.

Men antalet inom viktigare hantverksgrenar sysselsatta utgjorde i procent av folkmängden enl. 1931 års företagarräkning 9·3 % i städerna och endast 2·8 på landsbygden.

Detta leder till den slutsatsen, att industriebefolkningens andel av folkräkningens befolkning inom industri och hantverk är vida större än 60 % på landsbygden.

Endast 33·9 % av befolkningen inom industri och hantverk inom *samtliga landskommuner* är emellertid bosatt inom A- och B-kommuner (kommuner med minst 50 % av befolkningen inom huvudgrupp I). Dessa kommuner omfatta 77 % av samtliga landskommuners befolkning inom jordbruk med binärningar.

Dessutom måste beaktas, att ett vida större antal personer bor på den egentliga landsbygden och arbetar i tätorter än tvärtom.

Av rikets befolkning inom industri och hantverk kommer 3·7 % på A-kommuner och 14·1 % på B-kommuner. De förra omfatta 13·1 % och de senare 23·1 % av rikets folkmängd.

Inom A- och B-kommuner redovisas följande procenttal:

	F o l k m ä n g d 1 9 4 0			
	K o m m u n t y p			
	A	B	C	D
Jordbruk med binärningar.....	76·3	59·6	34·1	13·4
Industri och hantverk.....	10·2	21·8	43·3	53·8
Övriga näringsgrenar.....	13·5	18·6	22·6	32·8
Samtliga näringsgrenar.....	100·0	100·0	100·0	100·0

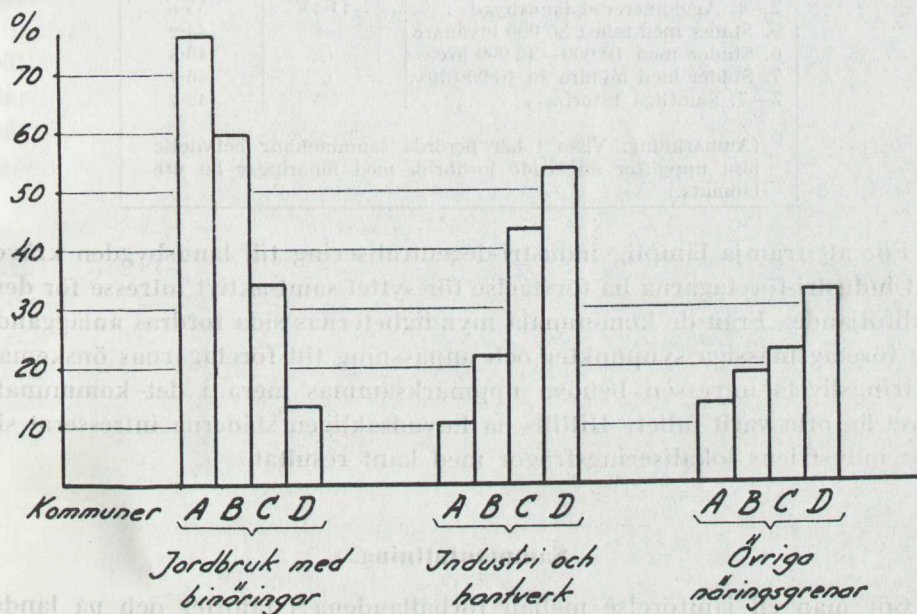
Icke administrativa tätorter äro våra mest typiska industrisamhällen, ett förhållande som främjar och visar vägen till landsbygdens industrialisering.

Det är huvudsakligen kommersiella skäl, som binder företagsamheten till större tätorter. Med beaktande av sådana skäl kan emellertid ofta delar av tillverknigen förflyttas till landsbygden.¹

¹ Detta har närmare belysts i samband med säsongarbetets problem å sid. 118.

Den industriella företagsamheten är, trots koncentrationssträvanden till större tätorter, i betydande utsträckning knuten till landsbygdens agglomerationer. *Utspridande av annexföretag anknyter därför till redan existerande lokalisering inom industrien.* Icke obetydliga besparingar torde här kunna göras inom industrien genom decentralisering och samverkan mellan företagen.

Befolkningens fördelning på olika näringsgrenar inom olika kommuntyper.

Anm.: Summan av tre staplar för en och samma kommuntyp = 100. Jmfr tabellen sid. 54

Arkitekten Hermann Imhäuser anför i detta sammanhang:²

»Ur den enskilda industriföretagarens synpunkt innebär åtgärden många fördelar. Han besparas hyror eller ränta och amortering för dyrbara industritomter i städerna; vidare kan han, utan att arbetarnas materiella förhållanden försämrats utan kanske tvärtom, sänka både löne- och omkostnads-konton på grund av de vida lägre levnadskostnaderna på den sanerade landsbygden.»

Ur samhällelig synpunkt blir stordriften i städerna ofta så dyrbar, att frågan om decentralisering till landsbygden borde aktualiseras, även om de enskilda företagen ur företagsekonomisk synpunkt äro lönsamma även i städerna.

² S. O. U. 1945: 26. Riktlinjer för skapande av socialväsendets forskningsorganisation, sid. 236.

Gruppernas folkmängd 1940 i procent av hela folkmängden.

	Jordbruk med binärningar	Industri och hantverk
Landsbygden.....	49·1	30·1
Städerna.....	3·0	45·1
Riket.....	31·9	35·7
1. Egentliga landsbygden.....	65·3	19·1
2. Köpingar.....	·	48·4
3. Municipalsamhällen.....	·	51·4
4. Icke administrativa tätorter.....	13·5	58·5
2—4. Agglomererad landsbygd.....	11·7	55·6
5. Städer med minst 30 000 invånare	·	44·2
6. Städer med 10 000—30 000 inv...	·	46·8
7. Städer med mindre än 10 000 inv.	·	46·7
2—7. Samtliga tätorter.....	5·9	48·7

(Anmärkning: Vissa i här berörda sammanhang betydelselösa uppgifter angående jordbruk med binärningar ha utelämnats.)

För att främja lämplig industri-decentralisering till landsbygden kräves att industri-företagarna ha förståelse för syftet samt aktivt intresse för dess fullföljande. Från de kommunala myndigheternas sida fordras anläggande av företagsmässiga synpunkter och anpassning till företagarnas önskemål. Näringslivets intressen behöva uppmärksammas mera i det kommunala livet än ofta varit fallet. Hittills ha huvudsakligen städerna intresserat sig för industriens lokaliseringsfrågor med känt resultat.

Sammanfattning.

Gör man en jämförelse mellan förhållandena i tätorter och på landsbygden, så är det uppenbart, att tätortsbebyggelsen erbjuder därvarande befolkning rikligare arbetstillfällen på nära håll och större variationsmöjligheter vid val av sysselsättning. Detta gäller både familjeförsörjare och deras barn. Barnen kunna i stor utsträckning ta anställningar på orten och till en tid bo kvar i hemmet, varigenom kostnaderna för bostad och vivre bli förhållandevis låga.

Jordbruksbefolkningen måste i stor omfattning söka sig till tätorterna, särskilt till industrilokaliseringarna, för att få sysselsättning. För ungdomen, som i första hand berörs härav, betyder detta att den tidigt måste lämna hemmen och sålunda skaffa sig bostad på annat håll. Detta blir mycket dyrare än om ungdomarna kunna bo hemma men också dyrare än för de ungdomar i tätorterna, som kunna bo i föräldrahemmen. Detta välbekanta faktum yttrar sig i mycket lägre standard för de inflyttade än för hemma-ungdomarna i tätorterna, och ofta för det till undernäring och mindre lämplig eller hälsovådlig bostadsstandard.

Många personer kunna å andra sidan icke tillfälligt lämna jordbruket, ehuru de icke ha full sysselsättning vid detta. Deras sysselsättning blir därigenom dåligt utnyttjad. Slutligen lämna många ungdomar jordbruket på grund av att de icke få tillräckliga tillfällen till passande sysselsättning, *samtidigt som föräldrarna dock skulle behövt en del hjälp av dem.* Denna hjälp skulle ha kunnat lämnas, om ungdomarna fått sysselsättning på orten och bott kvar i hemmen.

Med hänsyn till vad här anförts framstår det som synnerligen önskvärt, att näringsverksamheten mera sprides över landsbygden och till den arbetskraft, som där finnes.

Andra skäl tala även för denna sak. En utvidgad företagsamhet skapar bättre samhälleliga förhållanden genom höjd materiell och kulturell standard. En differentiering av näringslivet har alltid visat sig medföra ett bättre utnyttjande av sysselsättningsmöjligheterna än vad ensidigt inriktade produktionsområden kunna åstadkomma.

Det är viktigt att klargöra, att *en utbyggnad av jordbruksbygdernas bysanhällen*, en utveckling, som allmänt anses mycket önskvärd, bl. a. för att hålla kvar landsbygdsbefolkningen i hemorten, *knappast är ekonomiskt genomförbar utan en viss industrialisering.* I varje fall underlättas denna utveckling mot mera central bebyggelse på landsbygden av näringslivets effektivisering. *Lösning av bebyggelsefrågor och sysselsättningsproblem gå alltså här fram efter samma linje.*

B. Viktigare förutsättningar för utveckling av hemslöjd, hemindustri och småindustri på landsbygden.

Kap. 9. Bebyggelsens täthet.

Viss täthet i bebyggelsen torde vara erforderlig för drivande av småindustrier men bör ej spela större roll för ännu mera decentraliserad produktion.

Indirekt har tätortsbebyggelse stor betydelse för företagsamheten inom eller utanför jordbruket, då den skapar sådana levnadsvillkor och sådan trivsel, som har förmåga att motverka flykten från landsbygden. Även om småindustriens produktionsformer medge en stor spridning, är det därför av vikt, att småindustrien huvudsakligen samlas i mindre tätorter för att förstärka dessa. — Hemarbetare och gårdsverkstäder kunna komplettera

de mindre tätorternas möjligheter att samla upp landsbygdens dagsverken. Industrialismens bebyggelseform i jordbruksbygder måste emellertid i övervägande antal fall bli bysamhället.

Tätorterna kunna i jämförelse med den rena landsbygden erbjuda en mera ekonomisk lösning av samhällsociala problem och industriella välfärdsanordningar, och framförallt möjliggöra de en effektiv utbyggnad av kommunaltekniken, främst beträffande vatten och avlopp. De senaste årens ökade industrialisering i de större tätorterna beror delvis på landsbygdens bristande förmåga och vilja att utbygga kommunaltekniken och vårda sig om de mindre samhällenas effektivitet härvidlag. En viss täthet i bebyggelsen är emellertid förutsättning för kommunaltekniskt nydaningsarbete.

En ursprungligen sund centralisering går vanligen i våra dagar till överdrift, varför mindre företag just få en chans till självhåvdelse på grund av alltför vidlyftig och dyrbar utbyggnad av de större. Härvid sker en återgång till mera spridd bebyggelse, då det främst ärorstädernas industrier, som ur samhällelig synpunkt draga de största kostnaderna.

Kap. 10. Tillgång till elektrisk energi.

Elektrifieringen är förutsättning för industriens decentralisering.

Dels medger det nu utbyggda elektrifieringsnätet, att erforderlig energi nästan överallt kan erhållas, dels kan elektriciteten uppdelas på småförbrukare, vilket icke är möjligt med t. ex. ångkraften eller direkt maskin-användning vid tillgång till vattenkraft.

El-kraftens vidgade användning inom jordbruket bereder vägen för dem som vilja inrätta en mindre gårdsverkstad eller starta en mindre industri, där kraftbehovet kan presteras av den förefintliga strömtillgången. Där en utbyggnad av el-nätet sker för att tillgodose mindre industrier kunna å andra sidan jämväl jordbrukets intressen tillgodoses.

I ett vida gynnsammare utgångsläge kommer el-kraften, då dess användning berör *egentlig småindustri och hantverk*. De ekonomiska möjligheterna till förräntning gynnas nämligen av att driften även vid säsongarbete pågår en betydande del av året.

Det är av intresse att omnämna, att i ett land med högt utvecklad småindustri och hemindustri som Schweiz, intresset för stark decentralisering vid distributionen av el-kraften är mycket levande. I småverkstäder, »ateliers», ute i byarna har man med iver gått in för att ge tillverkningsprocessen en mera rationell utformning genom användning av el-kraft. El-kraftfrågor omfattas också i Schweiz, med dess små avstånd och betydande krafttillgångar, med ett mycket stort intresse bland den stora all-

mänheten, och detta har sin stora betydelse för de praktiska åtgärdernas genomförande. I Schweiz har man mera än på andra håll utnyttjat el-kraften i det dagliga livet och inom småföretagsamheten, och de schweiziska bönderna, sedan gammalt mycket tekniskt intresserade, ha insett, att el-kraften är en nytthet med mångsidig användning, och ha dragit de praktiska konsekvenserna härav genom att ytterligare bygga ut den gamla by- och gårdsindustrien med el-kraftens hjälp. Initiativets beroende av en dylik allmänt spridd uppfattning om el-kraften som bundsförvant för att rädda bygdernas arbetsliv undan centraliseringen är uppenbart. Propagandan för elektricitetens rationella användning (Era) torde ha anledning att i vårt land i ökad utsträckning sysselsätta sig med landsbygdens småföretagsamhet.

Under det sista decenniet har el-kraften fått en vidsträckt användning som kraftkälla för *el-motordrivna handverktyg*, såsom svarvar, borrar och mindre textiltbearbetande maskiner, en utveckling, som i hög grad gynnat småindustrier och småverkstäder samt självständiga yrkesmän i deras konkurrens gentemot produktion i större fasta anläggningar. Verkstadens maskinutrustning är ej längre det enda alternativet vid rationell drift. De el-motordrivna handverktygen tillåta en betydligt större utspridning av arbetskraften på mindre arbetsplatser än vad som varit möjligt före deras tillkomst. Dessa verktyg ge arbetet manuell karaktär med maskinens effekt.

Hemindustrien är ännu ej utrustad med de el-motordrivna maskiner, som i hög grad skulle kunna öka produktiviteten och lönsamheten.

Avvägningen av taxorna för småindustriens el-kraft fordrar speciella bedömanden från strömdistributörernas sida. Tidigare debiterades el-kraften med ett visst relativt högt pris per uttagen kilowatt-timme. En ökad användning av el-kraften, t. ex. för mindre verkstadsdrift, innebär då en motsvarande tyngande merkostnad. Numera fördelas de fasta kostnaderna i allmänhet på abonnenterna oberoende av kraftuttagningen. Själva strömförbrukningen och merförbrukningen säljes då till ett vida lägre pris än förr. Detta möjliggör en mera vidsträckt användning av el-kraften till billigt pris.

Om därför en gårdsverkstad kombineras med en elektrifiering av lämpliga delar av jordbruksdriften, nedbringas den totala kostnaden per uttagen kraftenhet genom utslagning av de fasta kostnaderna på en större förbrukning.

På många håll är det dock ett önskemål, att kraft-taxorna utformas på ett smidigare sätt. Vid företagarföreningarnas konferenser har man funnit anledning att efterlysa en betydligt ändamålsenligare kraftdistribution än hittills.

Kap. 11. Lämplig lokalisering.

a. Allmänna synpunkter.

Industriens lokalisering avgöres huvudsakligen av tillgång till råvaror, kraftkällor och arbetskraft samt av hänsyn till kommunikationsförhållanden och avsättningsmöjligheter. Vidare torde hänsyn till dyrt spelat råvaruhuru detta icke är regeln. Småindustrien är emellertid i stor utsträckning lokaliserad till låg dyrt på landsbygden.

För småindustrien spelar lokalisering till råvarukällor icke stor roll. Undantagen utgöras av tyngre tillverkningar, såsom t. ex. slipstenstillverkningen i Orsa, och takschiffertillverkningen, bl. a. i Grythytted, som givetvis är bunden till råvaruförekomster. Den småindustri som använder trä som råvara, är visserligen i rätt hög grad lokaliserad till skogsområden på småländska höglandet, men varken snickeri- eller möbelfabrikationerna är under alla förhållanden beroende av lokalisering till råvarudistrikter. Initiativ och företagsamhet samt förekomsten av yrkesskicklighet inom landsbygdernas arbetsliv har i varje fall visat sig spela betydligt större roll än närheten till sågverk. Dessa senare äro emellertid nästan utan undantag lokaliserade till platser med lägsta möjliga transportkostnad för sågtimmer. synpunkter som influeras av hänsyn till låga fraktkostnader för det sågade virket.

En närmare anknytning av träförädlingsindustrier till sågverksrörelsen synes vara en fråga om arbetskraftstillgång på resp. orter. Finnes denna arbetskraft och företagsamhet på andra håll, etableras träförädlingsindustrier där.

En mycket uppmärksammas utvecklingslinje är bondeskogsbruk—småsågar—snickerier—möbeltillverkning. Lokaliseringen är dock helt beroende på initiativ och yrkesskicklighet, varjämte den tekniska utrustningen måste möjliggöra anpassning till sådan rationell drift som under de senaste decennierna utformats inom större träförädlingsindustrier.

Småindustrier inom järn- och textilbranscherna ha ofta vuxit fram ur landsbygdens hemproduktion. Detta är sålunda fallet i våra mest typiska småindustribygder i Västbo härad i Småland och i Sjuhäradsbygden i Väster götland. I den förra dominerar järn- och trämanufaktur, bl. a. i orterna Gnosjö och Anderstorp, i den senare textilindustrier.

Skinindustrien i Malung har utbildats som en påbyggnad på hemindustrien och dess traditioner.

Det ofta återropade exemplet Edsbyn med dess välutvecklade industriella och hantverksmässiga företagsamhet synes även bekräfta slutsatsen om ortstraditionernas stora betydelse. Edsbyn erbjuder icke särskilt gynnsamma förhållanden för företagsverksamhet. Bl. a. är Edsbyns el-kraftförsörjning ännu allt annat än tillfredsställande. Edsbyns industriella utveckling kan

dadast förklaras därigenom, att där från början fanns ett antal skickliga kesmän, bl. a. smeder och snickare. Denna yrkesskicklighet lade grunden till den yrkestradition, som sedermera utvecklade bygden till ett högtstående småindustriellt centrum.

Det är viktigt att konstatera, att man icke kan finna någon speciell materiell lokaliseringsfaktor i dessa bygder, som icke förefinnes inom större delen av landsbygden f. ö. Småföretag äro nämligen främst beroende av befolkningens verksamhetslusta, vakenhet och »påhittighet». I intet fall har detta annat påvisas så uppenbart som i de trakter av Småland, där jordbruket är en knapp bärgning och exemplets makt kommit en vittutgrenad företagsamhet att växa upp omkring de ursprungliga initiativtagarna.

En stark drivkraft är strävan att »bli sin egen» och att finna sin utkomst hemorten.

De egentliga *hantverkarna* etablera sig helst i städerna eller tätorterna. *Småindustrien* söker sig ofta till mindre samhällen, vanligen stationssamhällen med låg dyrort. Liksom vid all företagsamhet kan man även inom småindustrien märka en strävan att undvika isolering. Tätbebyggelse och förekomsten av andra industrier, helst sådana med vilka samverkan kan få rum, lockar till nyetablering. Hantverket däremot undviker konkurrens. Detta beror på den väsentliga skillnaden, att hantverket i regel räknar med lokal avsättning av produkter och tjänster, medan småindustrien regelbundet arbetar för större marknader inom landet eller för export.

I Gnosjö och Anderstorp ligga industriföretagen emellertid relativt spridda inom kommunerna, och detsamma är fallet med Sjuhäradsbygdens småföretag inom textil- och konfektionsbranscherna. De småländska stations-samhällena utgöra emellertid våra mest typiska lokaliseringsorter för småindustri, och goda kommunikationer underlätta överhuvudtaget utbyggnad av industrier i en bygd.

En synnerligen viktig lokaliseringsfaktor kan *verkstadshus*, uppförda i kommunal regi, bli för både småindustri och hantverk. Kommuner som intressera sig för småföretagsamhetens lokalfrågor, dra därigenom till sig företagsamhet.

Man kan även konstatera, att det goda rykte, som ortsnamnet skänker en orts produktion, bidrager till nyetablering på just den orten.

Uppkomsten på landsbygden av specialtillverkningar, som i kundernas nedvetande associeras med vissa bygder eller orter, kan locka till nyetableringar. Bygdetraditionerna inom hemslöjden ha en modern motsvarighet inom industrien.

Detta är fallet med sådana orter som Gnosjö och Edsbyn och är särskilt uppmärksammat i fråga om den sistnämnda ortens tillverkning av skidor. — En Edsby-skida går lättare att sälja. — En anhopning av småmanufaktur i Gnosjö—Anderstorp och av möbeltillverkning i Tibro har i varje fall medfört, att dessa orter skapat good-will omkring sina namn, som åberopas

och utnyttjas av företagarna som ett komplement till det goda anseende som ett enskilt företag kan ha skapat. Edsbyns namn har fått en sådan good-will, att uppfinnare numera sträva efter att få Edsbyn-företag som »förläggare».

Förhållandet är i större sammanhang tydligast exemplifierat inom Eskilstuna-industrien. Möjligheten att stämpla Eskilstuna-namnet på de producerade järnvarorna lockade till nyetablering just i Eskilstuna.

b. Tillgång på arbetskraft och bostadsproblemens betydelse.

Rekryteringssynpunkter.

Tillgången på arbetskraft inverkar vid lokaliseringen såtillvida, att företagaren räknar med att icke med framgång kunna rekrytera utanför landsbygdens befolkning. Någon utflyttning från städerna äger sällan rum. Det finns exempel på företag, som utvidga sin verksamhet i storstäderna för att få lättare rekrytering av kvinnlig arbetskraft, samma arbetskraft som inflyttar från landsbygden, och som i stadsmiljön får avsevärt sämre levnadsvillkor än om vederbörande industri kunnat erbjuda dem arbete i hemorten. För industrien blir i de flesta fall lokaliseringen till storstaden avsevärt dyrare. Så medverkar i många fall olika intressen, som ej samordnats, till att skapa sämre levnads- och produktionsvillkor, i och med att arbetskraften flyttar till staden för att söka arbete och industrien flyttar efter för att söka arbetskraft.

Emellertid äro de dagsverken, som *jordbruks*befolkningen kan avstå åt industrien, ofta mer eller mindre bundna till *jordbrukets* arbetsformer, en lokaliseringsanledning av första ordningen. De kunna negligeras ur företagsekonomiska synpunkter men icke ur samhällsekonomiska. Det är av synnerlig vikt, att industriens, särskilt småindustriens, lokalisering icke enbart bedömes ur företagsekonomiska synpunkter, ehuru dessa i och för sig i regel gynna landsbygden.

Bostadsfrågor.

Bostadsproblemet inverkar starkt på lokaliseringen. För landsbygdens småindustrier och för hemindustrien kan det icke annat än i undantagsfall bli fråga om bostadsbyggande för de anställda genom företagarnas försorg. Så mycket större anledning finnes för de kommunala myndigheterna att se till att alla statliga stödåtgärder utnyttjas för att tillgodose ett rationellt bostadsbyggande och en effektiv bostadsförbättring. Om möjligheterna för den enskilde arbetaren att skaffa sig en modern bostad öka, öka också möjligheterna för landsbygden att få behålla sitt folk. Dessa synpunkter betonas bl. a. i Befolkningskommissionens betänkande, »Landsbygdens avfolkning».¹

¹ S. O. U. 1938: 15, sid. 135 och 180.

Under de sista åren ha vissa industrier på landsbygden igångsatt byg-
gande av moderna bostäder åt sin personal för att kunna behålla den. Så-
lunda har t. ex. en större konfektionsindustri i Skånes Fagerhult byggt
mycket föredömliga personalbostäder i landsbygdsmiljö åt sin, huvudsak-
ligen av kvinnor bestående personal, med den förklaringen, att endast först-
klassiga bostäder kan förmå kvinnorna att kvarstanna i tjänst vid företaget.
Förhållandet är välkänt inom svensk industri beträffande både manlig och
kvinnlig arbetskraft, varför industrier på landsbygden numera ägna bo-
stadsfrågan allt större intresse, bl. a. genom särskilda utredningar.¹

Vid småindustriell nyetablering kan man icke räkna med sådana genom-
gripande bostadsförbättringar, som skett vid vissa storindustrier, där loka-
liseringen avgjorts ur driftsekonomiska synpunkter och bostadsbeståndet
nästan helt nybyggt. Exempel lämnar härvid bl. a. Boliden och en del
norrländska träförädlingsindustrier, de vidsträckta bostadsområdena vid
Bofors och Karlskoga samt cellulffabriken vid Älvenäs, i och för sig natur-
ligtvis viktiga stödjepunkter i landsbygdens industrialisering, men med
ringa anknytning till jordbrukets bebyggelseformer. Småindustriens loka-
lisering däremot anknyter i hög grad till den gamla bebyggelsen, vilket för-
billigar bostadskostnaderna och skapar arbetstillfällen för den bofasta jord-
bruksbefolkningen.

Man torde ha anledning räkna med, att varje åtgärd, som underlättar
eller understödjer bostadsfrågornas lösande på landsbygden, samtidigt är
en viktig lokaliseringsfaktor för småföretagsamheten. I flera av Europas
mest kvalificerade industriländer har den mindre bybebyggelsen befunnits
särdeles lämplig som industriort. Utan varje tvekan förhåller det sig i
många fall så, att enda lokaliseringsfaktorn för industrialiseringen på lands-
bygden varit företagarnas och den övriga arbetskraftens bofasthet. Elektri-
fieringen och bilismen har nu ytterligare ökat möjligheterna till fri lokalise-
ring i anslutning till lämplig bebyggelse.

Landsbygdsindustrin kan komma att stödjas via den statliga egnahems-
verksamheten, och detta sker redan genom bostadslån och lån för åstad-
kommande av stödjordbruk. Det ojämeförligt viktigaste torde i detta sam-
manhang vara att underlätta för den bofasta jordbruksbefolkningen att för-
bättra sina nuvarande bostäder, åtgärder som förvisso i många fall inne-
bära nybyggnader. Den upprustning av jordbrukets bostadsbestånd, som
pågår och som kan förväntas öka, skapar sådan bostadsstandard, att en
inflyttning till tätorternas industrier ur bostadssynpunkt ej bör förefalla
som en standardhöjning.

I verkligheten kan för en och samma kostnad betydligt bättre bostäder
erbjudas på landsbygden än i de större tätorterna.

Det finns anledning förmoda, att bysamhället i anslutning till »com-

¹ Dokumenterat bl. a. i: *Curman G.*: Industriens arbetarebostäder, Sthlm 1944, samt i Udde-
holmsbolagets byggnadsplaner.

munity centres» utgör den bebyggelseform, som passar småindustrien bäst, och som mest framgångsrikt kan förmå arbetskraften att stanna på landsbygden och etablera samarbete mellan jordbruk och industri.

c. Avsättningsmöjligheter och transportförhållanden.

Känt är, att företagen ofta vilja ha så korta distributionsavstånd som möjligt till sina marknader och kunder. Dessa synpunkter äro emellertid i hög grad överdrivna med nuvarande trafikteknik. Om ett företag ligger i Stockholm eller Göteborg eller i ett stationssamhälle vid västra stambanan spelar i många fall ingen som helst roll för företagets kundtjänst.

I hur hög grad hänsyn till avsättningsmöjligheterna och kontakten med kunderna inverkar på lokaliseringsfrågorna må emellertid belysas av uppgifterna från ett mindre gjuteri¹, som arbetade med underleveranser till den mekaniska industrien i Stockholm. Man uppgav, att omkostnaderna skulle ställa sig 20—30 procent billigare vid förläggning till billig dyrtort i Småland, men att man icke reflekterade härpå, då kontakten med marknaden skulle bli sämre. Fraktkostnaderna ansågs härvid icke särskilt hindersamma för Smålandsgjuterierna, utan man uppgav att den rent kommersiella kontakten med kunderna, icke minst telefontjänsten, sköttes mera ändamålsenligt i Stockholm. Förhållandet kan aktualisera behovet av en försäljningsorganisation med kundtjänst i de viktigaste avsättningsorterna, organiserad av mindre industrier, som äro lokaliserade till landsorten, men som för sin avsättning äro beroende av väletablerad kontakt med industrier, affärsmän och andra kunder i större städer.

Industriens transportbehov skapar förbättrade kommunikationer såväl beträffande person- som godsbefordran, vilket gagnar landsbygden i sin helhet, och detta bildar lokaliseringsorsak för vidare utbyggnad. Bilismen, som i och för sig är en förutsättning för lokalisering av industri utanför järnvägarnas eller sjöfartens omedelbara transportområden, utvecklas genom industriens decentralisering till gagn för fortsatta etableringstendenser inom landsbygdens näringsliv. Den tjänar därvid även jordbruket och andra näringsgrenar. (Jfr sid. 43 ff. beträffande förflyttning av arbetskraft.)

Kap. 12. Yrkesskicklighet inom hantverk och industri.

a. Allmänna synpunkter.

Binäringarna och småindustrierna på landsbygden ha hittills i stor utsträckning utvecklats i anslutning till *självlärd*a yrkesutövare, och hant-

¹ Liljeholmens gjuteri i Stockholm.

verket och industrin ha stått i kontakt med motsvarande yrkesgruppers utövare i de större tätorterna. Särskilt hantverket har befrämjat yrkesskickligheten genom konditioneringar och arbetsbyten. Småindustrin har tillförts erfarenheter från den större industrien genom arbetskraftens cirkulation. Småindustriens företagare ha ofta varit anställda som arbetare inom andra industrier, och framför allt inom andra småindustriföretag, innan de grundat eller förvärvat egna företag.

Det är betydelsefullt att konstatera, att småindustrier på landsbygden lämpa sig väl för praktisk yrkesutbildning. Utvecklingen härvidlag är emellertid beroende av en höjning av småindustriens tekniska effektivitet, d. v. s. yrkesutbildningen är beroende av bl. a. konsulentverksamheten. (Jfr sid. 82 ff.)

Viktigt är *arbetsbyten* och praktiktjänstgöring vid olika företag, vilket tyvärr praktiseras i ringa omfattning på grund av att företagarna i möjligaste mån vilja hemlighålla sina speciella tillverkningsmetoder. Utan tvekan har denna isolering gått till överdrift. Med risk att dela med sig av konstruktions- och tillverkningsmetoder måste småindustrin verkställa arbetsbyten i mycket större utsträckning bland de yngre arbetarna. Detta är det enklaste och billigaste sättet att höja erfarenheten och yrkesskickligheten.

Liksom inom jordbruket har emellertid inom industrien den av rationaliseringen betingade utvecklingen lett till att kraven på yrkesskicklighet förskjutits från en *manuell* sådan till en mera *intellektuellt* betönad. Kraven på tekniska kunskaper, intelligens, vakenhet och påpasslighet bli alltmer dominerande, liksom kraven på att snabbt kunna sätta sig in i nya arbetsformer och att hastigt inrätta sig efter nya arbetsmetoder och handhava nya maskiner.¹

Isoleringen i mindre verkstäder är därför nu mera än förr förödande på yrkesskickligheten. För jordbruksbygdernas småindustrier måste parollen bli praktik och erfarenheter från andra arbetsplatser.

Jordbrukarungdomen har lanthemmet och jordbrukets arbetsuppgifter att falla tillbaka på, innan de mera varaktigt binda sig i en industriell verksamhet. Den stora olägenhet, som säsongbetonat yrke utgör, kan alltså även vara till fördel för jordbrukarungdomens yrkesutbildning. Det utgör för ungdom inom jordbruket en utomordentligt värdefull förberedelse för industriell verksamhet i hemorten att under vintrarna ta anställning i mindre industrier inom landet eller i vissa fall utlandet. (Omnämmandet av utlandspraktik i detta sammanhang berättigas av det förhållandet, att antalet småföretagare i vårt land, som säga sig i USA ha fått industriell uppfostran, är betydande.) Hemmasönerna i jordbruket ha stora möjligheter att utnyttja olika möjligheter till praktik några år eller några säsonger,

¹ Anfört av G. Ekelöf i »P. M. rörande det svenska yrkesskolväsendet», Rationaliseringsutredningens betänkande, del II (S. O. U. 1939: 14), sid. 382.

och denna fråga är så viktig, att den, rätt förvaltd och praktiserad i tillräcklig utsträckning, verksamt kan bidra till landsbygdens industrialisering. Den kan också ge jordbrukarungdomen, om den blott använder några vintrar till industriell utbildning, ett bestämt försprång framför den arbetskraft, som är bunden till en enda arbetsplats och där sysslar mer ett rutin- eller passningsarbete, som ger mycket litet lärdomar. Det är icke utbildningstidens längd, som är avgörande, utan utbildningens art.

Den praktiska utbildningen bör emellertid kompletteras med undervisning i *yrkesteori*, och även verkstads- eller motsvarande praktik förvärfvas delvis i skolor och genom kurser.

Man har anledning förmoda, att mycket av den svårighet till nyetablering och utvidgning inom näringslivets landsbygdsssektor, som föreligger, beror på de ringa utbildningsmöjligheterna på landsbygden. Yrkesundervisningen i heldagskurser är nästan helt förlagd till tätorter.

Svårigheterna för landsortens ungdom att besöka skolor utanför hemorten är mycket ofta omvitnad. Uppenbart är, att många ungdomar med teknisk fallenhet och händighet aldrig få sina möjligheter tillvaratagna, därför att de i motsats till städernas ungdom sakna utbildningsmöjligheter. — Förhållandena förbättras nu successivt genom tillkomsten av de centrala verkstadsskolorna, men även dessa, ehuru avsedda för landsbygdens ungdom, ligga i städerna, och det vore en stor vinning, om de, med sina stora resurser i olika avseenden, kunde bli centraler för en utvidgad *decentraliserad* yrkesutbildning i mindre skolor och kurser på landsbygden. (Förslag av undervisningsrådet, fil. doktor Vilhelm Berglund.)

Det kan vara av betydelse, att jordbrukarungdomen deltar i undervisning eller kursverksamhet i hemorten utan att samtidigt ha arbete inom industri eller liknande verksamhet. Jordbruket kan nämligen på vissa gårdar behöva de ungas arbetskraft även under tider, då yrkesundervisningen pågår, och de tekniskt intresserade böra icke av denna anledning förmenas möjlighet att deltaga i yrkesundervisning. Elever, som disponera tid för yrkesutbildning, äro icke heller alltid bosatta i närheten av industrier, som just under undervisningstiden kunna erbjuda arbete. Den praktiska kännedomen om industriellt yrkesarbete kan ha förvärfvats under för jordbruket lämpligare tider och kan f. ö. kontrolleras genom att krav ställas på eleverna på arbetsbetyg från industri.

b. Olika skoltyper.

I tätorterna finnas aftonskolor i form av tvååriga *lärlingsskolor*, med i regel ettåriga *yrkesskolor* såsom påbyggnad. Undervisningen kan omfatta upp till 12 timmar per vecka.

Lärlingsskola har till ändamål att bereda ungdom, som avslutat fortsättningssskolans kurs, tillfälle att, samtidigt med att den förvärfvar den prak-

tiska yrkesfärdigheten genom arbete i hantverk, industri, handel eller husligt arbete, inhämta de för ett framgångsrikt arbete inom vederbörande arbetsområde grundläggande teoretiska kunskaperna.

I vilken ringa grad emellertid de i hantverk och industri sysselsatta minderåriga erhållit utbildning i lärlingsskolans huvudkurser framgår av en uppgift av Gösta Ekelöf i ett P. M. till rationaliseringsutredningen.¹ 1934/35 uppskattades de, som samtidigt med sin anställning i respektive yrken erhållit sådan utbildning till två à tre procent av hela antalet i dessa yrken sysselsatta minderåriga. Yrkesutbildning är alltså långt ifrån regel inom svensk industri, och detta förhållande betraktas f. ö. som en stor svaghet, som för framtiden kan medföra minskad effektivitet inom svenskt näringsliv. När därför för landsbygdens del förordas kurser för bibringande av elementära tekniska kunskaper, så ligga sådana planer helt i linje med den yrkesutbildning på bred basis, som näringslivet, och icke minst jordbruket, allmänt eftersträvar. F. n. bedrives ett stort slöseri, därigenom att arbetskraften icke kvalitativt kan göra sina möjligheter gällande. Anlag kunna icke utnyttjas på grund av bristande utbildning. Detta gäller särskilt småindustrien. Förhållandet är emellertid uppmärksammat som en betydande svaghet på längre sikt även för storindustriens del. En ökad yrkesutbildning på landsbygden har en mission att fylla för industrien i sin helhet.

Lärlingsskolan kan utbytas mot *lärlingskurser*. Dessa hava lärlingsskolans ändamål och arbetssätt, *men deras omfattning anpassas efter ortens möjligheter och utbildningsbehov* utan att kurserna därvid behöva bindas av de för lärlingsskolan givna detaljföreskrifterna. Lärlingskurserna avse att, när förhållandena icke möjliggöra anordnande och upprätthållande av lärlings-skolor, bereda *såväl minderåriga som äldre* tillfälle att inhämta kunskaper i huvudsak motsvarande undervisningen i lärlingsskolan.

Verkstadsskola har till ändamål att bereda ungdom tillfälle att förvärva praktisk yrkesfärdighet. I vissa fall förlägges skolans verksamhet till det enskilda företaget. Skolan benämnes då »inbyggd verkstadsskola». Undervisningen bedrives av lärare. Anmärkas bör, att *den decentraliserade verkstadsskolan* (skola enligt Varbergssystemet), där företagaren är både arbetsledare och lärare, synes vara på avskrivning. Det torde nämligen vara önskvärt, att vissa delar av yrkesskolväsendet centraliseras, så att så många elever som möjligt kan nås av undervisning genom *lärare*. Däremot vore det måhända motiverat att införa lärlingsutbildning för småindustriens del med samma ersättning till företagarna som lämnas inom hantverket för motsvarande handledning. (Jfr sid. 69.) De mest rationella företagen kunde då utväljas. Erforderlig kontroll kunde utövas av företagarföreningarna. Lärlingsutbildning bör emellertid icke ersätta teoretisk skolning.

De i landstingens regi upprättade *centrala verkstadsskolorna*¹ äro ej avsedda för industrien i allmänhet utan för hantverk och mera speciella industrier. De centrala verkstadsskolorna äro numera i regel två- eller tre-

¹ S. O. U. 1939: 14, del II.

² Uppgifter om deras betydelse för landsbygdens företagsamhet finnes i en uppsats av undervisningsrådet Berglund: »De centrala verkstadsskolorna. Deras framväxande och slutliga utformning». Sveriges Landstings Tidskrift 1941: 6.

åriga, för en del hantverksyrken fyraåriga. Deras betydelse för landsbygden är synnerligen stor, men de utbilda kvalificerade yrkesmän, och för småindustriens folk eller för jordbruksungdomen, som vill söka sig ut i förvärvslivet utan att helt lämna jordbruket, lämpa de sig icke särdeles väl. Dessa skolors elever komma dock som föregångsmän och specialister att ställa sina tjänster även till småindustriens och jordbrukets förfogande. Omkring dem kommer sedan att växa upp företagsamhet, vars utövare har betydligt enklare utbildning, och det är på denna bredare bas, som jordbruksområdenas industrialisering kan bygga och jordbrukets arbetskraft i större eller mindre utsträckning kan vinna försörjning.

Det torde vara av vikt, att undervisningsrådet Berglunds förslag om decentraliserade, ambulerande kortare kurser på landsbygden genomföras, så att yrkesutbildningen kan fånga upp så många som möjligt av de elever, som icke ha möjlighet att besöka centrala verkstadsskolor eller ha behov av denna relativt långa och speciellt hantverksbetonade utbildning.

Dessa föreslagna *hantverksskolor* förete vissa likheter med de förut nämnda lärlingskurserna, men äro avsedda att ge en mera allsidig och gedignare utbildning än dessa. De lämpa sig utom för hantverket särskilt väl för blivande företagare inom småindustrien. Man kan heller icke helt förbise denna utbildningsforms betydelse för rationell jordbruksdrift.

Ett exempel på en provisorisk lösning av ett yrkesutbildningsproblem utgör en verkstadsskola i anslutning till metallarbete, som inrättades vid den av Jukkasjärvi kommun till Stjärnsunds egendom i Kopparbergs län förlagda arbetskolonien. Denna var ursprungligen avsedd för utbildning av arbetslös ungdom i jordbruk, men man kompletterade utbildningen med den nämnda verkstadsskolan.

För landsbygden har *korrespondensundervisning* i tekniska ämnen en viss betydelse. F. n. är den oftast jordbrukarungdomens enda möjlighet att skaffa sig teoretisk teknisk utbildning. Dess roll får dock ej överdrivas, och den kan ej ersätta verkliga skolor eller kurser.

c. Företagareutbildning.

I första hand är visserligen önskemålet en mycket elementär *förbere-dande yrkesutbildning* av förut antydd art, som sedan för en del företagarbegävningar kan byggas på med kursverksamhet och korrespondensstudier. Men framför allt skall den elementära teoretiska utbildningen underlätta förvärv av praktiska erfarenheter, så att icke teknisk fallenhet blir outnyttjad på grund av okunnighet i elementära tekniska ting.

Småindustrien tar relativt få ingenjörer och arbetsledare i sin tjänst. Den småindustri, som etableras i anslutning till jordbruket, saknar i stort sett annan driftspersonal än företagaren själv.

Småindustriens speciella utbildningsbehov gäller därför också tillskapande

av företagartutbildning. Härför lämpar sig bäst kurser eller skolor av folkhögskolekaraktär. Förslag till sådan skola föreligger i Gävleborgs län.

Den av Västerbottens företagarförening bedrivna utbildningsverksamheten är huvudsakligen avsedd för företagare. Kurser anordnas med följande ämnen: virkesavverkning och sågverksindustri, virkessortering och behandling av sågad råvara för byggnadssnickerier och möbeltillverkning, standardisering och rationalisering av tillverkningen av byggnadssnickerier, snickeri-verkstadens maskinella och rationella utrustning.

d. Lärlingsfrågan.

Till befrämjande av praktisk lärlingsutbildning hos *hantverksmästare* utdelas bidrag enligt vissa grunder på sammanlagt 400 kr. för varje lärling. Lärotiden är 3 år och bidragen utbetalas av Kungl. Överstyrelsen för yrkesutbildning, som föreslagit att bidragen skola höjas till 900 kr. Antalet årliga bidrag ha de senaste åren uppgått till c:a 100 st.

1936 års hantverkssakkunniga ange hantverkets årliga rekryteringsbehov till mellan 5 000 och 6 000 lärlingar, varav endast en mindre del kan tänkas rekryterad från jordbruksbefolkningen. Av dessa kan blott en vida mindre del finna sin utkomst på den egentliga landsbygden.

Lärlingsfrågan är även aktuell inom *industrien*. För frågans utredande tillsattes av Arbetsgivareföreningen och LO gemensamt en kommitté. En utredning färdigställdes 1944.¹

Som förberedelse till *småindustriell* verksamhet är det lämpligt, att ett blivande konsortium av jordbrukare slå sig ihop och sända en tekniskt intresserad yngre person ut på rationell lärlingsutbildning, för att denne efter återkomsten skall kunna leda den rörelse, som jordbrukarna grunda, men där de ej kunna prestera arbete året runt. Den rationellt utbildade »förste mannen» betyder mycket för ett företag i liten skala. Fordringarna på medhjälparna behöva då ur teknisk synpunkt ej ställas så högt.

Inom industrin skiljer man på lärlingar och specialarbetare. De förstnämnda bli verkliga yrkesarbetare, t. ex. smeder, de senare lära sig huvudsakligen att sköta en speciell maskin. Lärlingsutbildningen utgör den ojämförligt mest tidskrävande utbildningen, varför för jordbruksungdomens del endast ett fåtal kan tänkas få tid att genomgå denna. 1936 års hantverkssakkunniga uttala, att såvitt angår hantverk och därmed jämförlig industri, bör i allmänhet två års praktisk utbildning anses utgöra *minimitid* för förvärvande av en tillfredsställande erfarenhet och kunnskap i yrkesutövningen.

e. Jordbrukets speciella behov av hantverksutbildade yrkesmän.

Vissa yrkesmän, främst byggnadssnickare och smeder, stå jordbruket närmare än övriga hantverkare. Verkstadsskoleutredningen² framhåller, att på

¹ Betänkande med förslag till åtgärder för lärlingsutbildningens främjande, avgivet av Arbetsmarknadsorganisationernas Yrkesutbildningskommitté. Sthlm 1944.

² S. O. U. 1938: 26, sid. 91.

landsbygden inom byggnadsfacket råder en påtaglig brist på skickliga och verkligt utbildade arbetare. I sin mån medverkar detta till, att byggnadsstandarden på landsbygden proportionsvis icke står på samma nivå som i allmänhet i städer och liknande samhällen. De sakkunniga erinra i detta sammanhang om de betydande bidrag av statsmedel, som numera utgå till bostadsbyggande och bostadsförbättring på landsbygden. En ökad tillgång på skickligt yrkesfolk på detta område skulle utan tvivel medverka till en förbättring av landsbygdens bostads- och övriga byggnadsförhållanden samt till ett effektivare utnyttjande av nämnda statsunderstöd. I sin tur skulle emellertid detta säkerligen medföra en ökad efterfrågan på yrkesutbildad arbetskraft. *Den större tillgången på yrkesarbetare skulle enligt de sakkunniga sålunda resultera i en ökad efterfrågan därpå.* — I motioner vid 1945 års riksdag har väckts förslag om anordnande av kurser i byggnadssnickeri och smidesarbeten för jordbrukare samt om åtgärder för att tillgodose behovet av bl. a. sadelmakare och hovslagare. Utbildningsanstalter för hovslagare finnas vid Veterinärhögskolan i Stockholm samt vid Alnarp och i Skara. Tillgången på hovslagare är otillräcklig.

f. Kommunala initiativ.

Det vore av stor betydelse, att de under de senaste åren utökade anslagen i högre grad än nu komme att tjäna utbildningsintressen inom jordbruksbefolkningen. Detta beror nästan helt på *kommunernas initiativ*. Varje kommunalt initiativ kan, om ytterligare sakkunskap erfordras för bedömanden eller handläggning av sådana ärenden, i konsulterande syfte hänskjutas till vederbörande landstingsområdes centrala verkstadsskola, där all erforderlig sakkunskap finnes. Det vore önskvärt, om de centrala verkstadsskolorna bleve centraler för bygdernas lokala yrkesutbildningssträvanden, dit en kommun kunde vända sig för att redan på ett förberedande stadium lägga fram sin sak.

Härigenom kunde också den överblick, som ledningen för en central verkstadsskola måste få över sitt landstingsområdes utbildningssträvanden, få påverka kommunernas initiativ för att åvägabringa samverkan och rationalisering vid grundandet av och fullföljandet av kommunal yrkesutbildning. Möjligen kunde vid varje central verkstadsskola lämplig lärare vid sidan av viss tjänstgöring vid skolan anställas som *yrkesutbildningskonsulent*. Det ligger helt i linje med centrala verkstadsskolornas uppgifter, att de så mycket som möjligt böra vinna kännedom om sina områdens arbetsliv och utbildningsbehov. Samverkan med kommunerna i berörda hänseenden vore icke minst värdefullt för de centrala verkstadsskolorna själva. Detta kunde även befrämja den förut omtalade föreslagna utbyggnaden av dessa skolors undervisningsverksamhet genom en viss decentralisering.

Det torde även vara ändamålsenligt att företagarföreningarna och hant-

verksdistrikten gå kommunerna tillhanda med förslag, som i varje särskilt fall passar företagsamheten och samtidigt fyller bestämmelserna för statsbidrag.

g. Utbildning vid State's Hantverksinstitut.

Kurserna vid institutet äro i allmänhet s. k. mästarkurser i skilda yrken. Institutet betraktas som hantverkets högskola och har till huvuduppgift kvalificerad fortbildning av utlärdade hantverkare. Såsom sådan har det utomordentligt viktiga uppgifter att fylla. Institutet är emellertid icke i större omfattning avsett för elever utanför de kvalificerade hantverkarnas krets. För jordbrukets del är det emellertid betydelsefullt, att kurser ordnas för landbruksmaskinsreparatörer. Hantverksinstitutet har meddelat, att det samma, om och när initiativ härom kommer från jordbrukets sida, ämnar väsentligt utöka antalet sådana kurser. Med hänsyn till den ökade betydelse, som bl. a. traktordriften sannolikt kommer att få i framtiden, öppnar denna utbildning vägen för det betydande antal jordbrukare, som vid sidan av jordbruket kunna finna sin bärgning som maskinreparatör inom jordbruket. Sådan yrkeskunskap lämpar sig betydligt bättre för aktiva jordbrukare än för andra yrkesmän.

(Se vidare sid. 83.)

h. Sammanfattning.

Rekryteringen till *hantverket* måste begränsas till att utfylla vakanser inom en åtminstone hittills till storleken tämligen stationär kår av kvalificerade yrkesmän, medan rekryteringen till *småindustrien* syftar till en expansion inom denna näring. Bedömandena i de två fallen bli därför väsentligt olika, och hantverkets naturliga farhågor för en överdimensionering av hantverksyrkena få ej hindra åtgärder, som syfta till utbyggnad av småindustrien.

För att *tillföra jordbruksbefolkningen nya försörjningsmöjligheter* kommer frågan i ett något annat läge än då det gäller utbildning av egentliga yrkesmän inom hantverk och industri. I förra fallet fordras en mindre tidskrävande och för jordbruksungdomen mera gripbar form av utbildning, som anpassas efter industriens krav och ger jordbrukarungdomen goda möjligheter att hävda sig som småföretagare eller som industriarbetare i landsbygdsindustrier.

Det är ofta den *mindre verkstaden*, vilken tjänat som en ypperlig, mångsidig undervisningsanstalt, som lämnar betydelsefulla bidrag till både yrkestraditionen och uppfinningsrikedomen. De driftigaste och bästa bland arbetarna nöja sig i regel icke med att kvarstå som anställda. De vilja bli sina egna, lämna ofta sin anställning och starta självständig verksamhet. Så växer företagsamheten ut och differentieras kring den ursprungliga kärnan med tillhjälp av relativt *självlärd* yrkesutövare.

För yrkesutbildningens del är det nödvändigt att utforma utbildningen efter dessa speciella förhållanden genom att mera än nu är fallet fånga upp den decentraliserade småindustriens yngre arbetskraft i skolor och kurser.

Faran för jordbrukets del är att steget från jordbruk till industri blir för kort, så att jordbruket berövas sin arbetskraft, och att utbildningen i jordbrukstekniska ämnen, som f. n. anses otillräcklig, eftersättes för den tekniska utbildningens skull.

Härtill kan anmärkas, att man i längden icke kan bygga jordbrukets rekrytering på arbetskraftens bristande kännedom om försörjningsmöjligheterna inom andra yrken, och att landsbygdens industrialisering icke torde beröva jordbruket arbetskraft utan tvärtom skulle möjliggöra att åt landsbygden bevara yrkesutövare, som *även* kunna arbeta inom jordbruket. Vad den andra farhågan beträffar, så är elevprocenten inom jordbrukets yrkesutbildning så låg, att det finnes gott utrymme inom överskådlig tid för både agrar och teknisk yrkesutbildning. Dessutom må beaktas, att en teknisk utbildning kan vara till stort gagn inom jordbruksdriften.

I övrigt finnes anledning sträva efter att samma förmåner, som tillkomma tätorternas ungdom i fråga om yrkesutbildning, även i tillämpliga delar kommer jordbrukarungdomen tillgodo. 1936 års hantverkssakkunniga påpeka, att yrkesundervisningen icke ovillkorligen är bunden vid de skolformer, som 1918 års beslut och 1921 års stadga föreskriver. I stadgans 103 § sägs nämligen, att »stadgan i den omfattning, skolöverstyrelsen (nu Kungl. Överstyrelsen för yrkesutbildning) äger föreskriva, i tillämpliga delar skall lända till efterrättelse i fråga om i stadgan ej nämnd kommunal anstalt för yrkesundervisning, som enligt gällande bestämmelser må åtnjuta statsunderstöd».

I Sociala jordutredningens betänkande¹ lämnas ett flertal uppgifter om yrkesutbildningens betydelse. Sålunda anför Gävleborgs läns hushållningssällskap i ett yttrande till nämnda utredning, efter att jämväl ha betonat betydelsen av att jordbruksundervisningen utbygges, att landsbygdens ungdom, enkannerligen jordbrukareungdomen, är sämre lottad i fråga om yrkesundervisning än städernas ungdom. Det anföres, att med bättre yrkesundervisning för jordbrukareungdomen »skulle helt säkert kunna skapas större social trevnad inom jordbrukets befolkningsgrupp och därav följa större självförtroende och vilja till samverkan samt ekonomiskt oberoende».

Kap. 13. Hemslöjdens utbildningsproblem.

Hemslöjden litar visserligen till *självlärd*a utövare men är också i stort behov av en yrkesutbildning som dels är stil- och traditionsvårdande, dels meddelar kunskap om den tekniska rationalisering, som även hemslöjden numera genomför. Detta sistnämnda gäller t. ex. träslöjd, textilslöjd och keramisk hemslöjd.

¹ S. O. U. 1936: 39.

Kurser anordnas bl. a. av Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund, vars lokala hemslöjdsföreningar utforma kurserna med hänsyn till den särart, som hemslöjden traditionsmässigt uppvisar i olika delar av landet.

Hemslöjdsföreningarna ha även inrättat fasta slöjdskolor (yrkesskolor) i Malmö, Uppsala, Hudiksvall, Örebro, Linköping, Karlstad och Östersund.

Antal elever i olika kurser anges av Sociala Jordutredningen (1935) till omkring 2 000 per år och har under de senaste 10 åren enligt uppgift från Statens instruktör i hemslöjd mer än fördubblats. Trots anslagens otillräcklighet redovisade de lokala hemslöjdsföreningarna 1943—44 över 400 kurser, c:a 200 föredrag och c:a 70 rådgivningsdagar. Då alla föreningar ej insänt uppgifter, torde verkliga antalet kurser, etc., vara icke obetydligt högre.

Kurserna ha omfattat följande ämnen:

linberedning	knyppling
ullberedning	spetsarbeten
växtfärgning	fransflätning
spånad	stickning
vävning	träslöjd
sömnad	metallslöjd
skånsk hålsöm	korgarbeten och
schattersöm	halmarbeten.

Betydelse ha även demonstrationer och föreläsningar i anslutning till utställningar.

Vid Steneby skolor för yrkesundervisning, en utbildningsanstalt, som kan sägas ha haft en mycket stor betydelse särskilt för saluslöjdens utveckling under 1930- och 1940-talen, finnas 4 veckors lärlingskurser i hemslöjd och hemindustri, det sista begreppet då taget i mera kvalificerad hemslöjdsbetydelse än vad man vanligen menar med hemindustri. Det är att märka, att undervisningen i Steneby bygger på den principen, att maskiner skola användas i de första skedena av produktionen, om hemslöjdens särart ej därigenom förvanskas eller går förlorad i tillverkningens slutskede.

Hushållningssällskapsutredningen¹, som föreslår en väsentligt utvidgad konsulentverksamhet på hemslöjdens område, föreslår att konsulenterna bl. a. skola tjänstgöra som lärare eller hava överinseendet över lärare vid ambulerande kurser. (Beträffande konsulenternas verksamhet se sid. 90.)

Enligt uppgift från Statens instruktör i hemslöjd går hela det statsanslag, som utgår till hemslöjden, f. n. 50 000 kr. per år, helt till undervisning, och anslaget användes icke i någon mån för stöd åt försäljningen.

Anslaget anses av statens instruktör som synnerligen otillräckligt. Intresset för hemslöjdsutbildning är mycket stort.

¹ S. O. U. 1942: 32, sid. 141.

Hemslöjdsföreningarna anordnar kurser för ungdom i samarbete med bl. a. JUF och SLU. Härvid har anordnats studiecirklar samt tävlingar i vissa slöjdfärdigheter.

De landsbygdens lärare, som intresserat sig för hemslöjd, t. ex. genom att deltaga i kurser, genom att lära av bygdetraditioner inom slöjden eller genom att skapa fram nya slöjdformer, äro en värdefull tillgång i undervisningen. Däremot är förtrogenhet med skolslöjden, som denna hittills utformats, icke i och för sig särskilt användbar inom hemslöjdsundervisningen.

Särskilt viktigt är att ta till vara traditionerna hos äldre hemslöjdare.

Lokalfrågan för slöjdundervisningen är av betydelse. I allmänhet finnes i varje kommun lämpliga slöjdlokaler i folkskolorna, vilka i viss begränsad utsträckning kunna få disponeras för trä- och metallslöjd. I övrigt kan det vara en god utväg att inreda någon obebodd gård eller byggnad till slöjdstuga. En sådan skulle också kunna inrymmas inom eller i anslutning till en bygdegård. Intresset för hemslöjden är nära knutet till hembygdsvärden och dennas inriktning torde vara av utslagsgivande betydelse för hemslöjdsundervisningens förmåga att samla intresserade och uthålliga elever.

Kap. 14. Organisation till hjälp för anskaffning av verkstadslokaler, materialier, verktyg och maskiner samt för rätt inriktning av produktionen och avsättning av produkterna.

I den mån som verksamheten bedrivs såsom hemindustri eller i form av underavdelningar till större industrier torde den erforderliga organisationen ordnas genom dessa. För hemslöjd och självständig småindustri verka i berörda hänseenden vederbörande organisationer och företagarföreningarna i de län, där sådana finnas. En utbyggnad av företagarföreningarna, som föreslagits av Norrlandskommittén, och tillskapande av sådana i alla län torde vara en mycket framkomlig och effektiv väg.

a. Hantverkshus och verkstadshus.

Småföretagsamheten har på långt när icke samma möjligheter som större företag att investera kapital i verkstadslokaler.

SHSO och företagarföreningarna ha 1945 begärt statsanslag för att främja tillkomsten av verkstadslokaler för småindustri. Man framhåller, att sådan byggnation är ett mycket lämpligt beredskapsarbete, då det ej blott skapar arbetsmöjligheter för stunden genom verkstadshusets uppförande utan även *bestående* företagsamhet inom kommunen i form av småindustri.

Frågan om hantverkshus och verkstadshus, vilka uppdelas mellan flera

självständiga företagare, har länge varit aktuell. Typexemplet i större skala är Hantverkshuset i Stockholm. Över 100 företagare med c:a 1 000 anställda ha där sina arbetslokaler. Hantverkshuset drives i kommunal regi.

AB Halmstad—Nässjö Järnvägs Intressenter planerar att inom Ulricehamns stad uppföra industribyggnader, företrädesvis avsedda att uthyras till företagare inom småindustri och hantverk.

Verkstadsbyggnader i kommunal eller enskild regi, vari arbetslokaler på rimliga villkor kunna ställas till företagarnas disposition är en synnerligen verksam lokal koncentrationsform just för att möjliggöra decentraliseringen även till landskommunerna. Särskild hänsyn borde tagas till orter, där in-teckningssvårigheter beträffande verkstadsbyggnader förekomma vid bankernas långivning, vilket vanligen är förhållandet på den ej agglomererade landsbygden.

Fördelarna med verkstadshus äro betydande. Yrkeshygienens krav kunna bättre tillgodoses. Byggnadskostnaderna bli lägre, gemensam värme- och kraftcentral förbilligar omkostnaderna för såväl värme som elkraft, och utrustning för tryckluft och svetsgas kan centraliseras. Åtskilliga andra kostnader fördelas på olika företagare. Trafiken kan lättare ordnas till en grupp verkstäder än till spridda småföretag. Det kan löna sig att dra fram järnvägsspår och anskaffa gemensamma truckar inom verkstadshuset och bil för andra transporter. En samlad grupp verkstäder, som komplettera varandra, kunna lösa tillverkningsfrågor, som enstaka verkstäder ej rå med. Det kan även tänkas att viss dyrare utrustning anskaffas och uppställas i en gemensam specialverkstad.

En gemensam inköpscentral kan inrättas, eventuellt i samband med ett gemensamt råvaruförråd. Försäljningen kan centraliseras, liksom inom vissa gränser bokföring och diverse andra kontorsarbeten. Därigenom skulle till gruppen småföretagare kunna knytas viss specialutbildad förvaltningspersonal, som kunde bistå den enskilde företagaren i organisationsfrågor och kommersiella frågor.

I Västernorrlands län har man fått till stånd småindustrilokaler genom att i kommunal regi uppföra verkstadsbyggnader som statskommunala beredskapsarbeten. Statens Arbetsmarknadskommission har visat stort intresse för dessa strävanden. Statsbidrag har utgått med 75 % av styrkta verkliga kostnader. Kommunerna skola vara ägare av verkstadsbyggnaden och ansvara för dess underhåll i framtiden.

Företagarföreningarna ha upprättat standardritningar för verkstadshus för olika branscher inom industri och hantverk.

Dessa frågor ligga på gränsen mellan socialpolitik och näringspolitik. Det vore av största betydelse, om kommunerna under arbetslöshetsperioder kunde få till stånd beredskapsarbeten, som främjade landsbygdens industrialisering.

Synnerligen önskvärt vore om kommunala verkstadshus uppfördes i anslutning till jordbruksbefolkningens bebyggelseområden.

En jordbruksbetonad kommun skulle då som ett ytterligare motiv för anslag eller lån kunna anföra, att verkstaden helt eller delvis skulle komma att sysselsätta säsongarbetskraft, som ej på annat sätt skulle kunna erhålla fyllnadsarbeten i hemorten.

Under förutsättning att småföretagsamheten utgör en önskvärd sektor inom den samlade produktionsapparaten, uppstår behov av åtgärder från statens sida för att effektivisera produktionen, förbättra arbetsvillkoren för yrkesmännen samt skänka allmänheten en förbättrad service genom att främja tillkomsten av verkstadslokaler, allt i en omfattning som kan bedömas ha en för samhället produktiv prägel. Den kommitté, som 15 juli 1945 tillsattes för att främja hantverkets och småindustriens utveckling¹, har behandlat frågor rörande hantverkshus. Det vore önskvärt, att effektivt stöd i form av lån och bidrag till verkstadslokaler lämnas även landsbygdens yrkesmän och övriga därstädes med tekniskt arbete sysselsätta företagare. De restriktiva synpunkter, som kunna komma att anläggas vid stöd åt hantverkets yrkesmän för att hindra skadlig konkurrens, borde härvid icke överföras på bedömanden, som syfta till en utbyggnad av en under fria konkurrensförhållanden arbetande småindustri.

Utan att äga kännedom om de former, som kan komma att skapas för att främja tillkomsten av verkstadshus, torde det vara av betydelse att framhålla, att vid handläggningen av dylika ärenden sakkunniga lokaliseringsexperter (arkitekter, ingenjörer och sociale experter, icke minst sakkunniga från länsarbetsnämnderna) få tillfälle att avstyra stöd åt företagsamhet i större tätorter, som icke betingas av direkt i kalkyler påvisbara företagsekonomiska fördelar, t. ex. ur avsättningssynpunkt. Ingen skulle givetvis förmenas möjligheten att bedriva en verksamhet med onödigt höga omkostnader, men statens stöd skulle endast ges åt företagare, som genom lämplig lokalisering kunna få ut så stora förmåner ur statsstödet som möjligt. Höga tomtpriser och höga hyror skulle utgöra en anledning att särskilt noga kritiskt pröva lämpligheten av statsstöd. Hantverkets i många fall stora behov av förmånligt affärläge behöver härvid icke förbises.

Åtgärder borde vidtagas för att speciellt tillgodose jordbrukare och arbetare, som sakna kapital, men som önska bygga ett verkstadshus för ett kooperativt företag.

b. Inköpsfrågor.

Sveriges Hantverks- och småindustriorganisation har ägnat frågan om *samköpsföreningar* intresse. Experter från Svenska Lantmännens Riksförbund har lämnat konsultation i frågan. Frågan har upptagits till behand-

¹ Småföretagsutredningen.

ling inom yrkesförbunden, av vilka några i viss utsträckning vunnit goda erfarenheter av de mindre samköpsföreningar, som redan finnas.

Hemslöjdsorganisationerna ha hittills i betydligt högre grad än hantverket och småindustrien intresserat sig för gemensamma inköpsförfaranden. För hemslöjdens del är det nödvändigt med centraliserade inköp, då enstaka slöjdare annars ofta i brist på kommersiell erfarenhet ernå oförmånliga priser och dessutom kunna komma i händerna på mindre nogräknade förläggare, som utnyttja deras villighet att ta arbete, något som ofta bottnar i direkt nödläge, särskilt när det gäller åldringar eller partiellt arbetsföra. Denna service behöver även omfatta lån för anskaffning av verktyg och redskap, bl. a. moderna vävstolar, samt andra tekniska hjälpmedel åt hemslöjden. Härutinnan torde f. n. finnas en avsevärd eftersläpning, d. v. s. hemslöjden har ännu icke nått den driftsteknik, som den, med fullt bibehållet ansvar för hemslöjdskulturens vårdande, kan ta i sin tjänst.

Som exempel kan omnämnas, att en vävstolsfabrikant i Hälsingland för några år sedan uppfann en mycket tidsbesparande vävstol för textilslöjden. Svensk Hemslöjd har med stor framgång prövat den i sin försöksverkstad och demonstrerat den på utställningar, och vävstolen har funnit sakkunskapens stora gillande, ehuru dess användbarhet är begränsad till vissa delar av vävnadsproduktionen. Vävningen lär emellertid enligt uppgift från Svensk Hemslöjd i vissa fall gå cirka 5 ggr fortare än vid vanligen använda vävstolar. Någon serietillverkning av den nya vävstolstypen har ännu icke kommit igång. Enligt uppgift från vederbörande företagarförening har endast ett fåtal vävstolar kunnat finna avsättning, beroende på att hemslöjdarna till det yttersta knappa in på alla kapitalutlägg och i stället slösa med sin tid i mycket arbetskrävande arbetsformer.

Ett annat exempel utgör en vid Svalöfs linlaboratorium utexperimenterad *linbråka*, som ännu ej av brist på medel kunnat anskaffas i tillräckligt antal av hemslöjdarna. Dessa kunna icke själva ha tillräcklig utblick över den hemslöjdstekniska utvecklingen, allrahelst som det ligger i hemslöjdens natur att vara traditionsbunden.

Hemslöjdarna torde tillhöra landsbygdens geografiskt sett mest isolerade småföretagare och glesbygdernas fyllnadsarbeten kräva organiserad teknisk service. Den enskilde hemslöjdaren har oftast ytterst små ekonomiska resurser.

Företagarföreningarna ha här arbetsuppgifter i samarbete med hemslöjdens folk.

c. Produktionens inriktning och avsättning.

Frågor rörande *produktionens inriktning* är mycket aktuella inom den mindre företagsamheten. Större företag ha stora möjligheter att bedöma marknadens struktur och att följa den tekniska utvecklingen. Den mindre företagsamheten har icke samma kontakt med den industriella produktionsutvecklingen.

I rationaliseringsutredningens betänkande¹ föreslogs inrättandet av ett arbetsmarknadsinstitut, som skulle ha till uppgift att förskaffa sig kännedom om de faktorer, som äro bestämmande för den allmänna utvecklingen inom näringslivet och på arbetsmarknaden. I anslutning till institutet skulle en *informationstjänst* förmedla uppslag. Institutets föreslagna uppgifter ha i stor utsträckning blivit föremål för utredningar och behandling inom Statens Arbetsmarknadskommission. Då många sysselsättningsfrågor inom jordbrukskommunerna sammanhånga med arbetslöshetsbetingade försörjningsmöjligheter finnes stor anledning för kommunerna att i de enskilda fallen söka kontakt med Arbetsmarknadskommissionen via länsarbetsnämnderna. För frågor rörande produktionsinriktning vore det härvid synnerligen betydelsefullt, om de länsvis uppbyggda företagarföreningarna, som remissinstans finge tillfälle att behandla kommunernas förslag.

Det är synnerligen viktigt, att sysselsättningspolitiken finner former för att stödja och utnyttja de självständiga småföretagarna, vilka äro de kanaler av industrialismen ute i bygderna, som lättast kan nås av landsbygdsbefolkningen.

Den enskilde småföretagaren måste vidare ha hjälp av effektivt och allsidigt arbetande marknadsundersökningar. En anknytning till storindustrin kan emellertid skaffa småindustrin sådana underleveranser, som passa dess driftsformer i de olika fallen. Särskilt för mindre industri-företagare bland jordbruksbefolkningen torde en sådan anknytning spara mycken tid, men ändå möjliggöra en relativt *självständig yrkesverksamhet*.

De norrländska företagarföreningarna samt företagarföreningarna i Värmlands samt Göteborgs och Bohus län ha redan samlat stor erfarenhet beträffande hithörande marknadsundersökningar och därpå grundade grannlaga bedömanden beträffande lämplig produktionsinriktning.

Som exempel på en bransch, som tekniskt sett ligger väl till för jordbruksbefolkningen, men där företagarföreningarna måst i en del fall dämpa företagsamheten, kan nämnas möbeltillverkningen. Inom landet finnes nämligen 500 à 600 möbelfabriker och cirka 1 100 möbelaffärer, vilket innebär en fabrik på varannan möbelaffär.

Ett principiellt vägledande försök att igångsätta standardtillverkning i serieproduktion har gjorts av möbelhandlare och möbelfabrikanter i samverkan, vilket omnämnas i Utredningar angående ekonomisk efterkrigsplanering VIII.¹ Initiativet har kommit från den rådgivande upplysningsverksamheten i samband med riksbankens bostättningslån, där anvisning lämnas på enkla billiga standardmöbler, vilka delvis tillverkas av mindre verkstäder. 1944 bildade fabrikanter och möbelhandlare gemensamt *Möbelbranschens Samköpsförening*. Föreningen inforrdar offerter på serie-tillverkning av en modell, t. ex. en stol eller ett bord, och det eller de företag, som ha de lägsta kostnaderna i fråga om just denna modell, får handhava tillverkningen. Samköpsföreningen inköper därefter de tillverkade möblerna, och leveransen fördelas på cirka 300—400 möbelhandlare ute i landet för försäljning. Härigenom vill

¹ S. O. U. 1931: 13, del I, sid. 159.

¹ Betänkande med förslag till vissa åtgärder i syfte att under depression stimulera av-sättningen av varaktiga konsumtionsvaror m. m. S. O. U. 1945: 11, sid. 113.

man fördela riskerna, nedbringa typantalet, åstadkomma lägre priser samt främja avsättningen.

Ett annat initiativ till serietillverkning av möbler till rimliga priser har tagits av *Svenska slöjdföreningen*. Möblerna tillverkas i delar, vilka enligt olika alternativ kunna sammanfogas av konsumenterna själva. En prissänkning åstadkommes bl. a. genom att lagrings- och distributionskostnaderna nedbringas för de annars skrymmande artiklarna.

Dessa exempel torde vara förtjänta av uppmärksamhet, då det gäller att infoga mindre verkstäder i rationell produktion. Känt är från småindustrien, att en mycket liten verkstad, som specialiserar sig på endast en tillverkning, kan nå en hög grad av konkurrensförmåga.

Såväl tekniska, ekonomiska som kommersiella skäl aktualisera alltså för småindustriens del att berörda initiativ uppmärksammas. Härvid torde omnämnda samköpsförening utgöra ett vägledande exempel och en nödvändig förutsättning för att småfabrikanter skola kunna hävda sig.

Härtill kommer emellertid, att order som utlämnas centralt till en krets av självständiga fabrikanter kunna effektueras på för arbetskraften lämpliga säsonger. Samköpsföreningar, som fånga upp spridd produktion, vore alltså ett medel till en industrialisering på landsbygden, som skulle möjliggöra sysselsättning för jordbrukets säsongarbetskraft. Större företag ha betydligt svårare att variera sysselsättningsvolymen från sommar till vinter.

Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering har föreslagit,¹ att statsmakterna i betydande utsträckning under vissa konjunkturbetingelser skulle dirigera, främst genom upplysning, och ekonomiskt främja *konsumtionsinriktningen* beträffande hushållsartiklar och en mångfald övriga konsumtionsvaror genom bidrag till barnrika familjer och ensamstående mödrar. Detta berör automatiskt produktionsinriktningen.

Det är här fråga om en produktion, som enligt kommissionens mening skulle förläggas till vissa depressionsperioder. *Dessa order skulle därmed organisatoriskt sett i lika hög grad lämpa sig för säsongproduktion, om driftstekniska och driftsekonomiska förutsättningar förelåge.*

För bedömande av säsongproduktionens framtid inom svenskt näringsliv förtjänar framhållas vad kommissionen anför angående den föreslagna produktionens inriktning: »Därigenom skulle man skapa möjlighet att, beträffande sådana varor, som icke äro utsatta för risk att föråldras under en tid av ett par år, göra beställningar under en lågkonjunktur för upplagring antingen hos beställaren eller hos fabrikanterna.»

d. Försäljningsproblem.

Hemslöjdsorganisationernas verksamhet har till stor del inriktats på försäljningen. En stor del av saluslöjdens produkter föras dock i marknaden av uppköpare och handlande eller av hemslöjdarna själva.

Förläggarslöjden anses utgöra ett hot mot den organiserade försäljnings-

¹ S. O. U. 1945: 11, sid. 50.

verksamheten. En icke ringa del av förläggarsløjden torde kunna karakteriseras som »vulgärsløjd». Undermåliga alster försäljas i stor utsträckning, och särskilt på hantverks- och småindustimässor utställas, vid sidan av hemslöjdsföreningarnas kvalitetssløjd, en mångfald onyttiga och smaklösa, delvis fabriksstillverkade produkter, som antagligen icke skulle vinna avsättning, om de icke på ett framträdande sätt reklamerades som »hemsløjd». Vulgärsløjden lever på det obestriddliga intresse för hemsløjd, som finnes inom stora folklager. Vad som brister i fråga om kvalitet, stil, form och smak får alltså ersättas av ett överseende hos kunden, som kan härledas ur ideella motiv att lära känna hemsløjden och förvärva nyttigheter, som anknyta till tradition och bygdekultur. Den ännu alltför osäkra smakuppfattningen i dessa hänseenden hos en del av den köpande allmänheten möjliggör för den undermåliga sløjden att utnyttja den egentliga hemslöjdens försäljningsreklam och good-will.

Dels torde det vara ett lägre pris, som engagerar köparen, churu många gedigna hemslöjdsalster nu finnas i ungefär samma prislägen som vulgärsløjdens och i icke så få fall t. o. m. billigare. Dels sprides den undermåliga sløjden på ett flertal försäljningsställen genom anlitande av bl. a. bosättningsaffärer, pappershandlare, cigarraffärer, marknader, utställningar och gårdfarihandel. I en stad finnes gedigen hemsløjd vanligen blott i en affär, medan vulgärsløjden finnes i flera, därtill sådana, som allmänheten är mera van att besöka för inköp av andra varor än hemsløjd.

Förhållandet aktualiserar frågan om statsbidrag för att främja den försäljningsverksamhet, som slår vakt om de egentliga hemslöjdarnas intressen och samtidigt får möjligheter att sprida försäljningen av gedigna varor.

Särskilt förtjänar de partiellt arbetsförsas hemslöjdsverksamhet stöd genom rationell distribution av deras produktion. De äro mer än andra beroende av jämn avsättning i sin produktion, vilket aktualiserar åtgärder för att organisera avsättningen av densamma.

Inom *hantverket* är frågan om en billigare och slagkraftigare försäljningsorganisation aktuell. Redan nu sker en viss fördelning av beställningarna mellan olika företagare inom hantverksdistrikten, vilket även medför att kunderna kunna få en god hantverksservice, även om efterfrågade hantverkare ej finnas på orten. Inom SHSO finnes en särskild *underleveransbyrå* för kontakt mellan å ena sidan storindustrien och å andra sidan hantverks- och småindustriföretag. För denna förmedlingstjänst finnes inom SHSO en särskild industriassistent för *småindustriens* del.

Företagarföreningarna ägna avsättningsförhållandena stor uppmärksamhet och ha speciellt intresserat sig för den decentraliserade småindustrien ute i bygderna. Frågan om avsättningen av produkterna blir ofta vägledande vid etableringsrådgivningen och får starkt inverka på företagarföreningarnas behandling av låneansökningar.

c. Mässor.

Landsbygdens småföretagare ha varken råd att hålla sig med stationär eller mobil representation i de kommersiella huvudorterna och deras möjligheter att vinna avsättning för sina varor skulle väsentligt kunna främjas genom utbyggnad av existerande mässor.

Varje form av kollektiv förmedlingstjänst för småföretagare, som inbördes äro konkurrenter, måste betraktas som mycket svårskött. När det endast gäller att skapa kontakt, som fallet är i fråga om en underleveransbyrå, kan förfarandet komma till användning, men i fråga om försäljningsarbetet måste större individuell frihet skapas åt företagarna i konkurrensen om kunderna. Detta sker på mässorna.

Å andra sidan måste ett urval av deltagarna ske, då mässorna hittills vid sidan av högvärdig produktion visat skrämmande exempel på anhopning av undermåliga produkter inom småindustriella branscher, där företrädare bevisligen finnas ute i bygderna för mycket gedigen produktion. Utvägen att subventionera själva mässorna är alltså icke framkomlig.

Företagarföreningarna skulle kunna genom stipendier premiera företagsamhet, som vore av särskild betydelse för ortens sysselsättning och försörjning, och därigenom i någon mån kompensera företagaren för dålig försäljningslokalisering. Denna kan vara dålig, där produktionsbetingelserna äro utmärkta.¹

Tre mässor synas t. v. härvidlag kunna komma i fråga, nämligen Halmstadsmässan, Junemässan² och Sankt Eriksmässan i Stockholm. Företagaren och företagarföreningen skulle kunna överenskomma om vilken mässa som i varje särskilt fall bäst tjänar företagarens intressen, och därigenom skapa en önskvärd konkurrens mellan mässorna.

En ökad anslutning till systemet mässaffärer skulle betyda mycket för landsbygdens småföretagare och kunde dessutom bli incitament till vidare affärsförbindelser utanför mässans ram. *På mässorna kunna även de minsta företagarna hävda sig väl.*

Särskilt är kontakten med grosshandeln av betydelse men även andra distributionsformer i in- och utlandet kunna här finna vägen till kontakt med småföretagare. Även den köpande allmänheten kan här få möjlighet till inköp hos småföretagare.

Det är av vikt att mässorna utvidgas och populariseras.

Av betydelse vore, om mässor och utställningar kunde beviljas väsentliga rabatter på järnvägarna för yrkesmännens och kundernas resor.

¹ Ett litet stats-stipendium kan tillföra bygden ett mångdubbelt större belopp i form av utbetalade arbetarlöner för dagsverken, som annars ej alls blivit betalda eller ej blivit skäligt betalda.

² Förläggning antagligen till både Jönköping och Stockholm.

f. Avsättning genom export.

Exporten av småindustriprodukter var före kriget betydande. KF, SHSO och Svensk Industriförening ha vardera exportfrämjande organ. Det är av vikt att landsbygdsindustriernas kontakt med dessa blir effektiv. Någon direkt utlandsrepresentation för småföretag kan icke anses rationell, och uttalanden om önskvärdheten av individuella utlandsförbindelser för småföretagare torde icke motsvara verklighetens krav på kommersiell representation.

I den mån som utlandshandeln blir statsdirigerad, vilket i varje fall kan tänkas bli fallet under den första efterkrigstiden, är det av vikt att landsbygdsindustrierna få sina försäljningsintressen effektivt hävdade, vilket endast torde kunna ske via försäljningsorganisationer.

Av stor betydelse vore under alla förhållanden att ökad hänsyn kunde tagas till småföretagsamhetens önskemål vid handelspolitiska avgöranden av olika slag.

SHSO har i ett yttrande över en riksdagsmotion berört detta och därjämte ifrågasatt bidrag från staten för att främja småföretagarnas exportintressen.

Den 1945 tillsatta småindustriutredningen har avlämnat betänkande rörande dessa frågor.

Kap. 15. Rådgivande teknisk och ekonomisk sakkunskap.

a. Allmänna synpunkter.

I samband med yrkesutbildningens problem har framhållits småföretagsamhetens behov av teknisk och ekonomisk skolning. Detta behov har alltmånga fått en anknytning till modern industriell driftsteknik. Även hantverket har tagit industriella arbetsformer och framför allt många av industriens maskiner i sin tjänst, men många rationaliseringsåtgärder härvidlag återstå att genomföra. Kvar stå dock hos hantverket en mångfald arbetsmetoder, som icke kunna ersättas av industriell teknik.

Inom småindustrien har under senaste år tempo-arbetet med dess uppdelning av arbetsprocesserna på ett flertal var för sig enkla arbetsmoment vunnit utbredning, varför även kunskap om detta arbetes driftstekniska och driftsekonomiska problem numera tillhör många småföretagares yrkessfär. Bristen på sina håll beträffande driftstekniska kunskaper rörande tempo-arbetets möjligheter inom småindustrien (block av småindustrier) är så mycket mera beklaglig, som dessa kunskaper äro av relativt enkel art, men icke desto mindre ha stor betydelse för lönsamhet och konkurrensförmåga.

Den viktigaste synpunkten är emellertid, vilka krav som ur olika synpunkter än ställas och komma att ställas på småföretagsamhetens folk, att

enstaka småföretagare varken ha råd eller organisatoriska möjligheter att skaffa sig den driftsledning i form av arbetsledare och ingenjörer samt stabs- och kontorsorganisationer, som den större industrien förfogar över. Större industrier ha bl. a. genom egna arbetsstudieavdelningar och laboratorier stora möjligheter att hålla sig à jour med utvecklingen.

De genom statens försorg utbildade ingenjörerna, framförallt civilingenjörerna, gå endast undantagsvis till småindustrien.

Någon som helst jämförelse med storindustriens relativa tillgång till sakkunskap kan ej göras. Per arbetare och företagare inom den mindre företagsamheten kommer en mycket blygsam tillgång på teknisk rådgivning. Därtill kommer att småföretagsamheten är uppsplittrad på många företag, vilket ytterligare isolerar. Den bristande kontakten med teknisk forskning är på sina håll mycket oroväckande och kostar den enskilde och samhället ofantliga belopp årligen i form av nedsatt industriell effekt. Samtidigt kan sägas, att småindustriens företagare och arbetare, i förhållande till sina hittillsvarande möjligheter att nå kontakt med teknisk forskning, synnerligen väl hävdad effektivitetssynpunkterna.

Småföretagsamheten kan gå två huvudvägar för att skaffa sig teknisk och ekonomisk service: dels kan sådan åstadkommas genom företagens själva och deras organisationer, dels genom statlig eller av staten bekostad konsulentverksamhet.

Det är möjligt och f. ö. önskvärt, att organisationsarbetet i en framtid kan drivas därhän, att småföretagarna själva i samverkan skaffa sig en konsulterande verksamhet. Detta är f. n. endast fallet i mycket blygsam omfattning, och man kan icke skönja någon utveckling, som inom överskådlig tid skulle tillföra småföretagsamheten på landsbygden teknisk konsulentverksamhet i företagarnas egen regi på deras bekostnad, ehuru organisationerna ägna frågan intresse.

Den huvudsakliga konsulentverksamheten inom SHSO omfattar kommersiella och organisatoriska frågor, medan den tekniska sidan redan huvudsakligen omhänderhas av staten genom Statens Hantverksinstitut och de statsunderstödda företagarföreningarna, vilka dock endast finnas i de 4 norrländska länen samt i Värmlands och Göteborgs och Bohus län. Härvidlag har alltså redan en viss uppdelning skett mellan statens och organisationens uppgifter.

b. Statens Hantverksinstitut.

Statens Hantverksinstitut, vars verksamhet förut berörts i samband med yrkesutbildningen,¹ bedriver konsulentverksamhet inom ett flertal hantverksyrken. Liksom SHSO bedriver institutet dessutom rådgivningsverksamhet i fråga om bokföring och kalkylation i anslutning till en omfattande kursverksamhet. Institutet anordnar årligen ett stort antal kurser av konsulterande karaktär i Stockholm och landsorten i ett flertal ämnen.

¹ Jfr sid. 71 samt vidare sid. 87 beträffande samverkan mellan SHI och decentraliserad konsulentverksamhet.

I samarbete med samtliga hushållningssällskap har SHI deltagit i organiserandet av utbildning för lantbyggmästare.

I den mån som lokala krafter finnas disponibla, användes dessa som lärare och handledare. Institutets tjänstemän räcka ej till. Undervisningen är såväl teoretisk som praktisk.

Institutets tekniska informationstjänst ger råd i tekniska och ekonomiska frågor samt i frågor rörande verkstadsorganisation m. m. Försöksverksamhet bedrivs inom de olika yrkena beträffande material och arbetsmetoder. Specialinrättade verkstäder och provrum finnas för ett 20-tal olika yrken jämte kemiska laboratorier för vissa yrken.

Trots det arbete som i berörda avseenden nedlägges, måste institutets resurser kvantitativt betraktas som otillräckliga.¹ Iveroth² har i sitt arbete framhållit Statens Hantverksinstitutets betydelse som clearing-central, i ena riktningen för praktiska forskningsuppgifter, i andra riktningen för nya forskningsrön.

En jämförelse med Danmark är av intresse, då småföretagsamhetens yrkesutbildning och den tekniska konsulentverksamheten här utformats på en vida bredare bas än i Sverige. Motsvarigheten till Statens Hantverksinstitut är det betydligt större Teknologisk Institut i Köpenhamn. Namnet är efter svensk språkförståelse såtillvida missvisande, som institutet ej är någon teknisk skola med utbildning av ingenjörer som mål, utan utgör en högre utbildningsanstalt för hantverk och småindustri. Kontakten med småföretagsamheten är vida mera utvecklad än i Sverige och stärkes ytterligare genom upplysningsverksamhet och propaganda genom Landsforeningen Dansk Arbejde. I slutet av 1930-talet hade Teknologisk Institut årligen cirka 8 000 studerande, antal undervisningstimmar var över 600 000, och över 100 personer voro fast anställda som ingenjörer, verk- och hantverksmästare samt assistent- och forskningspersonal. Statens Hantverksinstitutets hela personal uppgår till cirka 30 personer, oaktat att industrialiseringsgraden är högre i Sverige än i Danmark.

Mot en ringa avgift stå fackmännen vid Teknologisk Institut till tjänst som konsulenter åt småföretagare från hela Danmark, och även skriftligt besvaras inkomna förfrågningar angående tillverkningsmetoder, bokföring, materialfrågor m. m. Antalet konsultationer under verksamhetsåret 1935—36 var över 12 000 st. Den tekniska konsultationen har visat sig utomordentligt värdefull för Danmarks hantverkare och småföretagare, och man framhåller i Danmark, att den utgör ett naturligt komplement till de möjligheter i konsulenthänseende, som sedan lång tid tillbaka stått jordbrukarna till buds. Det kan tilläggas, att en mycket stor del av Danmarks hantverk och småindustri tjänar jordbrukets behov av teknisk service.

Chefen för Statens Hantverksinstitut i Stockholm har meddelat, att det är ett mycket stort önskemål, att verksamheten vid det svenska institutet utbygges, och institutet ser därvid som en självklar uppgift, att jämväl utöka verksamheten inom det hantverk och den industri, som arbetar i anslutning till jordbruket ute i bygderna.

¹ Sedan detta skrevs, har på Hantverksinstitutets stat visserligen uppförts en befattning som *rationaliseringsexpert*, som tillsättes med en erfaren och kvalificerad verkstadsingenjör. Denne behöver emellertid ett flertal assistenter (ingenjörer). Angående behovet härav, se sid. 86.

² Iveroth, a. a. sid. 178—180.

Detta är fallet i Danmark. Den danska småföretagsamheten äger i Teknologisk Institut en informations- och forskningscentral, som både genom sin storlek och sin verksamhet är enastående i världen. Det är härvid jämväl att märka, att den grundläggande yrkesutbildningen står mycket högt i Danmark, vilket förhållande underlättat den konsulterande verksamheten.

c. Decentraliserad konsulentverksamhet.

Framkomna förslag.

Rationaliseringsutredningen¹ hade föreslagit inrättandet av ett statligt organ, benämnt *informationstjänsten*. Detta organ skulle bl. a. ha till huvuduppgift att främja företagsamheten genom att insamla uppslag till ny och vidgad produktion och ställa dessa till näringslivets förfogande. Utredningen anförde, att denna verksamhet i första hand borde avse tillverkningar *lämpade för den mindre industrien och hantverket*. Den större industrien ansågs nämligen själv noggrant följa den tekniska utvecklingen inom den egna branschen.

Sämverkan skulle skapas med sådana institutioner, näringsidkarorganisationer och enskilda företag, »vilka kunna tänkas vara i besittning av uppgifter av intresse för informationstjänsten».

Norrlandskommittén anför 1944, att staten synes böra på olika sätt främja en intensifiering av småföretagareverksamheten. Kommittén anser, att en statlig verksamhet för främjande av småföretagsamheten är av stor betydelse och framhåller, att erfarenheterna hittills givit vid handen, att *företagarföreningarna* i stort sett representera en lämplig form för främjande av småföretagarverksamhet. I utlåtandet framhålles, att företagarföreningarnas styrelse böra ha till uppgift att som *länsorgan*, jämförliga med hushållningssällskapens förvaltningsutskott och skogsvårdsstyrelserna, arbeta på en sund utveckling av hantverket och småindustrin inom respektive län. Företagareföreningarnas styrelser borde därvid i frågor, berörande dessa verksamhetsgrenar, även kunna företräda länet inför centrala myndigheter och fungera som remissinstans. Föreningarna skulle dessutom, som hittills, genom *konsulenter* främja småverksamhetens utveckling.

Konsulentverksamhetens betydelse.

En utbyggnad av företagarföreningarna i hela riket skulle kunna ske efter sådana linjer, att de komme att stå till *länsstyrelsernas* förfogande som sakkunniga i frågor, som beröra landsbygdens industrialisering. De skulle kunna tjänstgöra som informationscentraler i frågor rörande bygdernas arbetsliv, dels för myndigheter och organisationer, dels för allmänheten, och skulle därvid kunna förmedla kontakt och uppslag mellan före-

¹ S. O. U. 1939: 13, sid. 174.

trädare för initiativ och företagsamhet i statlig, kommunal och enskild form.

Företagarföreningarnas huvudsakliga uppgift skulle emellertid vara att lämna teknisk och ekonomisk konsultation åt småföretagare.

På sina håll har man befarat, att statligt stöd, bl. a. i form av konsulentverksamhet, skulle hindra, att de naturliga konkurrensförhållandena hållas vid liv och att de mest effektiva företagen skulle få hävda sig.

Frågan om en effektivisering av småföretagsamheten torde emellertid vara av sådan dominerande betydelse i detta sammanhang, att den borde skänkas ett kraftigt ökat stöd, även om ett fåtal enstaka stagnerande företag därigenom möjligen oförtjänt skulle hjälpas fram. I sak är detta i förhållande till de värden, som kan vinnas genom ökad tillgång till teknisk service, betydelselöst, men som argument mot statsstöd torde dessa synpunkters hävdande redan ha åstadkommit stor skada.

Företagarnas och arbetarnas egen duglighet anses inom småföretagsamheten så utslagsgivande, att även en omfattande konsulterande service icke nämnvärt torde kunna hålla svaga företag vid liv. Det fordras för att skapa nya bärkraftiga linjer ett ökat samarbete mellan företagen och att man fördomsfritt och med kraft verkar för att öka en konsulentverksamhet i *statlig regi*, som kan medverka till småföretagens effektivisering och därvid inhämta något av det försprång, som storindustrin fått genom sin struktur och genom sina större resurser.

Antal företag, som skulle draga nytta av statlig konsulentverksamhet är mycket stort. De äro huvudsakligen att finna inom nedan angivna storleksgrupper.

Enligt 1931 års företagsräkning fås följande sammanställning över antal företag, antal sysselsatta personer och omsättningens storlek inom grupperna 0—3, 4—10 och 11—50 arbetare per företag.¹

Ren industri	Företagets storlek (arbetareantal)		
	0—3	4—10	11—50
Absoluta tal:			
Antal företag.....	68 400	13 700	6 050
» personer.....	93 500	78 500	135 000
Omsättning (milj. kr).....	470	600	1 160
I procent av samtliga företag:			
Antal företag.....	75.7	15.2	6.7
» personer.....	12.9	10.8	18.6
Omsättning.....	7.7	9.9	19.0

År 1940 redovisades enbart inom industristatistiken 11 805 arbetsställen med över 52 000 arbetare inom gruppen »10 arbetare och därunder» per arbetsställe.²

¹ Enl. Iveroth, a. a. sid. 208.

² S. O. S. Industri 1940, sid. 98 (Industristatistiken medtager av dessa företag endast sådana med 15 000 kr produktvärde eller 4 000 kr förädlingslön, varför ett betydande antal mindre industriföretag ej ingå i denna siffr. Jfr företagsräkningens uppgifter.)

En ökad landsbygdskvot av denna betydande sektor inom svensk företagssamhet torde främst förutsätta en ökad konsulentverksamhet. I annat fall blir följden isolering och eftersläpning.

Konsulentverksamheten måste i övervägande antal fall bedrivas genom besök på *arbetsplatserna* för att en utomstående fackman (konsulenten) skall kunna ge råd i rationaliseringsfrågor. En *decentraliserad* upplysningsverksamhet torde alltså vara oundgängligen nödvändig. Dessa synpunkter ha beaktats i Den praktiska Norrlandsboken.¹

Man möter på sina håll farhågor för att en utökad konsulentkader skulle sakna sysselsättning. En sådan uppfattning kan endast botten i felaktig uppfattning om rationaliseringsbehovet och om den ökade kontakt mellan praktik och forskning, som alltmer gör sig gällande inom industrien. Konsulenterna böra också väljas bland praktiskt industrifolk för att garantera största möjliga samhörighet med praktikens krav och företagarnas egna synpunkter. Motsvarande danska verksamhet skulle kunna tjäna som förebild, ehuru en *decentralisering* vore motiverad bl. a. med hänsyn till de större avstånden i Sverige. Om förslagsvis varje län kunde tilldelas en teknisk konsulent, en f. ö. mycket schematisk och blygsam lösning, och fordringarna på specialutbildning sattes olika i olika län, kunde ett utbyte av konsulenter ske för att effektivisera verksamheten. Om dessutom SHI, vilket skulle kunna tänkas, finge ökad kontakt med konsulenter i de olika länen, skulle ett verkligt effektivt samarbete mellan utbildning och forskning å ena sidan samt konsulterande verksamhet ute på arbetsplatserna å andra sidan kunna etableras. En dylik samverkan äger redan rum mellan SHI, befintliga företagarföreningar och hantverksdistrikten.

Den första förutsättningen för en sådan utveckling är att verksamheten till förmån för *småindustriens* effektivisering får ökat utrymme vid sidan av hantverkets speciella rationaliseringsproblem. Företagarföreningarna borde därvid verka för att informationsverksamheten även i lämplig omfattning decentraliseras till landsbygden, särskilt till glesbygder, och finge en sådan form och ett sådant innehåll, att den passade olika bygders behov av teknisk och merkantil upplysningsverksamhet.

Det torde dessutom förutsättas, att konsulenter anslog viss tid till inrikes och utrikes studieresor. Viktigt vore emellertid, att de trots utbytesförfarande och studier kände samhörighet med arbetslivet i sitt eget län och samlade erfarenhet med tanke på detta läns speciella arbetsliv.

Det väsentliga i fråga om de flesta småföretag är, framhåller bl. a. Ive-roth, att de äro i behov av en teknisk och kommersiell rationalisering.

Konsulenternas verksamhet omfattar dels service åt den företagsamhet som finnes. Denna uppgift är mycket omfattande, och motiverar i och för sig en betydande utvidgning av konsulentverksamheten. Dels berör kon-

¹ Sid. 522. *Sven Engelgren: Rationell drift vid ett mindre företag.*

sulenternas uppgifter också möjligheterna till utvidgning av småföretagsamheten.

En utbyggnad av konsulentverksamheten står icke i motsatsförhållande till någondera av dessa synpunkter, men de förklarliga farhågor, som många företagare och yrkesmän ha för en skadlig nyetablering inom vissa branscher och bygder har icke fört frågan om ökad konsulentverksamhet framåt. De redan existerande företagarföreningarna ha redan rik erfarenhet beträffande dessa frågor, och deras konsulenter äro också väl förtroagna med lämpligheten av att i många fall redan existerande företag böra förhjälpas till ökad effekt, även om detta skulle ske på bekostnad av i och för sig rationella nyetableringsplaner.

Härvid tillkommer emellertid ytterligare en synpunkt. Erfarenheterna från företagarföreningarnas verksamhet visar, att många företagare hysa farhågor för att konsulenter skola förråda deras tillverkningshemligheter och tekniska specialiteter, varigenom de sämre företagen skulle gynnas på de bättre bekostnad. Dessa synpunkter torde i verkligheten icke vara av den vikt, att de kunna få hindra synnerligen önskvärda rationaliseringsåtgärder inom småföretagsamheten, men de aktualisera, att konsulenternas grannliga uppgifter handhas med oväld och hänsyn.

Icke omöjligt torde vara att på annat sätt premiera en småföretagare, som ställer sin erfarenhet och sina rön till konsulenternas förfogande. Om konsulenterna nära samarbeta med SHI torde möjligheter i den vägen icke saknas. Det gäller härvid att klargöra för företagarna, att det i första hand gäller att tillföra småföretagsamheten sakkunskap från forskningsarbetet i in- och utlandet, och att det först i andra hand gäller att sprida företagarnas egna rön. En framgångsrik service bygger emellertid i detta avseende på att en företagare kan räkna med att i utbyte mot insyn i sitt eget företag erhålla fri tillgång till forskningsuppgifter av minst motsvarande värde, som dem han anser sig lämna ut. Någon svårighet att vända en sådan clearing inom småindustrien till företagarens favör torde i de flesta fall ej föreligga. I verkligheten är konsulenternas verksamhet i mycket högre grad fördelande än uppsamlande, vilket behöver klargöras inom småföretagsamheten.

En sådan praktisk clearing genom konsulenter, som förstå att vinna företagarnas förtroende, torde närmast motsvara syftet med den förut omnämnda informationstjänst, som föreslogs i Rationaliseringsutredningens betänkande.¹

Det förefaller emellertid icke sannolikt, att enskilda företag, som föreslogs i utredningen, skulle vara benägna att till en central utlämna uppgifter om den tekniska utvecklingen inom sina företag utan vederlag. Detta vederlag kan lämnas i form av konsultation.

¹ Jfr sid. 85.

Från vissa industrihåll torde man vilja göra gällande, att konsulentverksamheten skall bära sig själv genom avgifter från småföretagarnas sida. Därigenom skulle inga improduktiva företag gynnas framför de bärkraftiga, som ha råd betala en rådgivningsverksamhet. En sådan uppfattning torde vara verklighetsfrämmande, då man härigenom skulle avstänga dem, som bäst behöva rådgivning. Mindre avgifter kunna dock vara nödvändiga för att hindra okynneskonsultation. I Danmark tillämpar Teknologisk Institut mycket låga taxor för sin tekniska konsultation.

Iveroth framhåller allmänt, att det vore betänkligt, om inom hantverket och småindustrien understödsprincipen skulle vinna insteg framför en konstruktiv sanering. Detta måste stå klart.

Beträffande konsulentverksamheten torde emellertid statsstöd vara enda möjligheten till en sanering och effektivisering. Tillfrågade verkstadsingenjörer ha bl. a. vitsordat de stora möjligheter till bättre lönsamhet som förefinnas, om experter finge ta sig an även de små företagen, och framhålla, att de små företagen dra sig för kostnaderna, varför bristen på teknisk expertis är mycket stor.

Konsulentverksamheten ur jordbrukets synpunkt.

När man för jordbrukets del vill inventera möjligheterna att skapa fyllnadsarbeten inom småföretagsamheten, ville man gärna tänka sig arbetsformer, som hade möjligheter att följa den tekniska utvecklingens krav. Möjligheterna att bygga ut småföretagsamheten på landsbygden, med alla de kombinationsmöjligheter med jordbrukets arbetskraftsproblem, som detta kan skapa, är därför beroende av viktiga förutsättningar i form av teknisk och ekonomisk service. Detta gäller icke minst etableringsrådgivning och planering.

Det vore ett starkt jordbrukets intresse, att de konsulenter, som finnas eller komma att tillsättas, vore förtrogna med jordbrukets arbetsförhållanden och arbetsvillkor. Konsulenternas tekniska och ekonomiska utbildning och erfarenhet är givetvis utslagsgivande för deras verksamhet, men tänkbart vore, att *varje konsulent bereddes viss utbildningstjänstgöring både vid vederbörande hushållningssällskap och länsarbetsnämnd.* I varje fall är en nära kontakt med dessa institutioner nödvändig. Säsongarbetskraftens samsättning är framför allt ett organisatoriskt problem.

I sin verksamhet skulle konsulenterna vidare kunna främja följande målsättningar:

- a) att i kommunerna verka för bildande av *kommunala företagarnämnder* med representanter även för jordbruket, vilka kunna framföra *positiva* förslag till främjande av företagsamhet, särskilt i glesbygder, i bygder med ensidigt näringsliv och i bygder med redovisad eller befarad arbetslöshet,
- b) att bistå dessa företagarnämnder med egen eller tillkallad expertis för

att ordna, övervaka och bedöma utställningar och tävlingar inom sitt verksamhetsområde, samt

att genom samarbete med hemslöjdsföreningarna söka främja medlemsanslutningen till dessa.

Hushållningssällskapsutredningen anser lämpligast, att hushållningssällskap står som huvudman för slöjdkonsulent. Vidare anser utredningen lämpligt, att frågor rörande hemslöjden anförtros åt en särskild, av förvaltningsutskottet utsedd, slöjdnämnd, som i den mån så befinnes lämpligt bör anordna överläggningar med representanter för hemslöjdsföreningarna.

*Utredningen anser önskvärt, att konsulent i kvinnlig slöjd anställles inom varje hushållningssällskaps område. Antalet manliga konsulenter skulle där-
emot tills vidare begränsas till nio med distrikt vardera omfattande flera hushållningssällskaps områden utom beträffande Västerbottens och Norrbottens läns hushållningssällskap, som vardera skulle få möjlighet anställa en konsulent.*

Avlöningen av konsulenterna skulle utgå av statsmedel.

Förut har i samband med yrkesutbildningsproblemen framhållits hemslöjdens behov av konsulterande verksamhet, särskilt för att möjliggöra en teknisk rationalisering. Det är härvid av största vikt, att utbildningslinjen fullföljes genom konsulentverksamhet, och att de enskilda hemslöjdarna tilldelas sådan service, som ökar deras yrkesskicklighet och produktionsförmåga. Att hemslöjdarna själva skulle kunna nämnvärt bidra till avsedd service får betraktas som omöjligt av ekonomiska skäl. Det är emellertid uppenbart, att slöjdkonsulenterna böra ha ett mycket nära samarbete med hemslöjdsföreningarna, och att konsulenternas verksamhet icke kan ersätta men väl komplettera dessa förenings verksamhet.

Hemslöjdsföreningarnas kontakt med slöjdarna ur kommersiell synpunkt torde lämpa sig synnerligen väl för en anknytning jämväl till konsulterande och rådgivande kontakt beträffande själva hemslöjdsproduktionen. Konsulenternas arbete för att vägleda ungdomen, bl. a. genom *tävlingar i slöjd*, anses mycket betydelsefullt.

Det bör beaktas, att hemslöjden till mycket stor del är en jordbrukets angelägenhet, då hemslöjdarna huvudsakligen återfinnas inom jordbrukarhemmen.

I sitt till Sociala Jordutredningen avgivna yttrande hade Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund särskilt framhållit behovet av understöd åt hemslöjdsföreningarna för dessas *undervisande och konsulterande verksamhet*.

De förut omnämnda medel, som årligen beviljas för dessa ändamål, äro f. n. mycket otillräckliga. (Jfr sid. 73.)

I en skrivelse till Konungen från Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund 1942 angående Hushållningssällskapsutredningens förslag rörande hemslöjdens konsulterande verksamhet framhåller riksförbundet, att en produktion, som bygger på individuellt och självständigt arbete i hemmen av personer, som ofta endast ha praktisk skolning, blir i hög grad beroende av de möjligheter, som stå till buds att erhålla behöfliga råd och upplysningar.

Bristen på fast anställda konsulenter har därför blivit alltmera kännbar. Framför allt gäller detta de nordliga länen samt konsulenterna i manlig slöjd. Riksförbundet ville understryka önskvärdheten av att särskilt nämnda läns behov av konsulenter blir väl tillgodosett. Med hänsyn till de stora avstånden samt näringslivets karaktär i dessa län, *små jordbruk och säsongarbete i skogen*, är hemslöjden här av större betydelse ur försörjningssynpunkt än i andra delar av landet. Riksförbundet föreslår därför, att i vart och ett av Norrbottens, Västerbottens och Väster-norrlands län tillsättes, *utöver* de av Hushållningssällskapsutredningen föreslagna, ytterligare en kvinnlig konsulent. Totala antalet kvinnliga konsulenter skulle då bli 29. (Hushållningssällskapsutredningen hade föreslagit 26.)

Vidare framhåller riksförbundet, att en utökning av antalet konsulenter är motiverat bl. a. av önskemål om utnyttjande av föreningarnas genom inventeringar och *mångårigt arbete* samlade erfarenhet och kunskap om ortskaraktär och arbetsförhållanden inom sina verksamhetsområden. Detta material behöver en ökad spridning bland hemslöjderna.

Samma sak gäller om mönstersamlingar och prover på äldre hemslöjd ävensom om moderna mönster och förebilder samt kännedom om föreningarnas materialservice och deras utnyttjande.

Samtidigt framhåller riksförbundet, att hemslöjdsföreningarnas ideella och under-visande verksamhet är av sådan betydelse, att den icke kan utan skada för hela rörelsen skiljas från försäljningsverksamheten. Den ideella verksamheten skapar nämligen den bakgrund, som utgör en nödvändig förutsättning för att hemslöjden skall bevara sin karaktär. Hemslöjdsföreningarna ha sökt, *i den mån deras mycket begränsade ekonomiska resurser det medgiva*, avhjälpa bristen på konsulenter genom att själva bedriva konsulterande verksamhet, vilken i stort sett finansieras genom medel från försäljningsverksamheten, där den icke, såsom ofta är fallet, utövas av frivillig, oavlönad arbetskraft. I anslutning till föreningarnas försäljning pågår ett kontinuerligt konsulentarbete. Hemslöjdens ökade betydelse i såväl ekonomiskt som socialt hänseende har emellertid väsentligt ökat behovet av arbetskraft för den konsulterande verksamheten.

Kap. 16. Finansieringsmöjligheter.

a. Nuvarande kreditmöjligheter och deras betydelse.

Både vid nyetablering och vid konsolidering eller utvidgning inom småföretagsamheten erfordras tillskott av kapital. Småföretagarna, både inom hemslöjd, hemindustri, hantverk och småindustri ha mycket stora svårigheter att anskaffa behöfligt kapital till nyinvesteringar.

Detta beror till stor del icke på bristande lånemöjligheter utan på svårigheter för den enskilde småföretagaren att uppfylla de fordringar, som uppställas vid kreditgivningen.

En hel del statliga fonder äro av denna orsak dåligt utnyttjade, ehuru samtidigt önskemål framställas om ökade kreditmöjligheter.

1940 års hantverks- och småindustriutredning har sammanställt vissa uppgifter om *affärsbankernas och sparbankernas* långivning till hantverks- och småindustri-företag. Affärsbankernas utlåning till småföretag redovisas till 172 miljoner kr., fördelade på 18 600 lån, och motsvarande belopp för sparbankerna uppgick till 112 miljoner kr., fördelade på 18 000 lån. Iveroth anför emellertid, att på grund av svårigheterna att avgränsa småföretagsamheten gentemot annan företagsamhet liksom även till följd av vanskligheten att avgöra, huruvida kredit till företagare är avsedd att utnyttjas av företaget eller av företagaren personligen, de erhållna siffrorna måste tagas med stor reservation.

I varje fall torde emellertid bankutlåningen vara mycket dominerande i förhållande till utlåningen från speciella statliga fonder, vilkas totala belopp visserligen utgör c:a 26 miljoner kr., men vilkas utlånade belopp vid årsskiftet 1942—43 endast utgjorde 13 miljoner kr., varav huvuddelen av en post på 7 miljoner kr. (från Hemslöjdslånefonden) avsetts för ett speciellt ändamål, uppförande av lin- och hampberedningsanläggningar. Cirka 7 miljoner kr. från dessa fonder funnos alltså 1942/43 utlånade för stöd-jande av företagsamhet i mindre skala. Med hänsyn till den faktiska fördelningen av antalet arbetsställen och sysselsatta inom industri och hantverk på landsbygd och tätorter torde landsbygdens andel i denna i och för sig ej betydande summa icke vara dominerande. — För att sätta dessa siffror i relief till den företagsamhet, som de åsyfta att stödja, kan nämnas, att i *företagsräkningen 1931*, som är den enda undersökning som lämnar utförligare uppgifter än den årliga industristatistiken om företagareverksamheten i Sverige, redovisas inom *hantverk och industri*, även i kombination med annan näring, 97 000 företag med upp till 10 anställda, sysselsättande 224 000 arbetare och med en omsättning av cirka 1 650 milj. kr.

Om man höjer gränsen till 50 arbetare per företag, inringar man 105 000 företag eller 98 % av samtliga, 393 000 arbetare (= 46 % av totalantalet) samt en omsättning på 3 400 milj. kr. (= cirka 44 % av hela omsättningen för industri och hantverk).¹

En sammanställning av hantverkets och småindustriens kreditförhållanden har gjorts av 1940 års hantverks- och småindustriutredning,² samt ytterligare av denna utrednings sekreterare, Axel Iveroth, i arbetet *Småindustri och hantverk i Sverige*, Sthlm 1943. En senare sammanställning har verkställts av Norrlandskommittén.

Som exempel på senare åtgärder må omnämnas ett initiativ av 1940 års hantverks- och småindustriutredning.

¹ Iveroth: *Småindustri och hantverk i Sverige*, Sthlm 1943, sid. 48 och 191, och S. Q. U. 1941: 14 (1940 års hantverks- och småindustriutrednings betänkande), sid. 42.

² S. O. U. 1941: 14.

För den av nämnda utredning föreslagna och av 1941 års riksdag beslutade låneverksamheten har inrättats *fonden för hantverks- och småindustrikredit*.

Här föreligger ett försök att utjämna låneriskerna genom att låta en *garantiförening* ikläda sig partiellt betalningsansvar.

Intill år 1944 hade instiftats 4 garantiföreningar, nämligen för Halland, Östergötland, Uppsala län och Västmanland-Dalarna, men ingen utlåning har förekommit, samtidigt som företagareföreningarna få mottaga ett stort antal låneansökningar för samma ändamål, för vilka fonden för hantverks- och småindustrikredit inrättades.

Förhållandet belyser småföretagarnas ringa möjligheter att i samverkan kunna lösa sina finansieringsproblem, oaktat en väg här via garantiföreningar öppnats till statskredit.

Just de småföretagare, som äro i största behov av kapital ha de största svårigheterna att hos garantiföreningen vinna gehör för låtnader i fråga om fordringar på säkerhet.

För dem som kunna ställa fullgod säkerhet öppnar sig å andra sidan en mindre omständlig väg till kredit hos bankerna och sparbankerna.

Sparbanksinspektionen har emellertid på förfrågan meddelat, att lån för startande av småindustrier förekommer mycket sparsamt hos sparbankerna, ehuru dessa förhållanden ägnas stort intresse. Följande kan anföras ur en artikel i Svensk Sparbankstidskrift:¹ »Kreditgivning till småindustri är i långt större utsträckning än vad angår andra delar av utlåningsverksamheten förenad med risker. — — — Sparbankerna borde även undersöka möjligheten att skapa en kreditförsäkringsfond för kreditgivningen till den mindre företagsamheten. Riskerna för den enskilda sparbanken skulle härigenom kunna nedbringas, och detta skulle vara särskilt betydelsefullt för de mindre sparbankernas vidkommande.»

Företagareföreningarnas medelstilldelning för utlåningsändamål från reservationsanslaget till åtgärder för arbetsmarknadens reglering m. m. (eller tidigare motsvarande anslag) äro icke särskilt betydande och uppgick t. o. m. okt. 1944 till 1.75 milj. kr. i lånemedel och 914 500 kr. i subventionsmedel. Denna utlåning svarar på intet sätt mot behovet. (Motivering se sid. 86: tabellen.)

I de län, där företagareföreningar finnas, ha dessa hittills i högre grad än andra institutioner kunnat ta hänsyn till personliga förhållanden. Vid företagareföreningarnas konferens hösten 1944 meddelade socialdepartementets representant dels att den nyetablering, som kommit till stånd genom företagareföreningarnas medverkan, icke torde kunna sägas ha skadat tidigare befintliga företag, dels att företagareföreningarna t. o. m. 1944 utlämnat lån till sammanlagt omkring 500 företag, och att

¹ Öijer, Gustaf: Sparbanker — »folkbanker». Svensk Sparbankstidskrift 1945: 1, sid. 11.

av dessa endast någon procent visat sig icke vara värd uppmuntran. Endast ett företag av någon betydelse hade helt misslyckats.

Decentraliseringen har vidare blivit aktuell i samband med de s. k. *sociallånen*. Vid företagareföreningarnas konferens 1944 anfördes, att man med ganska stor visshet kunde räkna med att dessa i en väntad kris komma att decentraliseras från socialdepartementet till företagareföreningarna, och att denna decentraliserade kreditgivning finge allt större omfattning.

Detta skulle innebära, att företagareföreningarnas möjligheter att bedöma även andra låneärenden skulle väsentligt öka och ett mera enhetligt bedömande skapas för varje berört län.

b. Personkredit.

Väsentligt större betydelse får krediten, om den ges i sådana former, att de personliga kvalifikationerna kunna intecknas och utvecklingsmöjligheterna kunna diskonteras utan att full realsäkerhet kan lämnas. Detta kan endast ske därigenom att låneärendena handläggas av institutioner, som ha möjligheter att så objektivt som möjligt verkställa bedömanden härvidlag. Företagareföreningarnas verksamhet lämnar sådan erfarenhet, ehuru även dessas låneverksamhet torde vara alltför bankmässig för att kunna stödja många fall av kvalificerad och utvecklingsbar företagsamhet.

Ett införande i ökad omfattning inom företagareföreningarnas låneverksamhet av personkredit beräknas ha till följd, att även bankerna i konkurrensen om kunderna tillämpa fördelaktigare säkerhetsfordringar, vilket emellertid torde erfordra ändringar i banklagen. Detta vore för småföretagsamheten en mycket stor vinning. Visar det sig att företagareföreningarnas förluster vid tillämpning i försiktig omfattning av personkredit äro betydelselösa i förhållande till lånerörelsens storlek, borde förfarandet tillämpas i största möjliga omfattning med ledning av vunna erfarenheter.

Iveroth anför,¹ att det med fog torde kunna ifrågasättas, om icke den svenska banklagstiftningens utformning på denna punkt innebär en alltför stor underskattning av såväl bankernas omdömesförmåga vid prövningsförfarandet som den personliga kreditvärdigheten hos företagaren. Exempel på bankverksamhet, anför Iveroth, som vid kreditgivningen tar större risker men samtidigt litat till ett större förtroende för företagarens person, erbjudas såväl i England som i USA.

Iveroth anför, att den personliga kreditvärdigheten som immateriell tillgång är av relativt större betydelse inom små än inom större företag.

c. Framkomna förslag.

I ett yttrande år 1935 från hantverksorganisationen till Sociala jordutredningen² framhålles, att svårigheterna för hantverkaren att ordna sina

¹ A. a. sid. 105.

² S. O. U. 1936: 39, sid. 90.

kreditangelägenheter de senaste åren undan för undan skärpts, och att från *affärsbankernas sida intresse saknats för kreditgivning åt de mindre företagarna*. I den mån krediter där erhållits, ha dessa varit kortfristiga och huvudsakligen utgjorts av betungande växelengagemang.

Sociala Jordutredningen framhöll, att om dess förslag beträffande ökning av landsbygdens försörjningsmöjligheter skola kunna genomföras, erfordrades lånemöjligheter framför allt till nya småindustriföretagare. Beträffande säkerhet borde fordringarna icke ställas alltför höga. I fråga om principerna för lånerörelsens handhavande borde samarbete ske med dåvarande Statens egnahemsstyrelse. Därest sökanden ämnade att jämsides med utövandet av hantverk eller småindustriellt arbete *driva mindre jordbruk* borde samarbete allt efter föreliggande förhållanden sökas med vederbörande egnahemsnämnd, arbetarsmåbruksnämnd eller, där sådan ej inrättats, kommunalnämnd.

Vid 1944 års riksdag har en anknytning till dessa synpunkter gjorts i två förut omnämnda motioner, I: 60 och II: 113, vari föreslås en direkt för hantverket och småindustrin avpassad låneverksamhet. Motionärerna hade därvid tänkt sig en organisation av låneverksamheten efter samma eller liknande linjer som inom *egnahemsverksamheten*. För landsbygdens del hade motionärerna framhållit lämpligheten av att *jordbrukskassornas* redan uppbyggda och på landsbygdens förhållanden inriktade organisation tages i anspråk.

En motion vid 1944 års riksdag, II: 243, avgiven av E. Severin i Gävle och F. Persson i Växjö, tog särskilt sikte på utnyttjandet av *företagareföreningarna*, nuvarande och eventuellt nya sådana, för främjande av småföretagens intressen på landsbygden.

För kreditfrågornas lösande är det av betydelse, att riksdagen hos Kungl. Maj:t anhöll om utredningar enligt motionärernas förslag, varvid bl. a. borde undersökas dels utvidgning av de nuvarande företagareföreningarna, dels tillskapandet av nya företagareföreningar.

Dessa frågor behandlas av den 1945 tillsatta Småindustriutredningen.

Norrlandskommittén har 1944 föreslagit, att statslånen till företagareföreningarna böra utgå från en statens utlåningsfond och ifrågasätter dessutom subvention i form av *uppfostringsstöd*. Norrlandskommittén hänvisar härvid till de s. k. *premielånen*, vilka utlämnas i samband med egnahemslån till förvärv av jordbruksfastighet, och vilka lån äro räntefria och avskrivas normalt under loppet av ett antal år.

Sammanfattning.

Kreditförhållandena för småföretagsamheten torde närmast böra karakteriseras så, att banker och sparbanker utgöra den lämpligaste formen för kreditgivning åt dem, som kunna ställa erforderliga säkerheter. Statliga lånefonder, som icke erbjuda bättre villkor, eller som icke tillämpa andra för företagsamheten ändamålsenliga fordringar på säkerheter för resp. lån,

ha i praktiken mycket ringa betydelse och kunna endast betraktas som ett kostsamt dubbelarbete vid sidan av affärsbankernas och sparbankernas verksamhet.

Förefintliga statliga fonder utnyttjas f. n. icke av flera orsaker. Räntesatserna få i allmänhet ej konkurrera med bankernas. Förfarandet i låneärenden anses för omständligt och den centrala handläggningen anses osmidig.

Önskemål om en decentralisering och förenkling gör sig allt starkare gällande.

Härtill kan anmärkas, att den centrala handläggningen i och för sig kan vara lämplig, om välinformerade remissinstanser få tillfälle att verkställa nödiga utredningar.

Främsta återhållande moment är dock de stora kraven på realsäkerheter vid lånens beviljande.

Den viktigaste synpunkten torde därför vara, att fordringarna på säkerhet lättas genom betydande övergång till personkredit.

För företagare inom jordbrukets arbetssfär torde det vara av vikt, att de kreditfrågor, som i större eller mindre utsträckning bygga på personkredit, handläggas av instanser, som dels ha kontakt med lånesökandens praktiska verksamhet, dels äga överblick över den näringsekonomiska miljö, av vilken den lånesökande mer eller mindre kan vara beroende.

Lämpliga instanser synas vara hushållningssällskapen eller deras slöjd-nämnder för hemslöjdens del samt företagareföreningarna för hantverkets och småindustriens del.

Starkt behov föreligger av *långfristig kredit*.

Företagareföreningarnas *sociala* betydelse kan bli mycket stor, då staten här har möjlighet att via deras verksamhet sätta produktionsmedel i händerna på dugligt folk, som annars på grund av härskande bankmässiga och kommersiella värderingar icke hade kunnat finna väg till självständig verksamhet och därigenom effektivt utnyttja sin arbetstid.

Ett förfarande, som kan få betydelse, är lån till *andelsföretag*. (Jfr sid. 52 och 151.)

Norrlandskommitténs förslag om inrättande av en lånefond, varifrån företagareföreningarnas behov av medel för utlåning skulle tillgodoses, vore förtjänt att förverkligas i en omfattning, som svarade mot behovet av sådana lånemedel för riket i sin helhet.

d. Hemslöjdens kreditförhållanden.

Beträffande *hemslöjdens* behov av kredit framhöll redan 1912 års hemslöjds-kommitté,¹ att hemslöjderna ej hade råd att ligga ute med summor för råmaterial och redskap och att i samband därmed hemslöjdsföreningarna behövde kredit för organiserande av en effektiv försäljningsorganisation. Bristen på kapital vore den

¹ Hemslöjdskommitténs betänkande, I, Sthlm 1918, sid. 67.

förnämsta orsaken till det för hemslöjden oförmånliga kommissions- och förläggarsystemet.

Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund hade i yttrande till Sociala Jordutredningen föreslagit ändrade bestämmelser för Hemslöjdslånefonden i syfte att bereda möjligheter för hemslöjdsföreningarna att erhålla förlagslån ur fonden mot förmånlig ränta och utan att behöva ställa säkerhet utöver sina tillgångar för lånets återbetalning. Samtidigt föreslogs en ökning av fonden.

Förslaget tillstyrktes av Sociala Jordutredningen men har ännu ej resulterat i åtgärder.

Av företagarföreningarna har endast Västerbottens företagarförening i nämnvärd utsträckning beviljat lån för hemslöjdsändamål.

Det vore emellertid synnerligen önskvärt, om företagareföreningarnas tjänstemän jämväl toge stor hänsyn till hemslöjden som sysselsättningsinstrument ute i bygderna.

Konsulenternas verksamhet går till stor del ut på inventering av förvärvskällor. Det vore att gå förbi viktiga försörjningsmöjligheter att härvid utelämna hemslöjden och att alltför ensidigt inrikta låneverksamheten på industri och hantverk. Problemet är särskilt aktuellt, därför att även enskilda hemslöjdare kunna behöva lån för teknisk rationalisering, t. ex. för inköp av verktyg och redskap. (Jfr sid. 77.)

Hemslöjdens kreditbehov skulle dock främst kunna tillgodoses, om utlånade medel från Hemslöjdslånefonden, 1945 cirka 3 miljoner kr., (i den mån de ej avses för lin- och hampberedningsverk), ställdes till hemslöjdens förfogande enligt ovan återgivet förslag. Utlåningen från Hemslöjdslånefonden till hemslöjden uppgick 1944 till endast 44 000 kr., ett förhållande, som knappast torde svara mot syftet med fondens inrättande.

Kap. 17. Levnadskostnaderna och löneförhållandena.

a. Allmänna synpunkter.

Levnadskostnaderna på den egentliga landsbygden äro i allmänhet förhållandevis låga, vilket också möjliggör lägre löner än i städer och större industriorter, utan att lönens realvärde därför behöver vara lägre. Detta utgör en viktig faktor vid bedömande av förutsättningarna för sådan verksamhet, varom här är fråga. De lägre löneanspråken kunna nämligen uppväga svagheter, som i andra hänseenden kunna vidlåda verksamhet av denna art. I detta sammanhang hänvisas till att jordbrukskommittén i sitt betänkande uttalar sig för, att arbetslönen inom jordbruket bör bringas upp i nivå med den, som betalas för annat jämförligt arbete på landsbygden.

En högre lön vid industriellt arbete än vid jordbruksarbete komme givetvis att bereda svårigheter, om samma personer vissa tider av året skola sysselsättas i industri och andra tider inom jordbruket. *Om emellertid av jordbrukare drivna småindustrier i vissa fall komma att giva bättre inkomst än jordbruket, med påföljd att deras jordbruksproduktion minskas, så synes detta icke böra giva anledning till betänkligheter.*

b. Löneläge inom småindustri och hemindustri.

Hemslöjd för avsalu och hemindustri torde i regel ge utövarna en låg inkomst per timme. Nämda förvärvsverksamhet är emellertid mången gång kanske den enda som står till buds. Detta förklarar, att utövarna nöja sig med så låg ersättning för sitt arbete. Det är synnerligen önskvärt, såväl att inkomsterna (lönen) vid denna förvärvsverksamhet kunna förbättras som att dessa förvärvsgrenar kunna väsentligt utvecklas. Detta framför allt för att de, såsom varande särdeles lämpade för kvinnor, skola kunna bereda tillfälle till en god inkomstbringande sysselsättning för kvinnorna på landsbygden. Samtidigt måste i samma syfte också ägnas den största uppmärksamhet åt möjligheterna att med *bättre tekniska hjälpmedel* förbättra arbetsresultatet för att kunna hävda lönsamheten (lönerna).

Jordbruksbefolkningens relativt låga lönestandard har hittills medfört att även vissa fyllnadsarbeten ofta ha betalats dåligt. Exempel härpå lämnar förläggarslöjden och hemindustrien. Inom den sistnämnda lämnar sömnad och stickning 1944 en timförtjänst av 25—50 öre enligt uppgift från Stockholmsfirmor (gäller yrkeskläder, överdragskläder, barnkläder och skjortor).

Vid en av Jordbrukskommittén hösten 1944 företagen löneundersökning inom landskommunerna redovisades i riket och i Älvsborgs läns södra landstingsområde följande timlöner för hemarbetare:

B r a n s c h	T i m l ö n i ö r e			
	Älvsborgs läns södra landstingsområde		Riket	
	Manl.	Kvinnl.	Manl.	Kvinnl.
Sömnad	90	56	·	68
Stickning	70	55	71	59
Handsömnad o. skinnkonfektion (Malung)	·	·	120	107

Anledning finnes till antagande, att kommunalnämnderna, som lämnat dessa uppgifter om hemarbetarna, uppskattat deras inkomster för högt. Hemarbetarna vilja på grund av en viss yrkesstolthet ej erkänna, att deras löner äro vida lägre än lönerna för arbetare i fasta anläggningar. Stora svårigheter möter att beräkna timförtjänsten på grund av de varierande arbetstiderna per dag. Att de anförda timlönerna skulle kunna tagas ut på de ackord inom sömnadsindustrien, som erbjudas 1944—45, får anses osannolikt.

Vid Malungs skinnindustrier har hemarbetarnas löner i många fall satts i direkt proportion till de löner, som utgå till arbetare i fasta anläggningar.

Man räknar sålunda med samma ackordsatser som för verkstadsarbetarna men med 5 % tillägg för lokalkostnader och slitage. Dessutom utgår för sytråd o. d. 3 % av lönebeloppet.

Ett sådant förfarande är emellertid icke regel inom hemindustrien, och lönerna ligga väsentligt under de egentliga industriarbetarnas löner. Uppgifter från Hillared, ett hemindustricentrum i Älvsborgs län, visar, att en person, som helt ägnade sig åt hemarbete, i allmänhet kunde förtjäna omkring 1 000 kr. per år inom konfektionsbranschen. De enklare beställningarna, som fordrade mindre yrkesskicklighet, gävo dock ännu lägre förtjänster.

Å ena sidan anföres inom konfektionsbranschen, att fabrikerna ha högre löner och tillverkningskostnader och ej kunna konkurrera med hemarbetarna, vilkas motsvarande kostnader äro lägre; å andra sidan, att hemarbetet tenderar att ersättas av arbete i mindre verkstäder, emedan detta erbjuder organisatoriska fördelar.¹

Förhållandet aktualiserar, att hemarbetets ostridiga konkurrenskraft utnyttjas genom att hemarbetarna på ett smidigare sätt infogas i de mindre verkstädernas driftsorganisation eller därigenom, att *moderna andelsföretag bildas med hemarbetarna som delägare*, vilka då kunde vidtaga nödiga organisationsåtgärder för hemarbete i anslutning till en egen verkstad.

Förläggarsystemet är i och för sig kostsamt, och därtill kommer att förläggarnas företag arvinst ofta i hög grad expanderar på hemarbetarens bekostnad.

På grundval av primärmaterialet hos Kommerskollegium har sammanställts uppgifter om hemarbetarna inom vissa branscher för år 1941. Uppgifterna återfinnas i *bilaga 4*.

Ett ur lönesynpunkt mycket viktigt förhållande utgör den omständigheten, att kvinnor inom storindustrien erhålla betydligt bättre löner inom metallindustrien än inom textilindustrien. För landsbygdens del finnes alltså möjligheter att bereda kvinnor arbete med lättare uppgifter inom mindre verkstäder tillhörande metallindustrien och med denna kombinerade branscher. Detta borde verka höjande även på hemindustriens arbetsersättningar.

c. Högre jordbrukslöner under sommaren.

Från en del håll har föreslagits högre *jordbrukslön* under bråda säsonger, vilken skulle avpassas så, att personer, sysselsatta i annan verksamhet, t. ex. industri, funne det fördelaktigt att vissa tider ta anställning i jordbruket. Härigenom skulle bristen på arbetskraft vid toppbelastningar hävas.

¹ Dessa motsägelser synes peka mot något tredje alternativ, nämligen decentraliserade småverkstäder i block med gemensam kvalificerad driftsledning.

d. Hemslöjdens löneförhållanden.

Beträffande förtjänsterna inom hemslöjden har Statens instruktör i hemslöjd 1944 meddelat, att i betraktande av att hemslöjd är en deltidssysselsättning, är numera betalningen jämförbar med andra arbetares. Detta innebär emellertid på långt när icke, att hemslöjdsarbetet i allmänhet kommer upp i industriarbetets lönelägen. Hemslöjden fångar emellertid ofta upp sådan arbetskraft, som icke har tillgång till industriarbete.

Statens instruktör anför, att en genomsnittsväverska kan förtjäna 2—6 kr. per dag, då hon samtidigt sköter hem och barn. Specialkunniga ha helt annan förtjänst. Skickliga väverskor kunna 1944 undantagsvis komma upp i en timförtjänst av 100—150 öre enligt uppgift från Svensk Hemslöjd. (Övrig hemvävnad i konkurrens med industrien har dock helt upphört på grund av ytterst ringa lönsamhet.) Medelförtjänsten är lägre.

Småbrukare kunna under vinterhalvåret förtjäna några hundra kronor. De finnas, som komma upp till 300 kr. per månad. Många gamla kunna på stickpning, knyppling m. m. förtjäna 30—80 kr. per månad, det sista mera undantagsvis.

Kap. 18. Upplyningsverksamhet.

Grundläggande är ett större allmänt intresse för lokalisering av företagssamhet till landsbygden. Främst är det av vikt, att myndigheter, särskilt länsmyndigheter och kommuner, ha en positiv inställning för att främja en utbyggnad. Den enskilde arbetstagaren eller företagaren kan i många fall icke ha allsidig utblick över olika orters förutsättningar.

Propaganda erfordras för yrkesmäns och småföretagares etablering i hemorten, även om vederbörande lämnar jordbruket som ett alternativ till utflyttning. Kommunala företagarnämnder kunde vara en instans, som sloge vakt om bygdeintresset härvidlag. Den påverkan, som kan ske lokalt, av folk, som i sitt dagliga liv lär känna bristerna i fråga om företagsamhet och sysselsättning, har en mycket stor slagkraft. Det förutsättes härvid, att företagarnämnderna eller en något vidare krets av kommunrepresentanter beredas tillfälle bevista mera kvalificerade instruktionskurser om företagsamhetens möjligheter. Sådana instruktionsdagar ha anordnats av bl. a. Västerbottens företagarförening, som f. ö. även låtit spela in en film, som propagerar för hemslöjd och småindustri. En propagandafilm för hantverket har inspelats av SHSO i samverkan med Statens Arbetsmarknadskommission.

Inom Statens Arbetsmarknadskommission bedriver Sociala Beredskapssektionen upplysningsverksamhet, bl. a. genom radioföredrag, angående industrilokalisering. Bland decentraliserad verksamhet må omnämnas utred-

ningar och rådgivningsverksamhet, igångsätta av Länsarbetsnämnden i Borås.

Inom Sveriges Industriförbund verkar *Industriens Produktionsråd* för informationer i dessa frågor.

För att fästa kommunernas uppmärksamhet på dessa betydande problem vore möjligen *Landskommunernas förbund* rätt forum. Företagarföreningarnas informationstjänst verkar redan nu länsvis i antydd riktning. Möjligen vore en av *landstingen utsedd näringskommitté* en effektiv form för att låta speciella länsintressen ytterligare förstärka de strävanden, som övriga initiativ syfta till. En dylik kommitté finnes i Norrbottens län.

Av mycket stor betydelse skulle *lärarnas* medverkan kunna bli. Först och främst böra lärarna i landsbygdens folkskolor propagera för yrkesutbildning som ett alternativ till vidareutbildning i lärdomsskolorna. Det kan ifrågasättas, om icke landsbygdslärarna borde genomgå kurser av liknande slag som ovan omnämnda instruktionskurser för att bättre kunna propagera för landsbygdens sak i den yrkesvägledande verksamhet, som för lärarnas del av skolöverstyrelsen tillmäts allt större betydelse. Arbetsmarknadskommisionen har redan genom sin yrkesvägledningsbyrå ägnat frågan uppmärksamhet.

Yrkesskoleväsendet, som kraftigt behöver utvecklas, fordrar för att kunna förankras ute i kommunerna förespråkare inom olika kommunala styrelser. Härför kräves ökad upplysning.

Stöd åt antydd upplysningsverksamhet torde med säkerhet vara att påräkna från sparbankernas sida. Hantverksdistrikten och företagarföreningarna ha redan ägnat propagandasektorn stor uppmärksamhet.

Vid folkhögskolor och lantmannaskolor skulle kunna anordnas inslag i undervisningen, som främjade en mångsidig sysselsättning inom jordbrukets arbetssfär. För lantmannaskolorna är det redan ytterst aktuellt med ökad utbildning i maskin- och redskapslära, och detta kan vara ett led i ökat intresse för industriell verksamhet.

Allmänt gäller det både att verka för landsbygdens industrialisering med argument av ekonomisk och socialpolitisk art och att skapa fram ett allmänt intresse för ökandet av trivselen på landsbygden. Propagandan för en ändamålsenlig industrialisering av landsbygden kommer alltså att förstärka strävanden att i tillämpliga delar bereda jordbruksbefolkningen med tätorternas förhållanden likvärdiga levnadsvillkor.

Propagandan bör emellertid även sättas in på att framhålla nödvändigheten av full sysselsättning för jordbruksbefolkningen, särskilt för jordbrukets kvinnor, genom fyllnadsarbeten, samtidigt som säkerställandet av *jordbrukets* arbetskraftsbehov under arbetstopparna kräver sin särskilda upplysningstjänst, även den en jordbrukets service på lång sikt.

Avd. III. Sysselsättningsmöjligheter inom skogsbruket av betydelse för jordbrukets arbetskraft.

Kap. 19. Skogsbrukets omfattning och arbetsförhållanden.

a. Areal och fördelning på ägarekategorier.

Skogsmarksarealen i riket utgjorde enligt 1937 års jordbruksräkning 22·4 miljoner ha och fördelningen på ägarekategorier var följande:

Ä g a r e	S k o g s m a r k	
	ha	%
Staten.....	4 239 000	19·0
Andra samfälligheter, främst ecklesiastika skogar.....	1 306 000	5·8
Aktiebolag.....	5 657 000	25·3
Enskilda ägare.....	11 154 000	49·9
Summa	22 356 000	100·0

Bondeskogsbruket är dominerande i Sveriges skogsbruk, och av dess 11 miljoner ha skog kommer f. ö. endast 6·4 % på brukningsdelar över 50 ha.

b. Skogsbrukets arbetskraftsbehov.

1936 års skogsutredning¹ lämnar uppgifter angående antal mansdagsverken i skogsarbete. Sammanföras dessa uppgifter för åren 1931—37, fås i medeltal för dessa år 38·8 miljoner mansdagsverken, därav 22 miljoner för Norrland och Dalarna.

Antalet manliga yrkesutövare (egentliga yrkesutövare och medhjälpande familjemedlemmar) inom jordbruk med binäringar är emellertid fördelade på ett helt annat sätt än ovannämnda dagsverken, vilket konstituerar dessas olika betydelse i olika landsdelar ur arbetskraftssynpunkt.

Om ovannämnda dagsverken slås ut på antalet manliga yrkesutövare fås följande sammanställning:

¹ S. O. U. 1938: 53. 1936 års skogsutrednings betänkande nr 1, sid. 42.

	Antal dagsverken pr manlig yrkesutövare inom jordbruk med binärningar		
	Avverknings- arbeten	Föryngrings- diknings- m. fl. arbeten	Summa
Norrland och Dalarna ¹	92	8	100
Landet i övrigt.....	27	4	31
Hela landet.....	46	5	51

¹ Härvid finnes den synnerligen obetydliga felkällan, att dagsverkena hänförs till Dalarna, medan antalet yrkesutövare avser Kopparbergs län.

Anmärkning: I anslutning till ovanstående har kontrollerats, att, om fiske från-dragsits jordbruk med binärningar, skillnaden i intet fall uppgått till 1 dagsverke.

Antalet dagsverken per man i skogen är enligt ovanstående tabell mer än 3 gånger större i Norrland och Dalarna än i landet för övrigt. För de egentliga jordbruksbygderna är antalet dagsverken givetvis vida mindre, ehuru detta med nuvarande möjligheter till förflyttning av arbetskraft icke spelar så stor roll.

Ökad användning av tekniska hjälpmedel, bättre verktyg och bättre yrkesutbildning åt skogsarbetarna kommer emellertid att öka arbetsförmågan och minska arbetskraftsbehovet.

Socialstyrelsens undersökning rörande skogsbygdens arbets- och levnads-villkor 1935 räknar för Nord-Sverige (Norrland jämte Kopparbergs och Värmlands jämte delar av Örebro och Västmanlands län) med 78 dagsverken per arbetare.

Även om en del av de i 1936 års skogsutredning anförda dagsverkena utföras av lösarbetare, som ej redovisas i gruppen jordbruk med binärningar, visar antalet dagsverken, 100 st. per yrkesutövare, en mycket hög *genomsnittlig* sysselsättningsgrad inom Nord-Sveriges skogsbruk för yrkesutövarna inom jordbruk med binärningar.¹ De skiljaktiga resultaten hos de båda undersökningarna visa de *synnerliga svårigheter* som äro förknippade med beräkning av dagsverksåtgång inom skogsbruket. Främst visar resultaten skogsbrukets betydelse för Nord-Sveriges arbetsliv.

Med undantag för vissa svårigheter att få arbetskraft för exploatering av Lappmarkernas övermogna skogar under 1930-talet, fanns emellertid under 1930-talet ett faktiskt arbetskraftsöverskott i skogsbygderna. I Arbetsmarknaden, okt. 1942, sid. 101, anföres i samband härmed, att överflyttning från skogsbruket till industrien och anläggningsarbeten förekom under 1930-talet för att avlasta detta överskott i skogen.

Arbetslöshetsutredningen² återger resultat av en specialundersökning, som företagits i samarbete med 1928 års skogsvårdskommitté rörande det arbetskraftsbehov, som skogsbruket skapar. Härvid införskaffades uppgifter an-

¹ Ronge räknar med 250 möjliga årsdagsverken pr man för både skogsbruk och jordbruk. Hänsyn har då tagits till kojdagar och sjukdagar samt arbetshinder på grund av väderleksförhållandena i båda näringarna. (Ronge: Tillgång och behov av arbetskraft för skogsbruket i Övre Norrland. Skogen 1929: 17, sid. 9.)

² S. O. U. 1931: 20. Arbetslöshetsutredningens betänkande, I, sid. 335.

gående arbetskraftsåtgångens procentuella fördelning på årets månader för de olika skogsägarekategorierna: staten (däri innefattat övriga skogsägare av allmän natur), bolag, godsägare och bönder. Stats- och bolagsskogar redovisa därvid betydligt mera sommararbete än övriga. Sålunda är dessas arbetskraftsåtgång för varje månad under tiden juli—oktober c:a 6 % av totala arbetskraftsåtgången under året, under det att godsägare- och bonde-skogar under samma månader endast redovisa 2 à 3 % av årets totala arbetskraftsåtgång.

Godsägare och övriga jordbrukare fördela alltså disponibel arbetskraft i skogsbruket på ett för jordbruket smidigare och mera ändamålsenligt sätt. Dessa skogsägarekategorier tilldela skogen relativt mindre arbetskraft under tiden juni—oktober. Under månaderna december—mars uppgår arbetskraftsåtgången å dessa skogar per månad till resp. 10, 17, 19 och 17 % av totala arbetskraftsåtgången under året, medan motsvarande siffror för stats- och bolagsskogar i genomsnitt äro resp. 7, 12, 15 och 14 %.

c. Skogsbrukets arbetskraftstillgång och dess sysselsättning.

Manlig yrkesverksam befolkning inom skogsbruket omfattade enligt 1940 års folkräkning 100 000 personer (varav cirka 8 000 förvaltningspersonal och cirka 92 000 arbetarpersonal).

Antalet i skogsbruket sysselsatta personer registreras emellertid ytterst ofullständigt av denna uppgift.

Vid 1935/36 års särskilda folkräkning verkställdes emellertid en undersökning angående biyrken, därvid såsom biyrke räknades arbete av stadigvarande och fortlöpande karaktär samt säsongarbete av för den enskilde individen större ekonomisk betydelse. Härvid hade 86 400 personer angivit skogs- och flottningsarbete som *biyrke*.

Om denna siffra lägges till antalet i skogsbruk redovisade 1940, fås cirka 178 000 personer.

Arbetslöshetsutredningen¹ angav arbetskraftsbehovet i skogen till 185 000 skogsarbetare årligen, under förutsättning att arbetskraftsbehovet fördelade sig ungefär jämnt över hela året.

För februari kalkylerades emellertid en skogsarbetaresiffra på 388 000, medan september skulle uppvisa den lägsta siffran för någon månad under året, nämligen 84 000.

1936 års skogsutredning beräknade, att inom skogsbruket och flottningen sysselsattes 90 000 personer större delen av året, och att säsongarbetskraften, huvudsakligen hämtad från jordbruket, under vintern kan uppgå till cirka 300 000 personer,² med ett genomsnitt under året på 170 000—180 000 personer.³

¹ S. O. U. 1931: 20, sid. 357.

² S. O. U. 1938: 53, sid. 54—55.

³ S. O. U. 1938: 53, sid. 42 och 81.

I en redogörelse utgiven av Socialstyrelsen¹ redovisades 1934 i »Nord-Sverige» skogsarbetarna till 142 000 eller 10·2 % av befolkningen och 20·3 av befolkningen inom jordbruk och binärningar. På 100 hushåll komma 80 skogsarbetare. Inom Nord-Sverige äro alltså sysselsättningsmöjligheterna i skogen mycket betydande.

1942 års semesterkommitté har i sitt betänkande, *SOU 1944: 59*, sid. 294, lämnat uppgifter angående skogsarbetarnas huvudyrken.

Arbetsåret i skogen börjar på hösten med huggningar främst inom bonde-skogsbruket. Bolagens större avverkningar ha då i regel ej kommit igång.² Vid dessa huggningar uttagas huvudsakligen klenvirke. De huggare, som härvidlag sysselsättas, synas i allmänhet utgöras av lösarbetare och mindre jordbrukare.³

På vintern övergå dessa huggare till timmerdrivningarna och arbetsstyrkan når då sin största storlek främst genom stora tillskott av arbetskraft från jordbruket av såväl huggare som körare.

Brännvedshuggningen är av speciell betydelse, då den kan pågå året runt. Möjligheterna att öka densamma, vilket är av betydelse även under normalår ur nationalekonomisk synpunkt och med hänsyn till sysselsättningsmöjligheter och skogsvårdens intressen (gallringar), beror på om vissa stora bränsleförbrukare i statlig och kommunal regi samt inom industrien även efter krisåren kunna ekonomiskt försvara en viss fortsatt vedeldning. Under 1930-talet gjordes upprepade framställningar till en del statliga verk och en del landsting att främja denna sak, vilket i många fall ledde till bestämmelser och direktiv om vedeldning.

Brännvedshuggningen kan i mycket stor utsträckning av jordbrukarna bedrivas som fyllnadsarbete på valfria tider, och man framhåller, att möjligheten att behålla årsarbetare är mycket beroende härav. *Under krisåren har den starkt ökade brännvedshuggningen verksamt bidragit till att bemästra säsongväxlingarna inom jordbrukets arbetssfär.* Det är mycket önskvärt, och f. ö. troligt, att skogsvårdssynpunkter komma att föranleda en avsevärd brännvedshuggning även efter kristiden.

Sågverksarbete var förr mera vanligt bland jordbrukarna, och är det fortfarande i sydsvenska höglandets skogsindustrier i kombination med skogsarbete.

Som ett komplement till skogsarbetena har arbetet i sågverken av olika storlekt haft stor utjämnande betydelse i arbetsåret. Under 1920- och 1930-talet var emellertid löneklyftan mellan sågverksindustri och skogsarbete så stor, att arbetskraft, som prövat på arbete i sågverk (och f. ö. också i andra industrier), skydde skogen och jordbruket.

En höjning av jordbrukets och skogsarbetets lönsamhet kunde åter aktualisera trippelkombinationen jordbruk-skogsbruk-försäkring. Beträffande skogsarbetarlönerna har vissa förutsättningar för jämställdhet med industrien redan nåtts.

¹ S. O. S. Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor, Sthlm 1938, sid. 268.

² Tidigare skogsauktioner och tidigare utbud av arbetstillfällen är oundgängligen nödvändigt för att förbättra arbetskraftsavvägningen inom skogsbruket.

³ S. O. U. 1944: 59, sid. 295.

För bedömande av skogsarbetets lämplighet ur tidssynpunkt för jordbrukets arbetskraft kan anföras, att enligt bilaga 2 till 1942 års semesterkommittés betänkande,¹ endast 17 000 av 170 000 skogs- och flottningsarbetare,² eller 10 %, uppnådde en kortaste anställningsperiod hos en och samma arbetsgivare av 180 dagar. 10 000 eller 6 % nådde ej 30 dagars anställningstid. (Jfr sid. 116.)

Avbrott och byte av anställning förekommer ofta. Skogsarbetarnas fördelning efter antalet anställningar oavsett dessas art, visar,³ att av hemmansägarna 55 %, av arrendatorerna 52 %, av hemmasönerna 48 % samt av arbetarna 71 % ha mer än en anställning under året. Endast 5 % av hemmansägarna utföra skogsarbete åt andra i 180 dagar och därutöver. Motsvarande procenttal är 25 för arrendatorer och arbetare samt 12 för hemmasöner.

Lösarbetarnas levnadsvillkor anses vara mindre goda, och de gå sysslolösa långa perioder. Statliga åtgärder, t. ex. lån till arbetarsmåbruk, ha avsett att göra dem bofasta. Lösarbetarna äro till stor del en relik från den tid, då skogens arbetare rekryterades från arbetslöshetsreserver med bristfällig sysselsättning och försörjning år efter år. Under krigsåren ha de i stor utsträckning fått full sysselsättning. Vid normala arbetsförhållanden i skogen torde det för framtiden komma att anses mindre rationellt att bibehålla lösarbetare i ett säsongarbete, som hindrar jordbrukets arbetskraft att vinna ökad sysselsättning.

En förklarlig strävan hos lösarbetarna är att erhålla arbetsmöjligheter året runt. *Detta kan dock ske inom andra näringar än skogsbruket*, såvida inom skogsbruket brist på arbetskraft, som måste fyllas av lösarbetare, ej föreligger.

Att för skogsbrukets del räkna med en ständig arbetskraftsreserv av lösarbetare torde icke längre motsvara de arbetsmarknadspolitiska målsättningarna om såvitt möjligt full sysselsättning. I »Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor» anfördes, att lösarbetarna voro utan arbete under 32·8 % av årets arbetsdagar. Betydligt mera rationellt torde vara att i ökad utsträckning sammankoppla skogsbruket med jordbrukets, särskilt småbrukets, arbetskraftsproblem.

De lösarbetare, som vid sidan av skogsbruket ha fyllnadsarbete *inom jordbruket* kunna emellertid i hög grad effektivisera berörda delar av arbetsmarknaden. Synnerligen önskvärt är att de göras *bofasta*, vilket kan ske även genom egna bostadslägenheter i närheten av de jordbruk, där de erhålla säsongarbete under sommarhalvåret. (Möjligen kan modifierad form av tvåfamiljsjordbruk tillämpas.)

¹ S. O. U. 1944: 59, sid. 328.

² Flottningsarbetarna utgöras f. ö. i regel av skogsbrukets huggare

³ A. a. sid. 326.

d. Säsongväxlingarnas betydelse.

Vinterarbetets omfattning i skogsbruket har förut berörts. I det följande skall anföras, att en mera väsentlig utjämning av säsongväxlingarna vore ofördelaktig för jordbruket och i många fall även för skogsbruket.

Ur samhällsekonomiska synpunkter vore en sådan utjämning i många fall ofördelaktig, även om den ensidigt kunde hävdas för skogsbrukets del.

Årsarbetssystemet har emellertid gynnats av rationaliseringsarbetet i skogen och har inom vissa gränser sitt berättigande. Sommarhuggningarna tendera nämligen att öka. Vissa utvecklingslinjer, som behandlas i följande avsnitt, äro ägnade att belysa innebörden härav.

Virkets huggning och torkning.

De skogstekniska skäl, som tala för sommarhuggning, beröra främst hänsyn till virkets *torkning*. Vissa sortiment måste undergå sommartorkning.

Den övergång till avverkning av yngre skogar, som alltmer tenderar att öka, kommer att ge tyngre virke. Sommartorkning kommer alltså för framtiden att bli mera aktuellt än nu.

Inga väsentliga skäl hindra givetvis att hugga virke, som skall sommartorkas, under vintern, men vid vinterhuggning blir arbete i yngre bestånd relativt hinderligt och man kan ej lägga upp virket i skogen med samma omsorg som vid arbete på barmark. Vidare anses det svårt att exakt lokalisera lämpliga upplagsplatser och enklare basvägar, så länge snötäcket ligger kvar. Dessa skogstekniska hänsyn gälla emellertid främst Norrland med dess svårare snöförhållanden. Närmast till hands torde ligga att överföra en del sommarhuggningar till vintersäsongens ur snösynpunkt gynnsammaste månader utan att driva ut virket förrän efter påföljande sommar med hänsyn till torkningsproblemet. Någon tid på hösten och förvintern kan här komma i fråga, men främst torde åtskilliga arbetsveckor under senvintern och våren, som nu icke uppvisa samma sysselsättningsvolym som under drivningsarbetets arbetstoppar under januari—mars, kunna utnyttjas bättre i skogsbruket.¹

Då virket torkas i vältor omedelbart intill flottleden i stället för i skogen, blir själva drivningsarbetet i varje fall helt förlagt till vinterhalvåret, då ju framkörningen till flottleden utom i undantagsfall måste ske på vinterföret. (Jfr torkning vid bilväg, sid. 111.)

Med i noten angivna smärre modifikationer tenderar emellertid sommarhuggningarna att följa omedelbart efter vinterhuggningarna. Sysselsättningsvolymen vid de förra är emellertid endast en liten del av de senares, varför arbetsvolymen vid övergången kraftigt minskar under normalår. Det torde då finnas anledning att förorda en ökning av sommarhuggningarna under de arbetsveckor, som följa närmast efter vinterhuggningarna, då detta icke

¹ Det anföres emellertid av skogsmän, att drivningsarbetet i skogen minskar efter påsk, oavsett när påsken infaller. En sen påsk ger alltså oberoende av snöförhållanden en längre drivningssäsong. Arbetsperioden efter påsk är ofta för kort för att motivera längre resor.

Detta gäller främst Nord-Sverige, där arbetskraften ofta sysselsättes långt från bostadsorten. Om man däremot räknar med ökat arbetsbyte mellan skogsbygder och slättbygder i Syd- och Mellan-Sverige kan förhållandet influera även här, ehuru den tidigare våren söderut minskar frågans betydelse.

skulle sammanfalla med jordbrukets arbetstoppar under vårbruket i större delen av landet.

Sedan gammalt ha jordbrukarna huvudsakligen huggit upp sin husbehovsved före vårbruket, och detta torde karakterisera deras möjlighet att undvara arbetskraft före resp. efter vårbruket.

Barkningsfrågan.

Bland arbeten, som i ökad utsträckning förläggas till sommaren, må nämnas barkning, som sker mycket lättare under sommaren. Detta motiverar understundom, att även huggningen förlägges till sommaren.

En variation av detta är barkning av vinterhugget virke under blidare väderlek på eller vid vattendrag. (I framtiden kommer antagligen barkningsmaskiner att mera allmänt användas vid upplagsplatserna i stället för handbarkning.) Härtill må omnämnas, att vissa virkestyper alltmåra flottas obarkade och barkas i barkningstrummor vid industrierna. En del frodvuxet virke måste emellertid under alla förhållanden barkas före flottningen för att sjunkningsprocenten ej skall bli för stor. Där biltransport användes i stället för flottning, bortfaller sådana hänsyn.¹

Vinterbarkningen är arbetskrävande, ibland upp till 60 procent av totala huggningsarbetet. Barkningsfrågan kan därför anföras som ett viktigt exempel på hur skogstekniska hänsyn sammankopplas med strävanden att förlänga arbetssäsongen inom skogsbruket och därmed minska arbetskraftsbehovet under vintern. Anmärkas bör emellertid, att såväl huggning som barkning med hänsyn till virkets kvalitet böra vara avslutade före midsommar. Sommarhuggningarna, som särskilt i Norrland tendera att öka, kollidera alltså ej med jordbrukets största arbetstoppar i samband med skördearbetet. Däremot hindras en ändamålsenlig samverkan mellan jordbruk och skogsbruk i arbetskraftsfrågor avsevärt under vårbruket, om sommarhuggningarna öka.

Transportförhållanden.

En markerad övergång från flottning till biltransport kunde iakttagas under 1930-talet. Visserligen bortfaller vid biltransport hänsyn till sjunkningsfaktorn, men andra bedömanden verka vid biltransport i samma riktning, d. v. s. för torkning. Då torkat virke ju väger avsevärt mindre än rått, bli transportkostnaderna lägre för sommartorkat virke. Härvid är att märka, att vid kortare transporter detta spelar mindre roll, men att vid längre transporter skillnaden i antalet tonkilometer mellan rått och torkat virke för ett och samma virkesparti blir betydande. Dessutom sker lastningen givetvis betydligt lättare, om virket undergått torkning. Härvid inträder alltså en arbetsbesparing i ett transportarbete, som delvis är förlagt till sommarhalvåret.

¹ Vidare kunna speciella hänsyn bestämma avverkningstiden: då virket hugges just i savningen, kan s. k. savbarkning ske. Fördelarna härav äro dels en mycket stor arbetsbesparing, dels kan då de erhållna stora barkstyckena tillvaratagas för garvämnesberedning.

Även bilarna äro emellertid ofta beroende av tjälad mark på enklare vägar eller drivningsstråk, som för övrigt ofta läggs över sjöar och myrar. Detta gäller främst norra Sverige.

Bilarna, resp. traktorerna, ansluta därför med fördel sina transporter till vinterhuggningarna, och biltransport innebär alltså icke i och för sig en förändring av skogsarbetets placering under året.

Då tjälen går ur marken, måste emellertid bilarna hålla sig till de sommartid trafikabla vägarna, vilket i hög grad begränsar deras användbarhet. Även om alltså biltransporterna fortsätta under sommaren, måste mycket av det arbete, som föregår virkets uppläggning *vid bilväg*, förläggas till vinterhalvåret. Traktorerna kunna emellertid förflytta någon liten del av vintertransporterna till sommaren på grund av sin större framkomlighet, men detta torde endast i undantagsfall kunna ekonomiskt försvaras. Dessutom är det givetvis ett önskemål, att skogens traktorer med sin servicepersonal under sommarhalvåret användes i jordbruket och icke i skogsbruket. (Däremot kunna icke alla jordbrukets traktortyper användas i skogsbruket under vintern.)

Beträffande konkurrensen traktor—dragare i skogen, se redogörelse under kap. Maskinhållning, sid. 160.

Nykonstruktioner av vissa släpkärror m. fl. transportanordningar för barmarkstransporter i skogen tjäna främst transporter av virke fram till bilväg, allra helst som de av andra skäl, främst bristande snötillgång, övervägande användes i Syd-Sverige, där flottleder saknas eller, om de finnas, alltmera utkonkurreras av bilarna.

Det torde vara av vikt, att dessa transporter ej alltför mycket inkräkta på vinterkörslorna i de trakter, där dessa senare verkligen kunna svara för transporterna.

Alldeles tydligt är, att en mycket kraftig utbyggnad av sommarvägnätet och en ökad övergång till barmarkstransporter i t. ex. Småland och Mellan-Sverige berövar jordbrukarna värdefullt och rationellt skött vinterarbete, utan att vinsterna för skogsbruket kunna bedömas vara särskilt påtagliga. I Norrland torde barmarkstransporter efter häst aldrig kunna spela någon nämnvärd roll. Det kan ifrågasättas, om en fortsatt stark utbyggnad av sommarvägnätet i skogen i norra Sverige är ekonomiskt försvarbart.

Däremot är anläggande av skogsbilvägar framförallt i södra Sverige överhuvudtaget en viktig rationaliseringsåtgärd¹, men deras tillkomst borde icke i högre grad flytta transporterna från vinter till sommar. Otvivelaktigt medför emellertid tillkomsten av nya skogsbilvägar en minskning i det erforderliga vinterbehovet av hästdagsverken genom ren inbesparing i fråga om transporttid och genom en höjning av transportkapaciteten, delvis genom övergång till bil- och traktordrift.

I huvudsak finner man alltså, att de ökade biltransporterna, som särskilt spela stor roll i Syd- och Mellan-Sverige, visserligen skapat större möjligheter att fördela skogsarbeten över större delen av året, men icke berövat vinter-

¹ Hansson, Nils: Skogsbilvägar, Lantmannen 1945: 13.

arbetet något mera väsentligt av dess möjligheter. När virket hugges eller när det framforslas till bilarnas sommarlastningsplatser, är för bilintressena ovidkommande synpunkter, blott det finnes upplagt, då det skall avhämtas.

I ett speciellt fall gynnar f. ö. biltransporterna vinterarbetet. Vid landsväg bör virket under alla förhållanden läggas upp i skotbänkar eller vältor. Man söker då om möjligt utnyttja denna ofrånkomliga uppläggning för eventuell torkning. Förut har anförts, att sommarhuggningar bl. a. motiveras med hänsyn till torkningsförfarandet på avverkningsplatsen. Dessa skäl bortfalla, om virket torkas i vältor vid landsväg, och avverkningen kan då i ökad utsträckning förläggas till vintern, eftersom virket i regel måste köras fram till bilväg denna årstid. Torkning vid bilväg begränsar därför avverkningssäsongen till vintern.

Yrkesskicklighet.

Det framhålles, att helårsarbetarnas yrkesskicklighet är större än säsongarbetarnas. Alltför stor hänsyn till skillnaden i yrkesskicklighet mellan helårssysselsatta och säsongsysselsatta skogsarbetare borde ej tagas, ehuru denna fråga i och för sig är synnerligen viktig. Detta förutsätter dock att det jordbrukets folk, som säsongvis arbetar i skogen, dels beredes möjlighet till utbildning i skogsbrukets tekniska detaljarbeten och verktygsvård, dels själva ägnar stor omsorg åt att hävda sin yrkesskicklighet. Det har här brustit i hög grad, men det finns ingen anledning att misströsta om en utjämning härvidlag, så att årsarbetarnas försprång i betydlig grad inhämtas. Dock måste beaktas, att, för såvitt Domänverket och de större skogsägarna svara för utbildning och instruktion, deras intresse för sådan verksamhet givetvis är störst, då det gäller deras egna årsarbetare. Detta förhållande aktualiserar en effektivisering av *skogsvårdsstyrelsernas* kursverksamhet, vilken företrädesvis berör jordbrukarna. Denna kursverksamhet har hittills icke varit särskilt betydande i förhållande till det mycket stora behovet.

Norrlandskommittén har 1945 avgivit förslag¹ om yrkesutbildning, avseende bl. a. kurser i arbetsteknik för körare samt instruktionsverksamhet för huggare jämte specialkurser i skogsbruk för skogsägare.

En effektivisering av böndernas skogliga arbetsteknik inom hela riket vore helt visst ett effektivt medel att hävda deras möjlighet till säsongarbete i ett år från år allt mer rationaliserat och mekaniserat skogsbruk.

Sammanfattning.

Antalet dagsverken, som ur skogliga och arbetsorganisatoriska synpunkter böra förläggas till sommarhalvåret är i förhållande till skogsbrukets totala arbetsvolym icke särskilt stort, och borde icke behöva ökas, vilket önskemål stödes av anförda skillnader i procenten sommararbete mellan bondeskogsbruk å ena sidan och domänverkets och bolagens skogsbruk å den andra. (Jfr sid. 105.)

¹ S. O. U. 1945: 33. Betänkande angående yrkesutbildningen i Norrland, sid. 157—158.

Motiven till sommarhuggningarna ha nämligen icke enbart utgjorts av skogliga hänsyn utan ha utformats av önskemål att bereda jämnare sysselsättning året runt åt de egentliga skogsarbetarna och den arbetsledande personalen. Särskilt har detta varit fallet i Norrland. De anförda procentsiffrorna med större sommarsysselsättning för Domänverkets och bolagens skogar än för bondeskogarna bero delvis därpå, att de förra dominera i Norrland, där motiven för anställning av årsarbetare givetvis äro större än i Syd-Sverige, bl. a. på grund av att de större brukningsdelarna i Syd-Sveriges jordbruk med dess längre vegetationsperioder binder arbetskraften mera till jordbruket än i Nord-Sverige.

Å ena sidan förefinnes möjligheter att minska sommarhuggningarna, å andra sidan är det ostridigt, att de tendera att öka. Åtgärder som syfta till att bereda jordbrukarna ökade förtjänster under vintern torde därför böra samordnas med strävanden att bereda skogsarbetarna fyllnadsarbete inom jordbruket under sommaren.

Även om fördelarna med övergång till årsarbetare äro betydande i skogsbruket, kan man icke undgå att ta hänsyn till att utvecklingen inom jordbruket är den motsatta, d. v. s. här sker en *minskning* av årsarbetarnas antal. Hänsyn till försörjningsmöjligheterna i ena fallet torde då böra vägas mot motsvarande hänsyn i andra fallet. Därtill kommer de självständiga jordbrukarnas behov av vinterarbete.

Skogsbruket har relativt lätt att placera sina skogsarbetare i jordbruket och andra näringar under sommarhalvåret. Om jordbruket än mera övergår till säsongarbetskraft, ökas sysselsättningsmöjligheterna för den skogens arbetskraft, som ej sysselsättes i skogen under sommaren.

Skäl kunna alltså tala för att *jordbrukets* intressen få dirigera arbetskraftsanvändningen, då härigenom skogsarbetarnas möjligheter till sysselsättning, i skogen och jordbruket, ej mera avsevärt minskas.

Om däremot hänsyn till *skogsarbetarnas* helårsanställning i skogen skall dominera, vinnes visserligen vissa fördelar i skogsarbetet, främst med hänsyn till yrkesskickligheten, men jordbrukets arbetskraft berövas mycket stora fyllnadsarbeten i form av det vinterarbete i skogen, som helårsarbetarna förflytta till sommaren. Dessutom går jordbruket miste om skogsarbetarnas arbetskraft i jordbruket, ett förhållande, som vid eventuell starkt minskad arbetskraftstillgång inom jordbruket kan bli synnerligen olägligt.

Beträffande anpassning i resp. jordbruk och skogsbruk kan anföras en undersökning verkställd 1944 av länsarbetsnämnden i Malmöhus län. Detta år arbetade över 900 norrlänningar på betfälten i Skåne. De norrländska betarbetarnas inkomster visade sig ej oväsentligt överstiga vad ovan arbetskraft kunde förtjäna på skogsarbete. Även om sådana resultat kunna belysa möjligheterna att sysselsätta skogsarbetare i jordbruket, måste härtill generellt anmärkas, att dessa strävanden givetvis äro mycket beroende av att sådana förtjänstmöjligheter skapas under jordbrukets arbetstoppar, att de kunna mäta sig med vad en *van* skogsarbetare förtjänar under sommaren. Dessa synpunkter aktualisera möjligen frågan om ytterligare

höjda löner under jordbrukets arbetstoppar för den då tillfälligt sysselsatta arbetskraften. (Beträffande förflyttning av arbetskraft, se sid. 43.)

e. Skogsvård.

Nuvarande arbetsåtgång för skogsvårdande åtgärder belyses bl. a. i 1936 års skogsutrednings betänkande nr 1 (S. O. U. 1938: 53), sid. 42.

Betydande arbeten, främst gallringsarbeten, kunna igångsättas vintertid och på andra för jordbrukets arbetskraft lämpliga tider. Huvuddelen av skogsvårdsarbetena tillhör dock sommarhalvåret. Arbetena finnas redovisade i »Utredningar angående ekonomisk efterkrigsplanering» IV, S. O. U. 1944: 14.

Genomförande av åtgärder beror till stor del på tillgången till statsanslag. Ett bättre utnyttjande av markernas produktionsförmåga och åstadkommande av ökad virkesproduktion är det primära i utvecklingen härvidlag.

Särskilt lämpa sig skogsvårdsarbeten inom bondeskogsbruket, såsom röjningar och dikningar, väl för utnyttjande av enstaka friställda dagsverken inom jordbruket. Skogsvårdsstyrelsernas upplysningsbetonade och *pådrivande* verksamhet är av utslagsgivande betydelse för skapande av arbetstillfällen inom bondeskogsbrukets skogsvård. Åtskilliga skogsvårdsarbeten, som äro nödvändiga ur samhällsekonomisk synpunkt, äro icke lönsamma för den enskilde skogsägaren.

f. Flottning.

Antalet vid flottningen i allmänna flottleder sysselsatta personer anges av Kommerskollegium på grundval av uppgifter som lämnats av flottningsföreningarna till 45 000 i genomsnitt under senare delen av 1930-talet.

Flottningsperioden är till tiden mycket obestämd år från år i olika delar av landet. Arbetarna arbeta i regel endast inom det flottningsdistrikt, som ligger närmast bostadsorten, vilket för jordbrukarna är av betydelse för utnyttjande av kortare arbetsperioder. Genomsnittliga arbetsperioden har i semesterkommitténs betänkande uppskattats till en månad per år. Huvuddelen av flottningsarbetarna utgöras av vinterarbetets huggare. Tendensen är att flottningsarbetarna sysselsättas även under hösten och vintern med de omfattande reparations- och utbyggnadsarbeten i flottlederna, som flottningsarbetets rationalisering medfört. Detta ökar jordbrukarnas sysselsättningsmöjligheter.

g. Kolning.

Kolvedshuggningen pågår under sommaren och är sålunda relativt olämpligt fyllnadsarbete. Kolvedskörningen och själva kolningen är däremot ett typiskt höst- och vinterarbete. En stor del av kolningsarbetet, som i mycket har karaktär av *passningsarbete*, kan fullgöras av minderåriga och partiellt arbetsföra.

En mycket stor del av kollikviden utgjordes under 1930-talet av arbetslön. I övre Norrland räknas under normalår ej med något rotvärde för kolveden. Ett bibehållande av skogskolningen under normalår är i skogsbygderna av stor betydelse för jordbruksbefolkningen.

Vidare är det av vikt, att träkolsmarknaden saneras genom stabilare och mera långfristiga prisöverenskommelser. Under 1920- och 1930-talen stördes kolningen i hög grad genom tvära och våldsamma prisfluktuationer. För att bemästra dessa för jordbrukaren-kolaren oförmånliga marknadsförhållanden vore det av vikt med prisöverenskommelser med järnbruken och andra leverantörer även under normalår. Sveriges Skogsägareföreningars Riksförbund har ägnat frågan uppmärksamhet icke minst med hänsyn till kolningens betydelse som varaktig sysselsättning år från år inom bondeskogsbruket.

Av vikt är att Statens järnvägars taxepolitik för träkolstransporter utformas så smidigt som möjligt för att stimulera kolningen i relativt avlägsna delar av landet, särskilt i Norrland, där kolningen har en större betydelse som fyllnadsarbete åt jordbrukarna än i övriga delar av landet.

Vad Norrbottens järnverk beträffar, är det ännu oklart, i vilken utsträckning träkol kommer till användning i dess produktion.

Det bör dock framhållas, att Norrbottens träkol framställs av virke, som i regel förfäres, om det ej kan kolas. En tänkbar subvention vore därför en subvention åt skogsvården.

Avd. IV. Säsongmässig koordination mellan jordbrukets och industrins arbetskraftsanvändning.

Kap. 20. Säsongarbetets omfattning inom näringslivet.

Den särskilt i Norrland vanliga säsongmässiga överflyttningen av arbetskraft mellan jordbruk och skogsbruk har icke någon nämnvärd motsvarighet i Sverige i form av samverkan jordbruk—industri.

Erfarenheterna av säsongarbete i vårt näringsliv äro synnerligen stora, ehuru utanför skogen endast i ringa mån i för jordbruket gynnsamma kombinationer.

Sålunda anföres i semesterkommitténs betänkande, att, enligt 1940 års folkräkning, 355 000 personer eller 23 procent av samtliga arbetare hade sin huvudsakliga utkomst inom säsongyrkena. Medräknas de, som i folkräkningen upptagas under annat huvudyrke, huvudsakligen jordbrukare i skogsarbete och i betkampanjen, skulle i runt tal 0,5 miljoner personer någon gång under året ta anställning inom säsongyrkena.

1942 års semesterkommitté¹ redovisar arbetarantal inom förekommande säsongyrken. Till belysande av arbetskraftens rörlighet återges nedan även uppgifter för kortaste anställningstid av 180 och 30 dagar hos en och samma arbetsgivare.

Yrken, som trots övervägande sommarkaraktär i nämnvärd grad kunna sysselsätta arbetskraft tillhörande jordbruket utanför jordbrukets arbetstoppar ha understrukits. Sysselsättning för jordbrukets arbetskraftsreserver förutsätter dock i många fall överenskommelser med vederbörande fackförbund och i varje fall särskild uppmärksamhet för saken från arbetsförmedlingens sida.

Uppgifterna avse ett normalår under 1930-talet.

Erfarenheter från dessa kombinationer kunna givetvis vara vägledande vid bedömanden som beröra jordbrukets säsongväxlingar, ehuru arbetsuppgifterna med undantag för skogs- och flottningsarbetare i regel huvudsakligen erbjudas under sommarhalvåret.

¹ S. O. U. 1944: 59, sid. 328.

Y r k e s g r u p p	Hela antalet arbetare	Kortaste anställningstid	
		180 dagar	30 dagar
Skogs- och flottningsarbetare....	170 000	17 000	160 000
Murare.....	12 000	4 000	12 000
Byggnadsträarbetare.....	30 000	12 000	30 000
Byggnadsgrovarbetare.....	45 000	15 000	45 000
Målare.....	18 000	6 000	18 000
Rörarbetare.....	13 000	9 000	13 000
Bleck- och plåtslagare.....	3 000	2 000	3 000
Väg- och vattenbyggnadsarbetare.	35 000	12 000	35 000
Sågverksarbetare.....	21 000	15 000	21 000
Tegelbruksarbetare.....	9 000	7 000	9 000
Stenindustriarbetare.....	12 000	11 000	12 000
Torvindustrialarbetare.....	2 000	—	2 000
Kampanjarbetare vid råsoeker-fabriker.....	3 000	—	3 000
Betarbetare.....	60 000	—	45 000
Övriga yrken (utan betydelse för jordbruket).....	66 000	47 000	66 000
Samtliga	499 000	157 000	474 000

De anförda siffrorna visa, att jordbrukets arbetskraft icke står ensam då det gäller att efterlysa vinterarbeten.

Detta försvårar problemet såtillvida, att konkurrensen om vinterarbeten är hård. Å andra sidan kan samfälliga intressen hos flera yrkesgrupper aktualisera ett gynnsammare hänsynstagande till säsongarbetarnas sysselsättningsproblem.

Problemets storleksordning inom näringslivet i sin helhet framgår av anförda arbetarantal.

Särskilt intresse knyter sig till de yrken, som äro beroende av byggnadsverksamheten på landsbygden. Om denna expanderar och i enlighet med byggnadsteknikernas förutsägelser alltmera sprides över flertalet av årets månader, uppkommer betydliga arbetsmöjligheter jämväl under del av vinterhalvåret för jordbrukets folk. (Jfr kap. 24, sid. 137.)

Kap. 21. Sysselsättningsmöjligheter för jordbrukets arbetskraft.

a. Allmänna förutsättningar och utvecklingsmöjligheter.

Säsongarbetets förläggning till industrins lokaliseringar är i allmänhet icke mera betungande för arbetskraften än förflyttning till skogsbrukets arbetsplatser utanför bostadsorten.

Landsbygdens industrier måste dock spela den ojämförligt största rollen för anförda säsongarbetens del.

Faran är att den arbetskraft, som oundgängligen behövs i jordbruket under sommaren, efter vinterns arbete i industrin icke återvänder till jordbruket.

Av detta och andra anförda skäl är decentraliserade företag i hemorten att föredraga.

Säsongarbetets möjligheter inom industrin ökas i den mån produktionen kan delas upp på *hemarbete, gårdsverkstäder och central verkstad*. Om sådant företag skulle ge en sämre lönsamhet än ett företag med endast fasta anläggningar, kan företaget ändå vara rationellt ur både företagsekonomisk och samhällsekonomisk synpunkt, om strukturen och driftsformerna medge ett infångande av arbetskraft, som *genom sin bundenhet vid jordbruket saknar andra möjligheter till försörjning utanför jordbruket*.

Förordandet av sysselsättningsformer, hemindustri och gårdsverkstäder, som kunna befaras vara mindre effektiva än företag, som ohämmat, utan tanke på kombination med annan näringsgren, kunna rationalisera driftsformerna samt leda och fördela arbetskraften, måste givetvis uppväcka starka betänkligheter.

Så länge jordbruket emellertid redovisar stora arbetskraftreserver, som icke kunna skiljas från jordbrukets arbetssfär, torde de *bästa och mest effektiva* praktiskt genomförbara möjligheterna till sysselsättning inom industrin böra beaktas, även om industriföretag, som äro oåtkomliga för jordbrukets bundna arbetskraft, äro mera lönsamma. Frågan är därför icke, vilka företag, som överhuvudtaget äro mest lönsamma, utan vilka företagsformer som äro åtkomliga för den bundna arbetskraften. Härvid är uppenbart, att av dessa de mest lönsamma komma ifråga.

Driftsförhållandena inom storindustrin äro vägledande. Specialiseringen och arbetsfördelningen har nämligen inom större företag vid sidan av tillverkningsmoment, som äro beroende av varandra, skapat tillverkningsavdelningar, som äro relativt oberoende av den övriga centraliseringen inom företaget. Detta gäller särskilt hopsättningsindustrier, och förhållandet har medfört uppkomsten av annexföretag och underleverantörer utanför huvudföretaget, *dock icke på långt när i den omfattning som kunnat ske*, givetvis emedan storföretagen saknat rimliga skäl att frångå en total centralisering. (Se kap. 27: Egentlig industri.)

Om dessa erfarenheter tillämpades på kombinationen hemarbetare-gårdsverkstäder-central verkstad, blir denna struktur *en rationell företagsform för att spalta upp tillverkningen på detaljer, som fordra centraliserad drift och sådana som kunna överlåtas åt mycket små självständiga produktionsenheter*, i någon mån till hemarbetare, ehuru det ofta bör vara ett önskemål att frångå systemet hemarbetare och övergå till gårdsverkstäder.

Det är inom driftsformer av antydd struktur som säsongarbetet har sina största möjligheter.

Den målsättningen kan drivas, att enda fordran på underavdelningarna är att de prestera avtalade leveranser på därför fastställda tider. När tillverkningen sättes igång eller färdigställes, eller vilken arbetskraft eller vilka tider som användas, är mottagaren ovidkommande.

Överingenjör Albin Engvall i Åtvidaberg har i detta sammanhang vid förfrågan framhållit, att om blott storindustrin kunde få garantier för att leveranstiderna hölles, så skulle betydande delar av industriproduktionen kunna lämnas ut till självständiga mindre avdelningar och företag, som kunde få organisera sin produktion och disponera sin arbetskraft efter gottfinnande. För en sammansättningsindustri kan emellertid en enda försenad delleverans, av i och för sig ringa betydelse, medföra sådant ekonomiskt avbräck för företaget, att enbart möjligheten av sådana förseningar, som ligga utanför företagets direkta kontroll, verkar i hög grad återhållande på villigheten att samarbeta med underleverantörer. Åtvidabergsindustrin hade dock för sin del för avsikt att ytterligare sprida sin produktion i ett bälte från Blekinge till Östergötland, då man i dessa trakter kunde räkna med gamla och nya småindustrier, som voro lämpade att åtaga sig underleveranser.

Farhågorna för leveransavbrott kunde elimineras genom att konsekvent genomföra arbete på lager, en åtgärd som redan i och för sig ofta hör samman med säsongarbete. (Jfr sid. 41.)

För de mindre företagens del måste det bli en viktig uppgift för kvalificerade tekniker och arbetsstudieingenjörer att vägleda vid val av de tillverkningar, som lämpa sig för underleveranser och säsongarbete. Här framträder ånyo konsulentverksamheten som ett forum för kontakt mellan dessa experter och småföretagare.

Följande teoretiska utformning av vissa synpunkter härvidlag måste visserligen för att bli gångbar omhändertas av arbetsvetenskapligt utbildade sakkunniga inom industrins planeringsavdelningar och anpassas efter verklighetens krav i de olika fallen, men det anförda inramar i översiktlig och förenklad form vissa vägar för sysselsättning av säsongarbetskraft inom industrien. Om i en framtid avsevärd arbetskraft friställes inom jordbruket genom rationalisering, kan saken bli mera aktuell, än vad den kan bedömas vara under 1940-talet.

Organisation av industriföretag med delvis säsonganställd arbetskraft (vinterarbete).

Förfarandet medger ej möjlighet att bära kostnaden för särskilt stor administrerande och arbetsledande personal, ej heller få övriga fasta kostnader stiga över en viss gräns. Relativt enkla maskiner kunna komma ifråga. Förfarandet blir genomförbart ur ekonomisk synpunkt, om dylika arbetsställen med 6 à 7 månaders drift per år anordnas som *annex* till industrier med helårsdrift (*industricentraler*). Till dessa senare förläggas alla sådana tillverkningar, där ständig arbetsledande verksamhet är nödvändig eller där yrkesskickligheten lämpligen bör underhållas året runt, beroendet mellan olika avdelningar inom företaget är stort eller transportkostnaden för transport av arbetsmaterial och arbetsstycken till och från *annex* skulle bli hög.

(Några av dessa skäl utgå dock om annex sammanbygges med industricentral.)

Vidare böra industricentralerna ha hand om konstruktiva arbeten, som fordra fortlöpande, ständig kontakt med driften, och till industricentralerna måste vara knuten en yrkesarbetarkår.

Till *annex* förläggas sådana arbeten, som lämpa sig för produktion endast under ena hälften av året, varvid *lagertillverkning* under vintern för leverans under sommaren kan tänkas för utjämnande av oregelbunden produktion.

Maskinkostnaden måste vara låg, vilket ingalunda hindrar kvalitetsproduktion enligt modernaste metoder, där i stället arbetskostnaden är relativt hög. Fördelningen av arbetsuppgifterna avgöres i industricentralen med hänsyn till de olika resurserna i industricentralen och annex. De senare ha t. ex. en betydligt enklare maskinpark.

Administration och arbetsledning omhänderhas av industricentralen, som under vintern avstår personal i ledareställning för driften vid annex. Detta sker bl. a. därigenom att industricentralens ledarepersonal (viss del därav) koncentrera en del av sina ordinarie arbetsuppgifter till sommarhalvåret, så att de viss tid per dag eller vecka kunna *frigöras* för tjänst vid annex under vintern. Även där så ej är möjligt, kan samverkan i berörda hänseende äga rum genom en viss ökning av ledarepersonalens kader, som medger temporär överflyttning till annex. Utvecklingen går inom nästan all industri mot en ökning av antalet arbetsledare i förhållande till antalet arbetare. Den ständiga tillsynen och organisationen av driften vid annex kan även fullgöras genom att industricentralen avstår skickliga arbetare, som stå i tur eller aspirera på arbetsledarebefattningar, som *vikarier* under vinterhalvåret på arbetsledarebefattningar inom annex. Under sommarhalvåret gå de tillbaka som arbetare vid industricentralerna. Dylika vikariat förekomma överallt mycket ofta inom industrien. En utökning av detta förfarande är mycket ändamålsenligt och medför ökad tillgång på erfarna arbetsledare. Även temporär överföring av *yrkesarbetare*, som kan tjänstgöra som instruktörer i annex är lämplig. Ju flera yrkesarbetare industricentralen får utbilda, desto bättre äro förutsättningarna för dess egen drift.

Redan nu förekommer ofta att skickliga yrkesarbetare etablera sig som småföretagare. Då uppgifterna i annexindustrierna förutsättes betydligt enklare än i industricentralerna, föreligger här ökade möjligheter till *successiv skolning* av såväl arbetarpersonal som arbetsledare.

Även ökas möjligheterna att för enklare arbeten sysselsätta minderårig arbetskraft, icke särskilt för arbetsresultatets eller förtjänstens skull, men för *utbildningens* skull. Deltidsarbete, särskilt för kvinnor, kan arrangeras lättare i annex än vid mera komplicerad drift.

Bakgrunden till sådana bedömanden utgöres av den dominerande synpunkten, att de egentliga huvudföretagen inom industrien i ytterst ringa omfattning få störas av säsongarbete.

Möjligheten att sortera ut säsongarbeten från den övriga produktionen och bedriva dessa i annex viss tid av året under produktionsförhållanden, där de fasta kostnaderna äro relativt små, kan emellertid icke anses utesluten. Frågan aktualiseras främst i och med friställandet av arbetskraft inom jordbruket genom rationalisering. Anpassningssvårigheterna i organisatoriskt hänseende beröra främst säsongarbetare, medan helårsarbeters arbetsförhållanden enbart är en fråga om trygghet och trivsel i landsbygdens arbetsmiljö.

Även utan decentralisering kan säsongarbete förekomma vid större industrier, ehuru möjligheterna begränsas därigenom, att antalet säsongarbetare med ringa yrkesutbildning i regel måste motsvaras av en viss procent yrkesarbetare, varför en expansion under vintern även ofta förutsätter en ökad anställning av sistnämnda kategori. Dessa problem kunna emellertid lösas av företagen själva genom säsongvis omplacering av arbetskraften. Många årsvis anställda rutinarbetare övergå till kvalificerat yrkeslärt arbete och tvärtom, beroende på arbetsledningens uppfattning om deras lämplighet. Mellan olika arbetsuppgifter äger alltid även normalt en cirkulation rum inom ett företag, ehuru denna ofta icke är särskilt betydande. Den kan emellertid utnyttjas.

Ett effektivt sätt att premiera säsongarbete vore att skapa löneskillnader mellan vinter- och sommararbete inom industrien. Bemästrande av dessa synnerligen svårrealiserade problem kunna skapa *samhällsekonomiska vinster, som äro mycket betydande*. Att genom statliga åtgärder premiera företagen att minska säsongarbetslösheten vore därför en lönsam åtgärd, som icke torde få helt uteslutas. Närmast till hands låge att statsmakterna gäve statliga industrier direktiv i antydd riktning.

Problemet må här endast antydvas.

b. Planering i god tid av betydelse.

Storindustriens möjligheter att anställa vinterarbetare torde kunna underlättas genom *planering i god tid* före vintersäsongens början och registrering möjligen ett halvår i förväg av personer inom jordbruksbefolkningen, som önska vinterarbete. Industriens möjligheter att förstärka arbetsvolymen under vintern beror givetvis helt på, om den långt i förväg kan garanteras att erhålla lämplig arbetskraft för arbetsuppgifter, som kunna förskjutas från sommar till vinter. Om detta förmedlingsarbete sätter in först på hösten, torde företagen redan ha verkställt planeringen för det närmaste halvåret.

Inom kommunerna vore det av vikt att i god tid registrera de arbetskraftsreserver inom jordbruket, som önska vinterarbete. Denna uppgift vore möjligen lämpad för *kommunernas företagarnämnder* i samråd med länsarbets-

nämnderna och deras ortsombud. Företagarnämnderna skulle kunna kontraktera arbetskraft även åt större företag och garantera företagen att arbetskraften stode till förfogande.

Det är av intresse att härvid ett i någon mån liknande förfarande tillämpas på Domänverkets revir, dock enligt småbrukarnas uppfattning¹ i allt för ringa omfattning. Här äro nämligen en del brukare *tillförsäkrade* fyllnadsarbeten genom kontrakt, och detta betraktas som en eftersträfvansvärd förmån av dem, som icke förrän långt fram på hösten kunna få besked om, huruvida arbete kan beredas dem under vintern.

Det ligger emellertid i jordbruksarbetets natur, att behovet av fyllnadsarbetena aktualiseras först under hösten. I skogsarbetet har detta redan medfört koncentrerat och försenat utbud av arbetskraft, som försämrat böndernas förhandlingsläge och arbetsvillkor och minskat den tid, som stått tillbuds för val av arbetsuppgifter.

En sådan förhållning av överenskommer om fyllnadsarbeten är icke möjlig inom industrien utan att en stor del av tillfällena till placering av arbetskraft försittes. Industriens fria val av lämplig arbetskraft behöver i dessa sammanhang aldrig ifrågasättas, och jordbrukare, som återkomma år från år, kunna bli en värdefull tillgång för företagen, en synpunkt, som verifieras av skogsbolag och revirförvaltningar beträffande skogsbrukets säsongarbetskraft.

c. Arbetskraftens lämplighet.

Vad förut anförts om arbetskraftens specialisering gäller i högre grad om skogsarbetet än om tempoarbete, maskinpassning, hantlangeri och diversearbete inom våra främsta industrier. De krav, som numera i fråga om yrkesskicklighet i allmänhet ställas på skogsarbetare torde vara större än motsvarande krav på industriarbetarna utanför yrkesarbetarnas krets. I fråga om krav på muskelkraft finnas inom industrien mycket få motsvarigheter till skogsarbetets hårdhet.

För arbetskraften är det betydligt lättare att anpassa sig i ordinärt industriarbete än i skogsarbete.

Skogsbrukets arbetsstudier, som dirigerar rationaliseringen av skogsarbetet, utgår från säsongarbete som en ofrånkomlig förutsättning och har härvid för säsongarbetskraftens del kunnat genomsnittligt registrera prestationer, som ur teknisk och arbetsfysiologisk synpunkt vida överstiga, vad industriens arbetsstudier registrera för en mycket stor del av industriens arbetare.²

Industriens rekrytering av *helårsarbetare* sker redan i stor utsträckning direkt från jordbruksarbetet.

¹ Exempel från de två nordligaste överjägmästardistrikten, huvudsakligen från Norrbottens län.

² Studier i skogsbrukets arbetslära. Undersökningar vid Värmlands Skogsarbetsstudier, I. Sthlm 1943, sid. 146 ff.

Genom jordbrukets mekanisering får f. ö. jordbrukets arbetskraft alltmer en industriell uppfostran, som i många fall är betydligt värdefullare än vad industrien bibringar sina tempoarbetare och maskinpassare. En av orsakerna, vid sidan av lönedifferenserna, till att jordbruksungdomen flyr till industrien är just att industriarbetet är lättare än jordbruksarbetet och ger omedelbar lön, vilket beror på att arbetskraften omedelbart efter anställningen vinner rationell användning. Samtidigt måste emellertid beaktas, att fordringarna på industriens yrkesarbetare alltmera skärpes, men säsongarbete inom dessas arbetsområden kan aldrig komma i fråga för jordbrukets arbetskraft.

Dessa synpunkter stärka de uppfattningar, som hävda, att säsongarbetskraft från jordbruket mycket snabbt kan vinna förtroget med industriarbete och där finna sig tillrätta. Givetvis underlättas anpassningen i hög grad, om säsongarbetarna önska och beredas tillfälle att återkomma år efter år.

Här måste emellertid hänvisas till vad som sagts om proportion mellan olärd arbetskraft och yrkesarbetare inom ett företag. (Sid. 120.)

Om utvecklingen å andra sidan går därhän, att industrien skall avstå säsongarbetskraft åt jordbruket, gäller beträffande arbetskraftens lämplighet, att industriarbetare i »1. generationen», som själva i tidigare år arbetat i jordbruket, utgöra den för jordbruket värdefullaste säsongarbetskraften.

Förfarandet torde närmast vara genomförbart inom sådana industrier, där löneskillnaden gentemot jordbruket är lägst, men förslagen torde ännu sakna aktualitet, dels på grund av de löneskillnader, som skola överbyggas, dels av driftsekonomiska skäl inom industrien, vilkas bemästrande torde fordra speciella överenskommelser med berörda industriföretag.

Uppenbart är emellertid, att ytterligare höjda säsonglöner inom jordbruket medför ökad tillströmning av säsongarbetskraft från de arbetskraftsreserver, som finnas inom olika delar av näringslivet. Som förut berörts, kommer härvid även småbrukets arbetskraftsreserver i fråga, och denna arbetskraft är givetvis ur yrkesskicklighetens synpunkt den lämpligaste.

d. Säsongarbetets betydelse för kvinnornas del.

Om kvinnorna under sommaren återginge till jordbruksarbetet, skulle denna miljöväxling vara i hög grad ändamålsenlig ur folkhälsosynpunkt och av direkt betydelse för industriarbetet ur effektivitetssynpunkt, även om givetvis det efter månadslånga arbetsuppehåll tar någon tid att komma upp i full arbetsrutin i en del arbeten. En sådan växling av arbetsmiljö vore för kvinnornas del ur folkhälsosynpunkt så viktig, att det i och för sig vore

motiverat att främja densamma. Om emellertid därtill kommer, att jordbrukets säsongväxlingar aktualisera saken, finnes starka skäl att låta motiven samverka.

Erfarenheterna visa emellertid, att kvinnorna föredra fabriksarbete. De välja industriernas bostads- och fritidsmiljöer framför jordbrukets. Real-lönen, och framför allt nominal-lönen, är högre i industrien, vars arbete dessutom f. n. i regel för kvinnorna är *mindre tungt och slitsamt än jordbrukets arbetsuppgifter*.

Mycket beror alltså på, om kvinnorna kunna få lön även under den tid de arbeta i jordbruket samt i vilken utsträckning jordbruksrationaliseringen skapar mindre slitsamma arbetsformer i jordbruket. Härvid har emellertid under senaste decennier en stor förbättring skett. Största möjligheten att intressera kvinnorna för säsongarbete, och i förening med detta korttidsarbete och deltidarbete i från fall till fall lämplig omfattning, ligger i att förbättra lanthemmens arbetsmiljö.

Det är dock troligt, att även med nuvarande mindre tillfredsställande arbetsförhållanden i lanthemmen, ett betydande antal kvinnor skulle avstå från utflyttning, om de i hemorten kunde få säsongmässig sysselsättning i industrien.

Erfarenheter från hemarbets-rayoner styrka ett sådant antagande.

Det är berättigat att anta, att en av behovet synnerligen påkallad effektivisering av landsbygdskvinnornas *utbildning i hemvård och husligt arbete* skulle vara förutsättningen för deras benägenhet att engagera sig i *industriarbete*. (Jfr sid. 156.)

e. Organisatoriska synpunkter.

Det torde vara en framkomlig väg, att jordbrukets arbetskraft anknyter till det fackliga organisationsarbete, som finnes på resp. arbetsplatser, för att under sin arbetstid så smidigt som möjligt inrangeras i gängse avtalsförhållanden och arbetsvillkor. Som förut anförts är det icke tänkbart, att oorganiserad arbetskraft från jordbruket i större utsträckning skulle kunna beredas sysselsättning vid sidan av organiserad arbetskraft, såvida ej särskild överenskommelse kan träffas med företagsledningen och fackförbunden.

I Arbetslöshetsutredningens betänkande¹ anføres, att kollektivavtalen återspegla splittringen inom industriens arbetsmarknad, vilket beror på de olika förutsättningar, under vilka industrierna arbeta. Även för en industriarbetare uppstode därför svårigheter att övergå från ett arbetsområde till ett annat inom industrien.

Dessa förhållanden visa ytterligare de svårigheter av organisatorisk art, som säsongarbete medför, och understryker vikten av att arbetsmöjligheterna sökas så nära jordbrukets arbetssfär som möjligt, så att individuella uppgörelser få effektivisera förmedlingsarbetets service och motivera anknytning till fackliga avtal.

¹ S. O. U. 1931: 20, sid. 265.

Avd. V. Andra sysselsättningar utanför jordbruket.

I föregående kapitel har framhållits, att ett kombinationsförfarande mellan jordbruk och industri kan skikta upp arbetsuppgifterna på ett ändamålsenligare sätt än om en del män och kvinnor enbart äro sysselsatta i jordbruket och en del enbart i industrin.

Dessutom förskjutes nuvarande arbetsfördelning *inom yrkena* genom införande av nya arbetsformer och nya arbetsmetoder, så att t. ex. män i ökad utsträckning vinna sysselsättning inom textil- och konfektionsbranscherna och kvinnor inom metallindustrin.

Överhuvud taget ökar kvinnornas sysselsättning inom de flesta yrken, vilket underlättar strävanden att dela upp arbetsuppgifter mellan män och kvinnor.

Industrin är emellertid endast en av ett flertal kombinationsmöjligheter.

Jordbrukskommittén har 1944 genom ett enquete-förfarande inhämtat upplysningar från samtliga hushållningssällskap och företagarföreningar samt från Sveriges Hemslöjdsföreningars Riksförbund angående de viktiga näringsgrenarna, som bedrivs i förening med brukande av mindre jordbruk, och vidare angående de åtgärder som erfordras för en utvidgning av ifrågavarande näringsgrenar.

Översiktligt kunna arbetsuppgifterna, som sträcka sig långt utanför industrins råmärken, ehuru de alltmer influeras av industrins arbetsformer och arbetsteknik, uppdelas i följande grenar:

1. hemslöjd (sid. 125)	6. egentlig industri (sid. 153)
2. hantverk (sid. 132)	7. maskinhållning (sid. 160)
3. byggnadsindustri (sid. 137)	8. transportverksamhet (sid. 164)
4. hemindustri (sid. 141)	9. andra sysselsättningsfrågor (sid. 166).
5. småindustri (sid. 146)	

Av dessa ha hemslöjden och hemindustrin stor betydelse för kvinnor, liksom även, fast i mindre grad, vissa grenar inom småindustrin och den egentliga industrin, speciellt med hänsyn till möjligheterna att bereda kvinnorna partiell tjänstgöring.

Hantverket har övervägande betydelse för män av den orsaken, att kvinnor hittills ej i så hög grad skaffat sig den mångåriga yrkesutbildning, som är hantverkets förutsättning.

Övriga arbetsuppgifter *lämpa sig* i allmänhet bäst för män.

Kap. 22. Hemslöjd.

a. Föregående utveckling.

I alla näringsekonomiska sammanställningar når man, om man går tillräckligt långt tillbaka i tiden, utvecklingsstadier, då hemslöjden ensam representerade människans arbetsteknik.

Som sådan har den överflyglats av den tekniska utvecklingen, men lever ännu kvar vid sidan av den moderna industriella utvecklingen, då hemslöjden *representerar värden, som ej kunna förverkligas av maskinkulturen.*

Hemslöjden har utvecklats i skilda sammanhang:

- 1) Som föregångare till hantverk och industri spelade den som *husbehovsslöjd* en dominerande roll.
- 2) Denna husbehovsslöjd har fortfarande berättigande och konkurrenskraft i många hänseenden.
- 3) Där jordbruket lämnade en knapp bärgning har man ägnat sig åt *saluslöjd* vid sidan om husbehovsslöjden. Ur denna saluslöjd har för övrigt hantverk och småindustri utvecklat sig.
- 4) Även i rikare bygder har emellertid hemslöjd utvecklats, dels därför att för den enskilde det av honom själv utförda arbetet har ett affektionsvärde, även om lönsamheten ibland är ringa, dels därför att hemslöjden varit och är en väsentlig del av bondekulturen, och dels därför att hemslöjden i många fall för skickliga utövare givit och ger en relativt god utkomst.
- 5) Konkurrensen mellan hemslöjdsvaror och industrivaror var länge bestämmd av hänsyn till priserna, och jämförelsen utföll då på grund av ytliga bemödanden till hemslöjdens nackdel. En granskning på sakliga grunder blir alltmera regeln, vilket låter hemslöjden framstå som en modern leverantör av speciella kvalitets- och prydnadsvaror, där de ofta högre priserna äro uttryck för en högre kvalitet eller en högre grad av användbarhet eller slitstyrka samt en högre grad av konstnärlig halt.
- 6) Industrins alltmer markanta övergång till mass-tillverkning i stora serier, som minskat möjligheterna till individuell utformning av de enskilda arbetsstyckena, har gynnat hemslöjden, även om den smakförsämring, som kan dokumenteras under industrialismens tid, sedan i sin tur hämmat hemslöjdens möjligheter att vinna förståelse.

Samtidigt med att industrialiseringen ökar, ökar intresset för handgjorda saker. Ensidsigheten åt ena hållet skapar en motpol åt det andra.

- 7) Industrin tar emellertid så småningom hemslöjden i sin tjänst, imiterar modeller och mönster, studerar och använder hemslöjdens materialier, slopar i och för sig rationella metoder, som ge produkten ett förflackande utseende, och använder sig av hemslöjdens tillverkningsmetoder,

ytbehandling m. m. i industriell regi. Varuhus anställa hemslöjdsutbildade väverskor, därför att kunderna efterfråga handvävda tyger etc.

- 8) Hemslöjden omfattas för närvarande med intresse av alla folklager. En viss exklusivitet räddade den över nivelleringen av smak- och stiluppfattningar hos allmänheten under 1800-talets sista och 1900-talets första decennier, men hemslöjdens arbeten har nu åter blivit en uppskattad och eftersökt del av den allmänna behovstäckningen.
- 9) Hemslöjden arbetar icke med några mera betydande kapitalkostnader, t. ex. för lokaler och verktyg, och undviker i möjligaste mån att gynna privata vinstintressen.

Redan i slutet av 1860-talet uppmärksammades, vilken kulturell och ekonomisk förlust det skulle utgöra för hem, bygdekultur och konstnärlig smakutveckling samt för landet i sin helhet, om hemslöjden ginge under eller starkt inskränktes.

En del hushållningssällskap började därför med ambulerande undervisning i olika slags hemslöjd.

Det var först i och med hemslöjdsföreningarnas tillkomst under sekelskiftet, som intresset för hemslöjden fick sin nuvarande inriktning genom att hävda hemslöjdsalstren som något särpräglat vid sidan av industrivarorna. Konkurrensen med industrin har alltmer minskat genom att hemslöjden specialiserat sig inom tillverkningsområden, där industrin ej kan konkurrera.

I sin ursprungliga form levde hemslöjden kvar i form av *husbehovsslöjd*. För småbrukarna, som länge i viss mån levat kvar på självhushållningens stadium utan större tillgång till kontanter, har tillverkningen i hemmet av såväl slitvaror som inredningsföremål spelat stor roll, varigenom kontanterna frigjorts för oundvikliga utgifter. Dessutom kunde varorna bli av högsta kvalitet, slitstarka och vackra, medan de med småbrukarens inköpsresurser skulle blivit av sämsta och tarvligaste slag, om de inköpts. Dessa synpunkter äro f. ö. fortfarande motiv till en betydande husbehovsslöjd i vårt land.

b. Nuvarande omfattning och betydelse.

Iveroth¹ anför en på privat initiativ verkställd uppskattning av värdet av landets årliga hemslöjdsproduktion, enligt vilken hemslöjdens tillverkningsvärde år 1930 skulle ha uppgått till inemot 40 miljoner kr., varav dock cirka 25 miljoner kr. skulle ha hänfört sig till husbehovsproduktion.

En manifestation av hemslöjdsintresset utgör de stora hemslöjdsutställningarna i samband med lantbruksmötena. Sålunda utställdes t. ex. 1944 i Umeå icke mindre än 16 000 hemslöjdsföremål av högsta kvalitet.

¹ Anförde arbete, sid. 20.

Till belysande av *husbehovsslöjdens* fortsatta betydelse inom en central del av landet, där penninghushållningen dock trängt igenom mera än i mera avlägsna bygder, kan anföras, att en av Stockholms läns och stads hemslöjdsförening verkställd utredning rörande tillverkningsvärdet för husbehovsslöjden under år 1939 i 100 av länets 112 landskommuner visar, att värdet av denna produktion under sagda år inom enbart detta område uppgick till cirka 915 000 kr.

Stockholms län är med säkerhet mindre slöjdbetonat än de flesta andra län, då mera avlägsna bygder förete den mest utvecklade husbehovsslöjden.

Om genom en mycket osäker och approximativ beräkning produktionen inom husbehovsslöjden skulle beräknas vara lika stor inom samtliga landskommuner, procentuellt fördelad efter folkmängdssiffrorna, fås för riket 16 miljoner kr.

Denna siffra, 16 miljoner kr., torde kunna anföras som en absolut minimisiffra för husbehovsslöjden och siffran behöver sannolikt, med tanke på bl. a. Norrland, Småland och ett flertal andra mycket slöjdbetonade områden, bl. a. Dalarna samt Skånes och Hallands skogsbygder, fördubblas för att motsvara verkligheten.

Hemslöjdskommitténs betänkande, 1918, angav f. ö., att framförallt Stockholms och Göteborgs och Bohus län företedde föga utbredd husbehovsslöjd i jämförelse med förut angivna områden med utbredd sådan.

Saluslöjdens värde skulle enligt den av Iveroth anförda undersökningen uppgå till 15 miljoner kr. år 1930. Sedan dess har den emellertid med säkerhet avsevärt ökat, på grund av det starkt ökade hemslöjdsintresset samt en väsentlig höjning av köpkraften sedan 1930.

En rationalisering av prissättningsförfarandet och sättet för utbetalandet av slöjdarnas likvider har ägt rum. Lantarbetaravtalet har f. ö. nämnts som norm vid beräkning av ersättningen.

Försäljningsarbetet har även intensifierats genom att föreningarna ordnat med gemensam *engrosförsäljning* genom resande.

Beträffande försäljningen gäller, att hemslöjdsaffärerna ännu icke tillräckligt ingått i det allmänna medvetande som affärer, där man köper *bruksvaror*. Detta kan ta tid, som emellertid kan förkortas genom reklam.

Hemslöjdens styrka ligger i dess möjlighet till anpassning. De minsta partier material och de kortaste småstunder kunna i regel komma till användning.

En positiv faktor för hemslöjden är vidare den arbetsglädje, som den förmår uppväcka. Dennas betydelse för ett gynnsamt arbetsresultat bör ej undervärderas.

Hemslöjdens bundenhet till *hemmens* arbetsmiljö karakteriseras av följande synpunkter från sakkunskap inom hemslöjden:

»Vid bostadsplanering för jordbrukarhem är det angeläget tillse, att plats finnes för en vävstol i kökets omedelbara närhet. Det har visat sig, att vävskammare i annan våning eller annan byggnad avsevärt minskat förtjänsterna för de väverskor, som arbetat för försäljning och samtidigt måst sköta sina hem.»

För att undvika varje missförstånd måste framhållas, vilket icke alltid står klart, att vävning i hemmen skall avse *hemslöjd*. Konkurrens med industrivävning är meningslös.

Anförda uppgifter¹ angående arbetsersättningen visa en mycket stor ojämnhet i förtjänsterna. Detta anses bero på bristande effektivitet på många håll beträffande verktyg och övrig utrustning samt på *bristande kännedom om arbetsmetoderna*.

Utvecklingsmöjligheterna anses av hemslöjdens folk i hög grad vara beroende av ökad upplysnings- och konsulentverksamhet.

Allmänt må dessutom framhållas, att det är viktigt, att hemslöjdsintressena särskilt i de nordligaste och största länen i ökad utsträckning företräddas av *bygdeombud*, som kunna utforma lokala åtgärder, samla hemslöjdsintressena och orientera hemslöjdsföreningarna om arbetsliv ute i bygderna, som vore förtjänt av anknytning till hemslöjdsföreningarnas numera genom försäljningsarbetets rationalisering (engrosleveranser, utbytesleveranser mellan olika län) *riksbetonade* verksamhet.

Dessa bygdeombud böra särskilt kunna verka för att skapa fram *slöjdgårdar* och *slöjdstugor*, vilket med fördel kan ske i anslutning till *bygdegårdarna* i enlighet med framställning till Konungen från Svenska Slöjdföreningen, att lån och bidrag till allmänna samlingslokaler jämväl skola få avse slöjdlokaler.

I övrigt må framhållas, att hemslöjdens främjare skapat organisationer, som fullt ut äro lämpade att föra utvecklingen framåt på ett ur samhällelig synpunkt ändamålsenligt sätt. Särskilt har omsorgen om hemslöjdernas utkomstmöjligheter varit föredömlig i motsats till förläggarnas verksamhet.

En viss begränsning torde dock vara önskvärd, då det gäller att engagera fullarbetskraft, som ofta kan finna bättre utkomst på annat håll. Hemslöjdens karaktär av fyllnadsarbete, som mer än andra sysselsättningar kan fånga upp splittrad arbetstid, torde behöva framhållas tydligare.

Vid flera undersökningar har framkommit, att yngre kvinnor lämna jordbruket, därför att de ej kunna erhålla arbetsersättning i form av kontanter i hemmet. Hemslöjden kan i många fall ge erforderliga tilläggsförtjänster, så att efterfrågad arbetskraft finner möjlighet att längre eller kortare tid kvarstanna i lanthemmen. Dessa synpunkter torde ånyo behöva framhållas, i detta sammanhang för hemslöjdens del, för att rama in hemslöjdens viktigaste sektor inom arbetslivet.

Förläggarslöjden.

Den förut omnämnda vulgärslöjden utanför hemslöjdsföreningarnas kontroll är givetvis icke allenahärskande.

Förläggarslöjden företräder också många drag av både effektivitet och stil, i många trakter representerar den traditionsbärande hembygdkultur. I norra Skåne och södra

¹ Jmfr sid. 101.

Småland har förläggarträslöjd sedan gammalt haft stor omfattning. Tillverkningen har varit mycket differentierad och upptagit ett rikt tillverkningsregister från vispar och ryktodon till arbetsvagnar och flaggstänger, och för övrigt bl. a. utgjorts av laggkärl, träskor (trätofflor), enekorgar, trädgårdsmöbler och köksutensilier. Här har vissa grenar, som t. ex. tillverkningen av ryktodon och trätofflor helt övertagits av industrin, medan många andra tillverkningar leva kvar med stor seghet som hemslöjd. I detta hemslöjdsområde har för övrigt uppstått en livlig snickeriindustri, som också hämtat modeller från hemslöjden, bl. a. i fråga om industriell korgtillverkning.

Korgtillverkningen är för övrigt exempel på hur hemslöjd och industri leva kvar sida vid sida. Korgar med relativt kort livslängd tillverkas av industrin efter för övrigt mycket rationaliserade metoder, vilka medge en mycket låg prissättning, medan de flesta korgar för mera varaktigt bruk ännu tillverkas för hand.

Övergången från hemslöjd till industri är en utveckling, som icke à priori för hemslöjdens del skall beklagas. Vanligen kvarstår därvid nämligen en del av konsumtionen för hemslöjdens räkning, som blir så mycket säkrare att behålla och utveckla, samtidigt som hemslöjden i jämförelse med industriproduktionen företräder en högre kvalitet, varvid priserna kunna hållas bättre. Står varan i särklass, kan ett högre pris uttagas än om *samma* vara *ej* hade någon nivellerande konkurrent, då priset i senare fallet måste pressas för att tillgodose även den mest anspråkslösa och minst lönande användningen.

c. Partiellt arbetsföra.

För föreningarnas verksamhet i glesbygder och bland åldringar och partiellt arbetsföra, vore det måhända berättigat, att föreningarna erhöles ett särskilt *socialanslag*.

Härigenom skulle den *spridning* av hemslöjden ernås, som för ut den i önskvärda sammanhang, t. ex. till isolerade lanthem och till partiellt arbetsföra. Ett dylikt socialanslag skulle i sistnämnda fallet vara direkt lönsamt, men även som glesbygdssubvention skulle det ha sin stora sociala betydelse.

Många mindre arbetsföra, som annars helt låge samhället till last, kunna genom hemslöjden försörja sig själva, helt eller delvis. Hemslöjden är här ett verkligt sysselsättningsinstrument av stor social betydelse. Statsbidrag för att möjliggöra ökad kontakt med de partiellt arbetsföra från försäljningsverksamhetens sida vore endast ett komplement till redan organiserat statligt stöd åt de partiellt arbetsföras utbildning. Kungl. Pensionsstyrelsen har nämligen i samarbete med Steneby hemslöjdsförening anordnat särskild kursverksamhet för partiellt arbetsföra.¹ Ofta nå de partiellt arbetsföra fullarbetskraftens produktivitet, varför de icke ur denna synpunkt behövde särskilt stödjas. Men hemslöjden är i detta fall ingen binäring utan den utgör ofta de partiellt arbetsföras hela sysselsättning och enda möjlighet till utkomst, speciellt på landsbygden. Ingen annan näring undanhålles i nämnvärd utsträckning arbetskraft genom deras verksamhet som hemslöjdare.

¹ Mauritzon, K.: Samarbetet mellan Pensionsstyrelsen och Steneby Hemslöjdsförening. Steneby 10 år. 1939.

Det torde ej heller finnas anledning befara, att tillgången till subventionerat hemslöjdsarbete skulle konservera föråldrade arbetsformer inom jordbruket. Tvärtom torde ökade förtjänster i sin ringa mån bidra till en upp- rustning.

Hemslöjdsföreningarna skulle kunna försälja två slags i och för sig lik- värdiga varor, som i ena fallet producerats av fullarbetskraft och i andra fallet av annan *därtill lämplig* arbetskraft. Hemslöjdsföreningarna skulle få täcka vissa ökade kostnader för att fånga upp denna sistnämnda arbetskraft.

Sådana åtgärder skulle dessutom föra hemslöjden närmare den decentra- liserade bygdekultur, som den icke utan stort avbräck kan isolera sig från.

Inom avlägsna glesbygder, där andra sysselsättningar äro svåra att orga- nisera eller uppmuntra, kan hemslöjden spela en mycket betydande roll. Detta gäller både saluslöjd och husbehovsslöjd.

Partiellt arbetsföra och andra, för vilka ett erbjudet arbete utgör kanske enda sysselsättningsmöjligheten, *gå också in för sin uppgift med ett helt an- nat intresse och uthållighet* än sådan arbetskraft, som har mera fritt val. Industriföretag, som anställt partiellt arbetsföra, ha i varje fall genomgå- ende gjort denna erfarenhet, vilket inom industrikretsar numera jävar för- klarliga antaganden om att de partiellt arbetsföra skulle utgöra en mindre värdefull arbetskraftstillgång.

Erfarenheten visar, att vid anpassning till lämpliga sysselsättningar så ej är fallet, och hemslöjden torde icke få sämre rekrytering, om den ökar de partiellt arbetsföras sysselsättningsmöjligheter.

d. Bosättningslån.

Ett område, där ekonomiskt stöd kan komma hemslöjdare till del direkt från statsverket utgör *bosättningslåneverksamheten*. Detta har emellertid hit- tills i mycket ringa grad beaktats.

Bosättningslånen utgå med betydande belopp. Sedan verksamheten 1937 började, har under åren 1938—44 utlämnats ca 65 miljoner kr. från *bo- sättningslånefonden*. Maximibelopp per lån är 2 000 kr. Borgen eller annan säkerhet erfordras icke. Högsta lånetiden är 5 år. Det möter icke hinder för personer, som ämna ingå äktenskap, att använda erhållna lånebelopp för att själva tillverka (väva, sy, slöjda o. s. v.) heminredningsnyttigheter, efter- som lånebeloppen överhuvudtaget få disponeras efter gottfinnande för av- sett ändamål.¹ Likaså kunna lånen användas för inköp av verktyg och red- skap, t. ex. en vävstol eller en hyvelbänk, föremål som dessutom i likhet med symaskinen äro att betrakta som rena bosättningsföremål. En sådan användning av lånen torde vara mycket önskvärd under förutsättning att låntagarna ha förutsättningar att själva förfärdiga någon del av sin bosätt- ning.

¹ Plan för lånets användning skall dock godkännas av Riksbanken, innan lån beviljas.

Om de, som ämna sätta bo, ej själva anse sig kunna med framgång utföra arbetet, står det dem fritt att träffa avtal med mera kunniga hemslöjdare eller att inköpa hemslöjdsvaror i marknaden.

Utlåningens omfattning gör, att bosättningslånen kunna komma att spela betydligt större roll för hemslöjden än varje tänkbar utökning av Hemslöjdslånefonden.

I en utredning om behovet av och formerna för rådgivning i samband med utdelandet av statliga bosättningslån, utförd av arkitekterna Ingeborg Wærn Bugge och Åke H. Huldt 1943¹ inventeras närmare betydande möjligheter att låta bosättningslånen finansiera anskaffning av hemslöjdsalster genom egentillverkning.

Lämpligheten härav för jordbruksbefolkningens del är uppenbar.

Emellertid måste i så fall denna befolknings intresse för dessa lån radikalt ändras.

25 % av alla ingångna äktenskap i landet tilldelas f. n. efter ansökan bosättningslån, men dessa lån sökas endast undantagsvis av personer inom jordbruksbefolkningen, och den övervägande delen av lånen går till andra befolkningsgrupper, huvudsakligen till industriarbetare.

Det synes närmast vara en uppgift för hemslöjdsföreningarnas och hemslöjdskonsulenternas upplysningsverksamhet att uppmana jordbrukarungdom, som ämnar ingå äktenskap, och som ha ett frivilligt intresse för att tillverka eller inköpa hemslöjdsbetonad hemutrustning, att söka bosättningslån. Då jordbrukarungdomen rör sig med vida mindre kontanter än arbetarungdomen, kan det vara av vikt, att bosättningslånen härvid användas för en egentillverkning, som senare kan fortsättas som *förvärvsarbete* för att skaffa kontanta medel till lånens återbetalning. Jordbrukarungdomen är särskilt uppfostrad till att ej verkställa onödiga och irrationella inköp. Om lånen omsätts i varor genom egenproduktion, får man ut större effekt för pengarna. Pengar till arbetslön och produktionsmedel i stället för pengar till varor är därför ett viktigt alternativ vid lånens användning.

Hemslöjdsföreningarna synas vidare ha möjligheter att genom sin försäljningsverksamhet utvidga försäljningen genom att i ökad omfattning *skaffa sig kunder bland det betydande antal personer, som erhålla bosättningslån.*

e. Sammanfattning.

Det är synnerligen betydelsefullt, att hemslöjdsorganisationerna få statsanslag för att skapa en utvidgad service för landets hemslöjdare. Denna service eller förmedlingstjänst har en social aspekt, då den syftar till att inränga de enskilda hemslöjdarna inom betryggande ramar till skydd mot den förläggarverksamhet, som i alltför många fall utnyttjar enskildas nödläge. Det gäller att bevara hemslöjdarna vid skäliga arbetsvillkor.

För hemslöjdens utveckling i antydd riktning är det av stor betydelse, att de av Hushållningssällskapsutredningen föreslagna, men ännu ej beslutade *konsulentbefattningarna* snarast tillsätts. Det stora behovet härvidlag motiverar en mindre ökning för Norrlands del i enlighet med senare förslag av Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund.

Tidigare har berörts hemslöjdens behov av anslag till bl. a. utbildnings-

¹ Överlämnad till Socialdepartementet.

ändamål och för anskaffande av rörelsekapital åt slöjdare samt önskvärdenheten av ett särskilt *socialanslag*.

Samtliga i utredningen framförda synpunkter syfta till att öka jordbruksbefolkningens sysselsättning och försörjning, ehuru betydelsen för partiellt arbetsföra överhuvudtaget är ägnad att ge synpunkterna ytterligare gångbarhet.

Kap. 23. Hantverk.

a. Hantverkets allmänna betydelse.

I det förindustriella bondesamhället spelade hantverket en mycket stor roll. Dess utspridning på de olika gårdsenheterna var i naturhushållningens tid nödvändig.

Förhållandena äro nu i hög grad ändrade. Hantverket tenderar nu, som förut anförts, att specialiseras till yrkesmän i tätorterna.

Totala antalet hantverkare beräknar Iveroth till ca 200 000 under 1930-talet, vilken siffra antagligen något överskrides, om man vid definitionen av hantverksrörelse icke räknar alltför snävt vad beträffar bilreparationsverkstäderna samt byggnads- och anläggningsverksamhet.

De viktigaste hantverksgrenarna framgå av *bilaga 1*.

Hantverkets struktur och arbetsförhållanden samt organisatoriska problem ha utförligt behandlats av Iveroth¹ och det är icke uppgiften för denna utredning att närmare kartlägga hantverkets arbetsområden.

I korthet kan anföras, att hantverket karakteriseras av kvalitetsproduktion inom mindre enheter. Som konkurrent till storindustrin är hantverket dödsdömt, men utanför industrins arbetsområden svarar hantverket för mycket betydande arbetsuppgifter. Bristen på kvalificerade hantverkare särskilt på landsbygden är betydande inom de flesta branscher, samtidigt som totala antalet hantverkare i regel är mer än tillräckligt.

Hantverket utgöres huvudsakligen av *behovsproduktion inom lokala enheter*, och en ort är i rätt hög grad beroende av sina egna hantverkare.

b. Utbyggnad av egentligt hantverk på landsbygden.

Jordbrukskommunerna behöva speciella *byhantverkare*, som i ökad utsträckning överta en del arbeten, som nu med mycken tidsutdräkt och på ett oekonomiskt och tekniskt sett otillfredsställande sätt utföras i lanthemmen.

Det kan visserligen synas verklighetsfrämmande, att dra bort arbeten från

¹ Iveroth, Axel: Småindustri och hantverk i Sverige, Sthlm 1943, sid. 60 ff.

sådana jordbrukare, som för sig och sina familjer söka fyllnadsarbeten, men graden av effektivitet i arbetet bör få avgöra om jordbrukets eller hantverkets arbetskraft skall anlitas, varför många sysselsättningar böra centraliseras till yrkesmän. Hit hör i första hand skomakeriet och i något mindre grad skrädderiarbeten och smidesarbeten.

Möjligheterna att överföra olika arbeten från hemmen till yrkesservice bero dels av att berörda hantverkskår besitter goda kvalifikationer och bedriver arbetet med en sådan rationaliseringsgrad, att överföringen till yrkesmän verkligen innebär en väsentlig besparing i tid och kvalitet. Om däremot t. ex. yrkesskräddaren presterar ett arbete, som föga skiljer sig från hemmens skräddarskicklighet, är givetvis en överföring meningslös.

Vidare är överföringen i många fall beroende av att den i hemmen friställda arbetskraften får annan sysselsättning, t. ex. i hemslöjd, industrialiserat hantverk eller småindustri.

Utvecklingen inom stora delar av hantverket karakteriseras f. ö. därav att mekaniseringen och standardiseringen har medfört en *förskjutning från produktion till reparation*. Fabrikerna tillverka varorna men hantverkarna reparera dem.

Denna reparations- och underhållningstjänst anses f. n. vara eftersatt på landsbygden, vilket medför onödigt kapitalförstöring av bl. a. byggnader, maskiner, kläder och tvättgods samt övrig hemutrustning.

Hantverkets utveckling på landsbygden är enbart ur denna synpunkt synnerligen betydelsefull.

c. Anställningsmöjligheter för jordbrukets arbetskraft.

Jordbruket stöder icke det kvalificerade hantverkets rationaliseringssträvanden genom att sträva efter säsongbetonat hantverk med starkt nedsatt arbetsvolym under sommaren, delvis uppehållet med ej hantverksutbildad arbetskraft.

Under alla förhållanden kan emellertid även hantverket avstå skördehjälp till jordbruket under kortare perioder. Vidare är det i och för sig önskvärt, att jordbrukarungdom skaffar sig en förstklassig hantverksutbildning och bosätter sig i jordbruksbygder som hantverkare.

Det torde vara betydligt viktigare för jordbruket, att landsbygdens hantverk står på en hög nivå, än att jordbrukets arbetskraft erhåller fyllnadsarbeten inom kvalificerat hantverk av den ringa omfattning, som det här kan bli fråga om.

Antalet inom hantverket sysselsatta utgjorde 1931 enligt Iveroth i genomsnitt för hela rikets landsbygd 2,8 % av folkmängden. Då häri inräknats all tätbygd utom städerna är siffran givetvis vida lägre för den egentliga landsbygden. Antalet av dessa sysselsatta, som utgöras eller skulle kunna utgöras av jordbrukare, är ännu mycket mindre.

Frågan kommer emellertid i ett annat läge, då hantverket övergår till *halvindustriella rörelser*, där endast driftsledaren eller eventuella förmän äro utlärda yrkesmän. Här kan säsongarbete arrangeras. Enklare rutinarbeten fullföljas under vinterhalvåret, och yrkesmännen böra kunna arbeta med reducerad arbetsstyrka under sommaren. Ett exempel på en bransch, där detta är möjligt, och där förfarandet f. ö. praktiserats vid samarbete mellan fasta anläggningar och hemarbetare, är *konfektionsskrädderiet*.

Säsongmässig sysselsättning inom industribetonat hantverk kunde ske genom lokal samverkan mellan hantverkare och jordbrukare. Speciellt skulle *kvinnor* mera permanent kunna anställas i sådan hantverksrörelse, bl. a. inom konfektions-, bageri- och tvättbranschen. *Städernas tvätt-industrier, som aldrig helt kunna industrialiseras och frigöras från hantverks-karaktär, kunde med stor ekonomisk fördel förläggas till landsbygden*. Särskilt ändamålsenligt synes detta vara i fråga om tvättindustrier i statens eller landstingens, kommunernas eller städernas egen regi, men även företag med kund-tjänst visavi allmänheten borde med fördel kunna förlägga själva tvättarbetet till landsbygden.

Tvättinrättningar få allt större betydelse för landsbygden, ehuru landsbygdens egen tvätt-service torde lösas genom andelstvättstugor. Utförda undersökningar angående rationell textiltvätt ha emellertid ådagalagt, att mycket betydande ekonomiska värden kunna sparas genom att anställa utbildade tvättare som arbetsledare. Tvättaryrket är ett yrke också för landsbygden, och det mest ändamålsenliga är att vid en större tvättstuga ha tillgång till en serviceman, som dirigerar arbetet och ger anvisningar för rationell och skonsam behandling av tvätten. En sådan yrkesman kan icke vid mindre tvättstugor vara heltidsanställd.

Landsbygden har brist på *bagare*, och här torde en del av hemarbetet komma att avlastas på yrkesmän, som kunna rekrytera arbetskraft från lanthemmen. Antalet moderna bagerier på landsbygden behöver ökas. Bilismen ger distributionen helt andra möjligheter än förut.

I föregående avsnitt har framhållits, att ökade förtjänster ger jordbruksbefolkningen bättre råd att överlämna sina arbeten till yrkesmän, *liksom numera sker i städerna*.

Lanthemmens självhushållning har givetvis fortfarande sin stora betydelse, och kan aldrig helt ersättas av centraliserad tillverkning eller service. *Ännu har emellertid hantverket icke gripit in i jordbrukskommunernas arbetsliv i lämplig omfattning*. Om yrkesmännen finna arbetsformer, varigenom de kunna bli arbetsgivare för en del av lanthemmens arbetskraft, så få de automatiskt hand om andra arbetsuppgifter, som på grund härav icke medhinnas i lanthemmen. Effekten av arbetet höjes, om mångsyssleriet i lanthemmen ersättes av specialisering.

Hantverkets effektivitet höjes år från år, och om arbetskraft inom jordbruket inrangeras i en arbetsfördelning, som ger hantverket nya möjligheter på landsbygden, så bör detta medverka till att landsbygden tillföres ett ökat antal välskötta hantverksföretag.

d. Jordbrukets speciella hantverks-service.

Om det alltså ur olika synpunkter är av vikt, att det egentliga hantverket bibehålles som självständig näringsgren på landsbygden, är det också av betydelse att enklare arbeten i anslutning till jordbruket ombesörjes av jordbrukets arbetskraft och därvid förläggas till för jordbruket lämpliga tider. Förut har anförts, dels behovet av yrkeskunniga byggnadssnickare, dels lämpligheten av att jordbrukare under dessas ledning kunna utnyttja ledig arbetstid inom landsbygdens byggnadsverksamhet. Analoga förhållanden inom andra yrkesgrenar ha sedan gammalt visat sig mycket ändamålsenliga.

Liksom industrin ombesörjer egna reparations- och servicearbeten med egen arbetskraft utan att anlita utomstående hantverkare, är det av betydelse, att jordbruket med egen arbetskraft svarar för de tekniska och hantverksbetonade arbeten, som mera direkt sammanhånga med jordbruksdriften, framförallt vård och reparation av jordbrukets maskinpark. Som förut anförts har jordbruket f. n. ett mycket stort rekryteringsbehov av gårdshantverkare. Det är på denna väg som utveckling och utbyggnad av sysselsättningsmöjligheterna i anslutning till hantverks-sektorn bör gå.

Tendensen är f. n. på sina håll, att flera gårdar sammansluta sig och anställa en smed, en reparatör eller en snickare. Önskvärt vore emellertid, antingen dessa gårdshantverkare arbeta för en eller flera gårdar, att arbetsuppgifterna i görligaste mån sparas till vinterhalvåret. Om maskin- och redskapstjänsten handhas rationellt under vintern, uppstår ett mindre antal tekniska fel under maskinernas användningstid under sommaren. God maskin-service under vintern frigör arbetskraft under sommaren och skyddar mot driftsavbrott under bråda perioder.

Gårdshantverkarna äro nödvändiga för jordbruket, och självständiga hantverkare kunna icke erbjuda en så decentraliserad service, som jordbrukets mekanisering kräver. Gårdshantverkarna måste känna sin gård och sina maskiner i detalj och gripa in snabbt och på så *splittrade tider*, att tillkallandet av yrkesmän utanför en gård eller en krets av gårdar ofta icke är praktiskt genomförbart.

Behovet av hantverkare och tekniker inom själva jordbruket kommer, enligt uttalanden av framstående jordbrukare, att starkt ökas inom en snar framtid. Det är av vikt att denna rekrytering löses inom jordbruket, så att jordbrukets speciella arbetskraftsproblem kunna beaktas.

Värdet av maskiner och redskap i jordbruket uppgå till mycket stora be-
lopp. Enligt beräkningar 1938/39 uppgick kostnaderna för underhåll och
amortering till cirka 100 miljoner kr. per år. Det i tekniska hjälpmedel in-
vesterade kapitalet var mångdubbelt större. Då jordbruket sannolikt i rask
takt går mot ökad maskindrift, kommer den nämnda siffran säkert att
väsentligt stiga.

Av vikt är att genom omsorgsfull vård bl. a. förlänga användningstiden
för maskiner och redskap för att nedbringa amorteringskostnaderna.

Här skapar den hantverksmässiga tillsynen och de erforderliga repara-
tionerna betydande sysselsättningsmöjligheter.

Nils Berglund¹ har framhållit, att vinterarbetet i reparations- och under-
hållstjänsten är viktig, och att gårdarna ha stort behov av *uppvärmbara
reparationsrum* för gårdshantverkarnas verksamhet. Det är uppenbart, att
då snickare, smeder, reparatörer, hovslagare och sadelmakare m. fl. yrken
i ökad utsträckning bli representerade bland jordbrukets yrkesutövare, detta
innebär en förstärkning av den tekniska företagsamheten på landsbygden.
Ur teknisk synpunkt kan steget från gårdshantverk till småindustriverkstad
vara långt, men det kan i många fall för den enskilde falla sig lämpligt att
utnyttja sin arbetskraft och sin verkstad genom att ta detta steg. Om den
mera kvalificerade hantverkssidan i gårdshantverkarnas verksamhet, liksom
nu sker, i betydande utsträckning överlåtes åt de egentliga yrkesmännen, ha
gårdshantverkarna kvar enklare tillverknings- och reparationsarbeten och
kunna *dessutom* åta sig enklare underleveranser till småindustrier. Detta in-
nebär en rationell arbetsfördelning.

Kvalificerat hantverk kräver sådan mångårig yrkesutbildning, som jord-
brukarna ej kunna skaffa sig, medan en mycket stor tillverkningssektor inom
småindustrien, särskilt då det gäller *underleveranser till hopsättningsindu-*
strier, kan tas om hand av utbildad personal med relativt billiga verktyg
och maskiner.

Om ett jordbruk eller en krets av jordbruk fordrar en för jordbrukets
maskiner och smiden avsedd gårdsverkstad, där en speciell gårdshantver-
kare har hand om verkstaden, *finnes där redan stommen till en leverans-*
verkstad, som annars icke utan särskilda kostnader skulle kunna anskaffas.

Förfarandet innebär i många fall endast, att ett företag flyttar ut en en-
klare automatmaskin till en gård och förvissar sig om, och skaffar sig garan-
tier för, dels att maskinen användes på rätt sätt, dels att den icke van-
skötes. (Jfr sid. 148.)

I antydda arbetsformer kunna de minsta tidsperioder nyttiggöras av
praktiskt taget all härför disponibel arbetskraft, män, kvinnor, minderåriga
och partiellt arbetsföra, och varje slag av tidsindelning eller säsongväxling
kan genomföras.

¹ Ändamålsenliga maskiner och redskap. Jordbrukets upprustning, L. T:s förlag, Sthlm
1944, sid. 71.

e. Hantverkarnas organisation.

Företagarna inom hantverket i Sverige äro organiserade i *Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation* (SHSO), som 1945 omfattar 31 500 medlemmar, varav cirka 26 500 hantverkare och cirka 5 000 företagare inom småindustrin.

För främjande av hantverkets exportintressen har KF skapat en ekonomisk förening, u. p. a., *Produkter från Sverige*, och här investerat kapital. Vidare samarbetar SHSO med *Svenska Exportörers Förening*.

Förut har berörts den förmedlingstjänst och informationstjänst, som bedrivs av SHSO, en service, som emellertid ur *teknisk* synpunkt är mycket otillräcklig. Till upplysnings- och organisationsverksamhet åtnjuter SHSO ett årligt statsanslag på 35 000 kr.

Det är viktigt, att hantverkarna ha ett välutvecklat organisationsväsen. Det bör ligga i jordbrukskommunernas intresse att etablera ökad kontakt med hantverket, bl. a. för att effektivisera hantverkets kundtjänst och tillföra landsbygden hantverkshus i kommunal regi. I detta sammanhang bör ånyo framhållas den betydelse för hantverket och dess organisation, som en förutsedd utbyggnad av Statens Hantverksinstitut innebär.

Kap. 24. Byggnadsindustri.

Byggnadsindustrien är en av våra minst rationaliserade industrier. Sålunda har här ännu icke i högre grad den uppdelning skett mellan yrkesarbete och olärt arbete, som ger utbildad säsongarbetskraft större sysselsättningsmöjligheter. Detta kan förväntas ske inom kort tid.

Jordbrukets byggnadsproblem ha berörts å sid. 32.

Sysselsättning av jordbrukare i *städernas* och *tätorternas* byggnadsindustri sker genom rekrytering till yrket. Säsongmässig överflyttning av arbetskraft mellan jordbruket och byggnadsindustrin i tätorterna får anses ogenomförbar, emedan byggnadsindustrin expanderar under sommarhalvåret. De aktuella problemen härvidlag äro desamma som inom jordbruket, nämligen sysselsättning av arbetskraften under vintern.

Byggnadsarbetarkåren består av en relativt fast anställd kader av mera jämnt sysselsatta, omgiven av en krets av arbetare, som vid högsäsongen drages in i byggnadsproduktionen för att under vinterhalvåret gå arbetslösa eller arbeta på andra områden.

Av byggnadsträarbetarna och murarna uppges under normala tider 30 resp. 25 % ha anställningar inom yrket, hos en eller flera arbetsgivare, mindre än 180 dagar.¹ Jämfört med icke säsongbetonad industri anföres, att

¹ S. O. U. 1944: 59, sid. 307 och 310.

den genomsnittliga årsarbetstiden inom de av *nybyggnadsverksamhetens* säsongväxlingar starkast påverkade egentliga byggnadsyrkena skulle understiga den inom industrin vanliga med 20 à 25 %.¹

För jordbrukets del kan härtill anmärkas, att om en liknande sysselsättningsgrad genomfördes inom jordbrukets byggnadsverksamhet, redan detta skulle innebära, att sysselsättningsmöjligheter till betydande del infölle på tider, då jordbrukets arbetskraft behöver fyllnadsarbeten. Jordbrukets brådaste säsonger täcka nämligen långt ifrån den ovan angivna årsarbetstiden för nybyggnadsverksamheten, som är gynnsammare ur sysselsättnings synpunkt än t. ex. torv-, tegel- och sockerindustriernas mera tidsavgränsade säsongarbeten.

Då jordbrukets dagsverken ligga splittrade, lämpar sig emellertid byggnadsverksamhet i hemorten bäst.

Den praxis att bygga under sommarhalvåret, som följts särskilt inom jordbruket, har medfört, att *sysselsättningsmöjligheterna för jordbrukets arbetskraft vintertid inom byggnadsbranschen underskattats*. Det är emellertid av betydelse, att tendensen under senare tid är att utsträcka vinterarbetet, vilket skapar ökade sysselsättningsmöjligheter.

I ett betänkande, Byggnadsindustrien i Sverige,² framhålles, att »ur teknisk synpunkt sett föreligga numera icke några hinder för att bedriva ett byggnadsföretag även vintertid». Vidare framhålles, att »de faktiska förhållandena med avseende å i all synnerhet tiden för bostadsbyggenas genomförande utvisa, att man icke av ekonomiska skäl hyser betänkligheter mot att förlägga arbetet till den kallare årstiden».

Byggnadsbranschen kommer mer och mer att standardiseras, varför landsbyggdens byggnadssnickare delvis komma att ersättas av *byggnadsmontörer*. Yrket är av arbetsledande art och lämpar sig som biyrke.

Vissa arbetsuppgifter inom byggnadsbranschen böra endast utföras av yrkesmän, medan däremot mycket stora arbetsuppgifter härvidlag sedan gammalt utförts av jordbrukarna själva. En viss yrkesskicklighet inom byggnadsbranschen är icke ovanlig bland jordbrukarna. — Känt är, att byggnadsarbetarna i våra städer och samhällen i stor utsträckning rekryterats från just jordbruket och mycket snabbt vunnit förtrogenhet med arbetsuppgifter inom byggnadsfacket. — Genom samverkan mellan yrkesmän och bruksningsdelarnas egen arbetskraft torde ett ökat antal arbetsuppgifter kunna komma till utförande genom brukarnas egen försorg, eventuellt genom arbetsbyte eller genom blockarbete, där upprustning av ett flertal bostäder genomföres successivt efter en och samma plan och med samma arbetskraft. I sistnämnda fall sparas både planeringsarbete, transporter, arbetskraft, arbetsledning och material.

Även med beaktande av dessa möjligheter måste emellertid stor vikt fäs-

¹ S. O. U. 1944: 59, sid. 303.

² S. O. U. 1938: 10, avgivet av 1934 års byggnadsindustrisakkunniga, sid. 278.

tas vid de fördelar som vinnas därigenom, att brukaren utsträcker byggnadsarbeten på sin egen bruksningsdel över längre tid och därigenom själv kan ta vara på timverken vid sidan av jordbruksarbetet bättre än om arbetet huvudsakligen uppdelats på hela arbetsdagar.

Anmärkas kan, att intresset för elementär teoretisk utbildning i snickaryrket är i stigande. Den korrespondensundervisning, som står till buds, anse dock fackmännen endast ha mera väsentligt värde för de egentliga yrkesmännen, som vilja komplettera sin erfarenhet med allmän teori och special-kunskaper. *Elementär snickarutbildning måste förvärfvas praktiskt*, helst genom handledning i *yrkesskola* eller genom kurser. Det är ett mycket stort önskemål, att jordbrukarungdomen beredes möjlighet till sådan yrkesutbildning, att jordbrukets egen arbetskraft kan verksamt bidra till bostadsbeståndets upprustning och samtidigt beredas sysselsättningsmöjligheter.

Standardiseringen av byggnadsdetaljer och användningen av nya byggnadsmaterialier underlättar för arbetskraft med ringa yrkesutbildning att delta i byggnadsarbeten. Väl utbildade yrkesmän måste dock alltid delta som handledare och kontrollanter.

Landsbygdens byggnadsarbeten fordra minst lika stor yrkesskicklighet som städernas, om ett rationellt och fullgott arbete skall presteras. Behovet av olärda hantlangare är vidare procentuellt mindre vid landsbygdens byggnadsarbeten än vid städernas mera mekaniserade, men arbetarantalet per arbetsplats är i regel väsentligt mindre vid jordbrukets byggnadsarbeten, som dessutom lämna betydligt större möjligheter för uppdelning av arbetet på splittrade dagsverken eller arbetsveckor.

Möjligheterna att utjämna jordbrukets säsongväxlingar genom byggnadsarbeten äro av klimatiska skäl och på grund av ljusförhållandena minst i Nord-Sverige, men fackmännen anse, att byggnadssäsongen väsentligt kan utsträckas i övriga delar av landet.

Ett exempel på att snickeri- och trähusindustrin integrerar över till landsbygdens byggnadsverksamhet visar de åtgärder, som vidtagits av Sydöstra Sveriges Skogsägareföreningars Förbund (SSSF) 1945. Förbundet, som driver storföretag inom nämnda industrier i Hultsfred, har bildat *Skogsägarnas Byggnadsaktiebolag*, som skall ägna sig åt både att bygga hela hus av monteringsfärdigt material och att komplettera andra byggnationer med sådant material. Här har alltså skett en sammankoppling av materialindustrin och byggnadsverksamheten, där fackmässig planering och arbetsledning torde kunna öka vinterarbetet i betydligt högre grad, än då i branschen oerfarna jordbrukare enskilt skola bemästra vinterbyggnationens speciella planering och teknik.

En specialtillverkning, som bedrives som fyllnadsarbete, är *takspånstillverkning*. Den erforderliga maskinella utrustningen är enkel, och tillverkningen lämpar sig för en gårdsverkstad.

Halmplattetillverkning, som kan förväntas få stor ekonomisk betydelse för jordbruket och dess byggnadsverksamhet, måste ske vid stora mekaniserade

verk. Arbetarantalet per produktenhet är synnerligen obetydligt, och branschen saknar ur sysselsättningssynpunkt varje betydelse för jordbruket.

Sammanfattning och synpunkter.

Starka krafter äro i rörelse för att i tekniskt hänseende industrialisera byggnadsbranschen, vilket bl. a. kommer att medföra serieproduktion och längre säsonger, större trygghet åt byggnadsarbetarna samt lägre byggnadskostnader. Enligt principuttalanden av de största berörda fackförbunden 1944¹ ha dessa bl. a. uttalat sig för en i nämnda utredning föreslagen försöksverksamhet och undersökning, som även syftar till att gagna »*det i byggnadshänseende mycket försummade jordbruket*».

Större trygghet i anställningen för byggnadsarbetarna skulle emellertid medföra, att deras farhågor för konkurrens från bl. a. jordbrukarnas sida skulle minska, och detta skulle i hög grad underlätta överenskommelser för att främja landsbygdens byggnadsverksamhet. Det vore av vikt, att i detta sammanhang principöverenskommelser träffades med vederbörande fackförbund, som både erkände de egentliga byggnadsarbetarnas behov av större trygghet i anställningen och behovet av fyllnadsarbeten för *jordbrukets säsongarbetskraft*, till stor del redovisad bland de självständiga jordbrukarna och deras söner, vilka såsom jordbrukare i regel icke kunna tillhöra byggnadsfackförbunden. Det torde vara nödvändigt, att hos de olika yrkesgrupperna, jordbrukare och byggnadsarbetare, skapa större förståelse för de svårigheter, som säsongarbetet hos båda skapar, och i samband därmed överenskomma om största möjliga sysselsättning för båda grupperna.

Kontakten mellan jordbruk och industri torde närmast böra främjas av hushållningssällskapen, som bl. a. organiserat kurser för lantbyggmästare. Länsarbetsnämndernas medverkan i sysselsättningsfrågorna är även oumbärlig och betydelsefull.

Möjligen kan byggnadsverksamheten inskränkas under jordbrukets arbetstoppar genom *arbetsmarknadspolitiska direktiv*. Detta skulle innebära, att byggnadstillstånd endast beviljades, om arbetet förlades till tider, som bestämdes av vederbörande länsarbetsnämnd med hänsyn till andra näringars, främst jordbrukets, arbetskraftsbehov.

Häri genom skulle ej någon minskning ske i *totala* arbetsvolymen inom byggnadsindustrien, men friställning skulle ske under perioder av god arbetstillgång inom andra näringar. Dessa åtgärder skulle medföra, att säsongarbetslösheten ej i så hög grad ackumulerades under vintern, då arbetstillfällena överhuvud taget äro små även utanför byggnadsbranschen.

¹ S. O. U. 1945: 26. Riktlinjer för skapande av socialväsendets forskningsorganisation, sid. 279.

Kap. 25. Hemindustri.

a. Föregående utveckling.

Hemindustrien synes i Sverige till stor del ha vuxit fram direkt ur hemslöjden. Vid övergång till fabriksdrift fann industrien fördelaktigt att även dra nytta av arbetskraften i hemmen, varvid kontakten mellan hemarbetare och industri ofta sköttes av förläggare eller mellanmän.

Hemindustriens uppkomst och struktur har utförligt belysts i »Svensk Hemindustri»¹ samt i anført arbete av Iveroth.²

Den industriella utvecklingen fram till 1945 har medfört, att vissa branscher måste betraktas som i hög grad oekonomiska för hemarbetare. Inom dessa branscher finnas högrationaliserade industrier, där konkurrens från hemarbetare är utsiktslös. Beträffande skomakeri lämpa sig endast vissa detaljarbeten för hemarbetare, vartill kommer att kvalitetsproduktionen härvidlag tillhör hantverkets arbetssfär. Skrädderi för hemarbetare har vidare endast berättigande, om med skrädderi menas enklare konfektion.

Enligt Svensk Hemindustri³ fanns år 1912 i riket 3 252 företag med hemindustriell produktion och 28 950 hemarbetare, av vilka 6 740 män och 22 210 kvinnor.

Hemarbetarnas fördelning mellan land och stad framgår av följande tabell:

Hemarbetarnas fördelning.

	Antal hemarb.
<i>Sysselsatta</i> av städernas företag	19 860
Därav <i>bosatta</i> å landsbygden	3 640
I städerna <i>bosatta</i> hemarbetare	16 240
Å landsbygden <i>bosatta</i> hemarbetare	12 720

Hemindustrien var alltså i betydande grad lokaliserad *till städerna*.

I Svensk Hemindustri, del II,⁴ redovisas bl. a. följande tillverkningar:

Manskläder	Spetsknyppling och trådknappstill-
Dam- och flickkläder ⁵	verkning
Linnesömnad	Fiskredskap
Handsksoömnad	Snickeri
Skin- och pälsvaruarbete	Korgmakeri
Diverse beklädnadsindustri	Montering av telefontillbehör
Trikåarbete	Leksakstillverkning

¹ S. O. S., Socialstatistik, Sthlm 1917, I och II.

² Iveroth, Axel: Småindustri och hantverk i Sverige, Sthlm 1943.

³ Del I, sid. 46.

⁴ Sthlm 1917.

⁵ Tillverkningen fördelas principiellt på »sömmerskor utan verkstäder» och »hemverkstäder».

b. Nuvarande omfattning och betydelse.

Hemindustrien är i vårt land huvudsakligen lokaliserad till två bygder, nämligen dels till Sjuhäradsbygden, dels till Malungs socken i Dalarna.

Endast en del av hemarbetarna redovisas i Kommerskollegii industristatistik. Många företag med hemarbetare redovisas nämligen ej i denna statistik, som ej heller medtager förläggare utanför industriens arbetsområden.

Antal hemarbetare, som upptas i industristatistiken, befann sig fram till 1939 i ganska hastig tillväxt. Under åren 1925—1939 nära nog fördubblades antalet. Under åren närmast efter 1940 har antalet hemarbetare sjunkit. Minskningen faller nästan helt på trikåindustrien (jfr sid. 144) och beror delvis på inkallelser under beredskapstiden. Trikåindustrien sysselsätter i motsats till sömnadsindustrien ett betydande antal *manliga* hemarbetare. Då anställningsmöjligheterna öka i fabriker, gå i första hand de manliga hemarbetarna över dit. Kvinnorna äro mera bundna till hemmen.

Av denna i industristatistiken redovisade minskning kan man emellertid icke draga någon slutsats om förändring av totala antalet hemarbetare.

Antal hemarbetare enligt industristatistiken.

	1925	1930	1935	1939	1940	1942
Guld- och silvervarufabriker	1 090	856	393	353	179	168
Trikåfabriker	1 644	3 091	3 234	4 870	5 261	2 852
Sömnadsfabriker	4 291	6 938	8 332	8 734	8 019	6 311
Päls- och skinnvarufabriker	249	394	1 768	1 763	1 980	1 807
Skofabriker	522	545	475	490	486	492
Övriga industrigrupper . . .	1 393	1 581	1 244	2 176	2 157	3 285
Summa	9 189	13 405	15 446	18 386	18 082	14 915

År 1940 sysselsatte trikå- och sömnadsindustrierna 73·4 % av industristatistikens hemarbetare.

Vid bedömandet av ovanstående siffror bör hållas i minnet, att vissa dubbelräkningar kunna föreligga. Hemarbetare, som arbeta åt två eller flera företagare, kunna sålunda ha redovisats flera gånger. Om det gäller att allenast bedöma utvecklingstendensen, har detta förhållande emellertid betydelse allenast därest benägenheten att samtidigt arbeta åt flera företagare ändrats. Så torde knappast ha varit förhållandet.

En inom Socialvårdskommittén av sekreterare Tore Hessler utarbetad P. M. angående hemarbetarnas arbetsförhållanden, lämnar uppgiften, att hemarbetet av arbetsgivare och arbetare i Malung och Borås anges vara på retur.

Enligt en sammanställning,¹ grundad på industristatistiken, företer det viktigaste hemindustriområdet följande utveckling 1925—39 (oavsett branschtillhörighet).

¹ Uarbetad av rektor Sterner, Seglora.

	Antal fabriksarbetare		Antal hemarbetare	
	1925	1939	1925	1939
Borås.....	6 330	12 260	2 630	7 640
Sjuhäradsbygden.....	5 960	11 110	700	2 400

Dessa siffror kunna kompletteras med en uppgift, att inom textil- och beklädnadsindustrien redovisades 2 042 hemarbetare år 1942 i Sjuhäradsbygden (exklusive städer). Men dessutom bo där många, som redovisas av fabriker i Borås och Ulricehamn. Hela antalet sysselsatta hemarbetare i dessa två städer samt i Sjuhäradsbygden uppgick år 1942 till 6 600, och det finns anledning antaga, att omkring 80 % av dessa voro *bosatta* i Sjuhäradsbygden.¹

Yrkesinspektrisen Ida Fischer anför, att hemarbetet har djupa rötter i Viskadalen, landets mest typiska hemarbetararrayon, att det ofta föredrages framför mera bundet arbete, och att man har grundad anledning förmoda, att det i dessa områden kommer att leva kvar i betydande omfattning. Tidigare dirigerades emellertid ofta hemarbetarnas verksamhet av förläggare utan industriell verksamhet i bygderna, men på senare år ha de stora industrierna tagit ledningen.

Men denna utveckling säges redan vara på retur.² Kontakten mellan landsbygdens hemarbetare och storföretagen i städerna blir för omständig, och hemarbetarna söka anknytning till landsbygdens småindustrier, vilket dock i regel medför en övergång från hemarbete till arbete i verkstäder, där arbetstekniken är högre och förtjänsterna bättre. *Kretsgången via tätorterna för alltså hemarbetet tillbaka till landsbygden i omstöpt form.* Även dessa småindustrier sysselsätta emellertid hemarbetare, som genom anknytning till dessa bygdeindustrier få *kortare transportvägar* än till de större centraliserade industrierna.

För hemindustrien karakteristiska förhållanden framgår av uppgifter i en enquete, som ej tryckts men färdigstälts i stencil.

¹ Uppgifter från sekreterare Wilhelm Paues i Textilrådet.

² Vad t. ex. firman Algot Johansson i Borås beträffar, som bl. a. har en betydande tillverkning av för hemarbete lämpliga artiklar, såsom skjortor och överdragskläder, kan anföras, att medan för en del år sedan 1 000 hemarbetare sysselsattes, siffran 1944 sjunkit till allenast omkring 200 (uppgift till Socialvårdskommittén). Det anses i firman fördelaktigare att ha arbetarna i fabriken än att lämna ut arbetsuppgifter till hemarbetare, då det gäller *stora serier*.

Det anses att *differentierad produktion* lämpar sig bättre för hemarbete, men å andra sidan skola dessa arbetsuppgifter ej fordra för mycket instruktion eller medge feltolkning av fordringarna på arbetets utförande. En och samma hemarbetare kan givetvis längre tid arbeta med samma beställning, utan att denna enligt fabriken måttstock tillhör de stora seriernas produktion.

c. Förskjutning mellan vävning, stickning och sömnad inom hemindustrin.

Hemindustrin, som från början huvudsakligen utgjordes av vävning, förändrades genom den tekniska utvecklingen därhän, att stickningen fick allt större utbredning, enär hemväverskorna inte ens med den blygsamma vävlön, som bestods, förmådde konkurrera med den alltmera rationaliserade och fulländade fabriksvävningen. Nu synes triåstickningen i sin tur gå över till fabriksdrift. De ständigt alltmera förbättrade stickningsmaskinerna medge en alltmera ökad tillverkningskapacitet per arbetare, medan stickningsmaskinerna för hemarbete ej varit utsatta för någon revolutionerande förändring. Standardartiklar såsom strumpor etc. tillverkas redan nu i största möjliga utsträckning fabriksmässigt, medan andra stickade plagg, särskilt de som på grund av säsongvariationer ej kunna uppläggas i större serier, ännu i stor utsträckning tillverkas i hemmen. De artiklar som utlämnas för tillverkning i hemmen äro bl. a. vantar, tröjor, jumpers och grövre strumpor, medan finare strumpor nästan undantagslöst tillverkas fabriksmässigt. Den minskade arbetstillgång för hemarbete, som stickningsarbetets överförande till fabriken medfört, har emellertid i sin tur ersatts i och med konfektionsindustriens utveckling, och f. n. utgöres en mycket stor del av hemarbetet av *sömnadsarbete* (jfr tabellen sid. 142).

Här dominerar särskilt den s. k. Borås-konfektion, d. v. s. sömnaden av skjortor, städrockar, pojkbuxor, förkläden m. m. Sedan 1930 har hemarbetet gått mycket tillbaka, meddelar man från arbetsgivarhåll. Det är bl. a. önskemålen om en förbättrad kontroll av tillverkningen, som här påverkat utvecklingen, men från en av de större förläggarfirmorna anfördes också, att det de senaste åren råder brist på kunnig arbetskraft för sömnad, varför även detta kan vara orsaken.

Stickningen och hemsömnaden förekommer lokaliserade var för sig på olika platser.

d. Kombination med jordbruk.

De flesta hemarbetarna på landsbygden i Västergötland ha samtidigt något jordbruksarbete. Detta är även fallet i Malung. Överflyttning till verkstäderna har i denna generationen icke ändrat på detta, ty jordbruken skötes av de äldre, som f. ö. ofta kvarstå som hemarbetare, medan de yngre ofta arbeta i verkstäderna.

I nästa generation uppstår frågan, såvida småbruken finnas kvar, huruvida verkstadsarbete skall kunna förenas med innehav av småbruk, eller om verkstadsfolket delvis skall övergå till hemarbete för att kunna behålla jordbruken.

Ungdomen föredrar industriens bättre arbetslokaler och trivs bättre i verkstäder än i trånga arbetsutrymmen hemma.

Inför Socialvårdskommittén har vidare av arbetsgivarrepresentanter framhållits, att skulle hemarbetarna icke omfattas av en eventuell obligatorisk *arbetslöshetsförsäkring*, riskerade man en kraftig minskning av kombinationen jordbrukare-hemarbetare. Denna kategori skulle då i ökad omfattning flytta in till städerna.

e. Utvecklingslinjer.

Beträffande hemindustrin föreligger motsägende uppgifter från olika håll, som visar, att hemindustrin är omstridd. På en punkt äro emellertid

uppgifterna tämligen samstämmiga, nämligen beträffande tendensen att öka antalet mindre verkstäder på hemarbetarnas bekostnad.

I jämförelse med andra industriella organisationsuppgifter är systemet hemarbetare ett relativt överkomligt problem. Stor erfarenhet och praxis finnes som grundval för vidare utbyggnad i vårt land av hemindustrien inom textil och konfektion. Svårigheter kunna uppstå att till följd av lös-liga arbetsförhållanden fixera och hålla leveranstider. Av samma skäl kan det visa sig svårt att hålla och kontrollera jämn kvalitet. Dessa svårigheter göra det nödvändigt, att hemarbetarna och industrierna sammanhållas av en för hemarbetarna avpassad industriell organisation. Åtgärder härför kunna icke schematiseras utan bilda ett internt problem inom varje berört företag. Lämnade åt sig själva är det emellertid knappast tänkbart, att hemarbetarna kunna nå samma effekt i sitt arbete som fabrikenas folk.

Dessa och andra problem belysas av en redogörelse för hemarbetets organisation vid AB L. M. Ericsson, som återfinnes i *bilaga 5*. Detta företag kan redan sägas ha löst det hemindustriella arbetets driftstekniska frågor inom den finmekaniska verkstadsindustrien. Företaget sysselsatte 1945 över 200 hemarbetare samt har bl. a. inrättat en instruktionsavdelning och en telefontjänst för kontakt med hemarbetarna. Företaget är f. ö. det ledande i Sverige, då det gäller sysselsättning av partiellt arbetsföra.

För jordbruksbefolkningens del torde det i många fall ur såväl drifts-ekonomiska som arbetarskyddsmässiga liksom ur hemvårdande synpunkter vara önskvärt, att hemarbetarna arbeta i mindre gårdsverkstäder i stället för att utnyttja bostadsrum eller kök. Som exempel från andra länder må anföras, att systemet gårdsverkstäder är särskilt utbrett i Schweiz, icke som en relik utan som ett led i Schweiz' moderna industriella struktur.

Om en sådan centralisering till små fasta anläggningar med hänsyn till maskinanvändningen är ofrånkomlig, så är detta icke att beklaga ur hemarbetarnas synpunkt, om arbetsrummen blott ligga i hemmens omedelbara närhet, och arbetstiden är någorlunda fri.

Den omständigheten, att en fabrik finner lämpligt att låta hemarbetare arbeta hemma med sådana arbeten, som bevisligen ur driftsteknisk och driftsekonomisk synpunkt lika gärna kunna utföras i hemmen (gårdsrum, gårdsverkstäder), bör emellertid icke få föranleda sådan underbetalning, som hemarbetarna nu av oförklarlig anledning äro utsatta för.

Mindre industrier, som sysselsätta hemarbetare, kunna med fördel ägas av jordbrukarna själva, varigenom dessa, givetvis med anlitan- de av erforderlig sakkunskap inom den industriella arbetsledningen och med hänsyn till driftsekonomiska synpunkter inom industridriften, skulle kunna föranledas att främja det hemindustriella arbetet i högre grad än andra företagare.

Hemarbetarna kunna sammansluta sig i *kooperativa arbetslag* för att på den vägen ernå driftsekonomiska fördelar och bättre arbetsförhållanden genom arbetsfördelning och lagarbete. Exempel på en sådan utveckling finnes bl. a. i Bjursås i Dalarna (skotillverkning). Övergång från hemarbete till arbete i verkstad har dock i detta fall aktualiserats och torde alltid vara förtjänt av beaktande åtminstone för en del av delägarna.

Företagen få bära vissa organisationskostnader för hemarbetets del. För att främja detsamma kunna uppoffringar vara ekonomiskt motiverade för att betydligt större samhällsekonomiska vinster skola kunna möjliggöras genom ökad industriell produktion. Sålunda vore subvention av hemarbete för partiellt arbetsföra, som annars låge samhället till last, en lönsam utväg.

I varje fall vore det önskvärt, att hemarbetarna erhöles råd och anvisningar genom en konsulentverksamhet, som specialiserat sig på det hemindustriella arbetets driftstekniska problem. De små företagen ha icke samma resurser att lägga ned kostnader på instruktion och arbetsstudier som de större.

Vad de större företagen beträffar, är det troligt, att om blott företagarnas intresse inriktas på de samhällsekonomiska fördelarna av fyllnadsarbeten på landsbygden, de själva ha medel att göra systemet hemarbetare företagsekonomiskt lönande, *måhända genom att stöpa det i andra former.*

Hemindustrien är framförallt ett *socialt* problem i den meningen, att personliga förhållanden hos arbetskraften, över vilka industrien ej råder, föranlett arbetet i hemmen.

Arbetskraftens lokalisering, dess bundenhet vid jordbruk eller hushållsarbete, dess hälsotillstånd eller grad av nedsatt arbetsförmåga äro huvudmotiven för hemindustriellt arbete under senare år.

Driftstekniska motiv för hemarbetet har hittills sällan kunnat anföras.

Kap. 26. Småindustri.

a. Omfattning och betydelse.

Begreppet småindustri användes i två bemärkelser, nämligen dels för att beteckna industriföretag med i regel mellan 10 och 50 anställda. Vid denna avgränsning tar man hänsyn till att företaget skall ha en viss *industriell organisation* samt att företagaren i betydande utsträckning är *arbetsledare*. Verksamhet av detta slag fordrar i regel, att företagaren helt ägnar sig åt sin industri, och är därför ej särskilt lämplig i kombination med jordbruk. Det är av vikt att framhålla, att industriarbete icke nödvändigt

behöver präglas av denna karakteristik. Gränsen skjutes nämligen på grund av industriteknikens utveckling inom mycket små företag alltmera nedåt, så att även ett företag med 1 eller 2 anställda numera, om det tilllämpar industriella arbetsformer, är att betrakta som ett småindustriföretag. Förut har berörts, att bl. a. elektrifieringen och elmotordrivna handverktyg samt uppkomsten av hopsättningsindustrier med underleverantörer var för sig äro orsaken till uppkomsten av allt mindre industriföretag.¹

Begreppet småindustri användes vidare i en trängre bemärkelse för att karakterisera den ur bygdens hemproduktion framvuxna industri, som skapats huvudsakligen inom några begränsade delar av vårt land, nämligen i Västbo härad i Småland omkring orterna Gnosjö, Anderstorp, Reftele, Hillerstorp, Forsheda m. fl. orter (järn- och trämanufaktur samt något textilindustri) samt i och omkring orterna Tibro i Västergötland (snickeri), Edsbyn i Hälsingland (järn- och trämanufaktur), Malung i Dalarna och Själevad i Ångermanland (skinnkonfektion).

För jordbrukets del finnes ingen anledning att begränsa eventuell anknytning till enbart den sistnämnda kategorien av småindustrier, då produktion i mindre skala även växer fram oberoende av bygdetraditioner.

Den småindustriella linjen i förevarande utredning har ansetts ha så dominerande betydelse, att såväl de organisatoriska förhållandena som utvecklingsmöjligheterna berörts i de flesta i utredningen förekommande avsnitten. Sålunda har det ansetts lämpligt att behandla småindustrien som sysselsättningsform i samband med frågor om *lokalisering, yrkesutbildning, konsulentverksamhet och finansieringsmöjligheter*.

Ytterligare må anföras, att småindustrien liksom hantverket företer en *tillverkningssida* och en *reparationssida*. Den sistnämnda fordrar i regel större kompetens, och är därför icke så åtkomlig för jordbrukets arbetskraft, ehuru även där finnes användning för tillfällig arbetskraft som hjälp åt mera yrkesbetonade reparatörer av olika slag.

Tillverkningssidan måste emellertid bli dominerande.

I ett speciellt fall har småindustrien ett övertag, nämligen då det gäller *mindre leveranser*. Ett småindustriföretag kan därvid offerera förmånligare än ett större företag, där vid tillverkningen av mindre partier den tekniska överlägsenheten icke helt kommer till sin rätt vid en objektiv kalkyl.

¹ De mycket små industriernas konkurrenskraft ligger ofta däri, att deras organisationskostnader äro små. Arbetsförmågan hos den enskilde kommer vidare till sin rätt utan att vara beroende av stora kapitalinvesteringar. Vid rationell drift gäller detta emellertid endast vissa branscher och tillverkningar.

Många arbeten kunna sorteras ut från större industrier och i enklare och billigare regi tas om hand av småindustrier på ett fullt rationellt sätt.

Å andra sidan bör framhållas, att småföretagarnas strävan efter självständigt uppträdande var för sig på marknaden väl kan medföra vissa fördelar för ett fåtal företag men att detta för branscherna i sin helhet måste medföra ett ineffektivt utnyttjande av produktionsmedlen och därmed en lägre lönsamhet.

b. Produktion i stora serier, som fördelas på ett flertal underleverantörer.

Ett mycket stort intresse knyter sig till sådan samverkan mellan småföretag, att storindustriens fördelar av *produktion i stora serier* kan förverkligas.

Förut har framhållits industriens koncentrationssträvanden. Småföretagen kunna emellertid ernå betydande fördelar genom samverkan och uppdelning av större order på ett flertal företag, där samtidigt en viss arbetsfördelning sker mellan företagen. Som exempel må anföras, att en krets av småföretagare i Edsbyn under krigsåren åtog sig betydande order inom metallindustrin för Arméförvaltningens räkning, och då de ej själva kunde fullgöra leveranserna, bådade de upp ytterligare mindre företag, på vilka ordern fördelades.

Tillverknings- och leveranssammanslutningar kunna möjliggöra för småföretagsamheten att hävda sig, trots att de enskilda företagens resurser var för sig äro relativt begränsade. Denna samverkan kan organisatoriskt sett vara av enklaste slag och innebär i många fall endast privata överenskommelser mellan några småföretagare, av vilka en formellt står för leveransen i fråga.

Småindustriens möjligheter att arbeta som *underleverantörer* åt större industrier är en fråga av dominerande betydelse för småindustriens framtid.

Iveroth har ägnat dessa förhållanden stor uppmärksamhet i sitt arbete.¹

Ju mer komplicerade de framställda produkterna bli, desto mindre fördelar torde produktionens centralisering innebära ur effektivitetssynpunkt. Teknikens utveckling och levnadsstandardhöjningen har fört med sig allt flera produkter, som bestå av olikartade delar, sammansatta till en komplicerad helhet. Denna helhet kan småindustrin omöjligen tillverka, men den kan däremot åta sig viss deltillverkning. Exempel äro vissa enkla delar till: bilen, flygmaskinen, motorbåten, dammsugaren, kylskåpet, radioapparaten och kontorsmaskinen.

De moderna mätinstrumenten möjliggöra f. ö. för en mindre verkstad att strikt hålla sig till leveransbestämmelserna vad enklare smådelar beträffar. Förr måste smådelar vid apparat- och viss maskintillverkning tillverkas centralt, då man icke för exakthetens skull vågade lämna ut dem till underleverantörer.

Iveroth framhåller, att en betydande utvidgning är möjlig genom utbrytning av en del *halvfabrikattillverkning* från storindustrin till småindustrin.

Inom SHSO finnes en underleveransbyrå och en förmedlingstjänst. Underleveransmöjligheterna bero emellertid icke enbart av förmedlingsverksamhetens utformning. Småföretagarna kunna i de flesta fall icke bedöma sina möjligheter härvidlag, ty bedömningen måste göras av ingenjörer (konsulenter), som ha erfarenheter från *storindustrin* och dess produktionsförhållanden.

¹ Småindustri och hantverk i Sverige. Sthlm 1943, sid. 171 ff.

De olika småindustriernas möjligheter att i någon mån anpassa sig efter jordbrukets behov av arbetskraft få anses i hög grad vara beroende av en sådan fördelning av ordena mellan en serie av företag inbördes, att en uppdelning kan ske mellan *brådsakande och mindre brådsakande* leveranser. Ett företag kan sakna order under vintern, ett annat företag kanske just under sommaren måste utöka produktionen med sådana order, som ej medhunnits under vintern o. s. v. Här har en orderfördelning möjlighet att fördela ordena så, att, om så önskas, intet arbete, som kan skjutas till vinterhalvåret, utföres under sommaren.

Ett enstaka företag har icke samma möjligheter att ta sådana hänsyn, därför att dess möjligheter att skikta upp leveranserna mellan sommar och vinter äro mindre.

Kontakten mellan företagen måste av anförda skäl ökas, för att de skola få större handlingsfrihet vid utnyttjande av sin kapacitet och sin särart. Härpå beror möjligheterna att ta hänsyn till jordbrukets intressen i fråga om arbetstid.

Om flera småföretag samarbeta, ökas deras kombinationsmöjligheter vid planeringen.

Denna samverkan mellan småföretagen behöver företagas även av andra motiv än här anförda för att överhuvudtaget öka småföretagsamhetens effektivitet. Jordbrukets intressen stödjas alltså av önskvärda sammanslutningstendenser inom småindustrien.

Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering framhåller forskningsinstitutens betydelse för småindustrien.¹ De små verkstäderna komma ofta med uppslag till nya artiklar, bl. a. av betydelse för hushållsarbete och heminredning, men de ha icke tekniska och finansiella resurser för att underkasta dessa produkter en kontroll och prövning, innan de föras ut på marknaden. Kommissionen, som bl. a. förordar en utökning av Hemmens forskningsinstitut, framhåller betydelsen av typ- och modellval, vilket skulle vara rationellare än en efterkontroll av varor, som redan införts på marknaden, ofta med stora kostnader för företagen.

c. Tillverkningar av betydelse för jordbruk och skogsbruk.

Speciellt intresse tilldrar sig sådana tillverkningar, som finna användning inom jordbruket och skogsbruket. Här förestår en betydande utveckling i samband med dessa näringars mekanisering, och tillverkningarna lämpa sig väl för mindre industrier. *Säsongtillverkning borde därvid kunna komma till användning.*

Som exempel kan nämnas följande tillverkningsregister från Edsbyn: yxor, räfsor, spett, diverse verktyg, sågblad, sågfilrar, timmersaxar, timmerbjörnar, stag och räcken samt övriga tillbehör till arbetsvagnar och kälkar, såghjälpare (»sågkam-

¹ Jmfr sid. 79.

raten»), länklås, tumklovar, vändhakar, barkspadar, hyvelbänkar, foderhissar, vågar, säckhållare, ladugårdsinredningar samt olika slag av gjutgods. Överblivet material, bl. a. plåt- och järnskrot, från den ena industrien nyttiggöres för andra produktionsgrenar i andra industrier, vilket ger upphov till en ännu vidare, differenterad produktion.

Småindustrien har i Sverige i hög grad inriktat sig på redskap och tekniska hjälpmedel för jordbrukets räkning.

På utställningar har senaste åren särskilt jordbrukets transportmateriel, tillverkad vid mindre industrier, tilldragit sig intresse. Det gäller bl. a. lyftvagnar, flakvagnar, släpvagnar, cykelsläpvagnar, skottkärror och dragkärror. De egentliga redskapen och maskinerna inom jordbruket synas däremot tillverkas inom storindustrien och vid bruken, ehuru en betydande sektor jämväl kommer på småindustriens lott, särskilt sådana, där *trä* ingår som material.

I de fall, då det kan pekas på att vissa tillverkningar inom småindustrien äro viktiga konsumtionsartiklar inom jordbruket, kan detta icke i och för sig vara en anledning att för sådana tillverkningar sysselsätta arbetskraft inom jordbruket, såvida detta icke samtidigt kan motiveras ur företags-ekonomiska synpunkter.

Väl kan smärre avsteg från företagsekonomiska synpunkter vara motive-rade, då en tillverkning *ur sysselsättningssynpunkt* innebär stora samhälls-ekonomiska fördelar, men av alla till buds stående möjligheter måste då den mest ekonomiska väljas, oberoende av vem som konsumerar de fram-ställda varorna.

Sålunda måste t. ex. inom konfektionen en stor del av jordbrukets arbetskläder, bl. a. overalls, som är en mycket stor artikel, tillverkas i stor-driftens regi, medan å andra sidan en hel del stadskonfektion lämpar sig för småverkstäder på landsbygden.

Många exempel inom andra branscher visa dock speciell inriktning på leveranser till jordbruket:

Sålunda framhåller t. ex. en hemmansägare med 15 har åker i Sköns kommun i Västernorrlands län, vilken har en mekanisk gårdsverkstad med dyrbara och effektiva verktyg och maskiner: »Vi reparerar och lagar olika saker åt jordbrukare och andra. Dessutom tillverka vi t. ex. linberedningsmaskiner, vedklyvare, vedkapar, gummihjulsvagnar, källkar och många andra ting.»

Som exempel på ökningen av arbetsvolymen på *reparations*-sidan inom småindustrien kan anföras, att det svenska jordbrukets traktorpark ut-gjorde

1920		1 000	st. traktorer
1930		6 000	» »
1940		24 000	» »

och att en ytterligare betydande ökning är att förutse beträffande tekniska hjälpmedel i allmänhet. En stor del av reparationsuppgifterna tillhör emel-lertid det moderna hantverket.

d. Sysselsättningsmöjligheter för jordbrukets arbetskraft.

Jordbrukarna själva kunna bedriva industriell verksamhet, antingen enskilt eller i kooperativ form. Många uppmuntrande exempel härpå finnes.

Det äldsta men alltid principiellt vägledande exemplet är bergsmännens hyttbruk i Bergslagen. Detta kooperativa hyttbruk är numera nästan helt försvunnet, men inom den mindre industrien, främst inom småindustrien, är den kooperativa formen vanlig, främst dock i form av familjeföretag.

Allmänt kan sägas, att jordbrukarna i Sverige icke särskilt intresserat sig för industriell verksamhet. Sågverksrörelse utgör härvid ett undantag, men även denna industri har alltför mycket glidit bönderna ur händerna. *I en del andra länder, t. ex. i Schweiz, är böndernas industriella verksamhet av betydligt större omfattning. Byalag driva där mindre industrier.*

Främsta skälet till jordbrukarnas industriella verksamhet ligger däri, att de som företagare eller delägare få inflytande över möjliga säsongväxlingar inom industrien.

Det är nödvändigt att skapa en förutsättningslös bakgrund för kombinationen jordbruk-småindustri genom att framhålla, att småindustrien på landsbygden, i motsats till hemindustrien, givetvis kan utvecklas, och hittills huvudsakligen har utvecklats, utan nämnvärd samverkan med jordbruket. Däremot har småindustrien, liksom den övriga industrien, ehuru i högre grad, *rekryterat* sitt folk från jordbruket, och detta är även för framtiden betydelsefullt.

Det kan härvid anföras, att småindustrien även sysselsätter kvinnor. Sålunda ha mindre möbelindustrier i Edsbyn börjat anställa flickor. Arbetet är specialiserat och uppdelat på många tempon, varigenom *en del lättare arbetsformer* kunna utsorteras åt den kvinnliga arbetskraften.

Även om arbetskraften lämnar jordbruket och tar anställning i industrien, är det en väsentlig skillnad för jordbruket, om industriarbetarna bo kvar i bygden eller om de avflytta. Möjligheten att friställa hemortens industriarbetare under kortare arbetsperioder t. ex. i samband med skörden, kan nämligen komma att aktualiseras mera än hittills. Detta är bl. a. redan fallet i Norrland, där bl. a. slåttern sedan gammalt är en arbetsuppgift, som drar till sig arbetskraft även från industrien, varvid slätterarbetet även i betydande utsträckning utföres vid sidan av 8-timmars arbete i industrien. Detta är bl. a. fallet vid arbetarsmåbruket, som visserligen icke tilldelades industriarbetare, men yrkesväxlingen har medfört, att många innehavare av arbetarsmåbruk blivit industriarbetare.

Önskvärdheten av sådant övertidsarbete kan givetvis starkt ifrågasättas, och *arbetsuppehåll inom industrien måste anses vara den bärande lösningen i detta sammanhang.*

Motivet till att trots detta upptaga dylika utformningar inom kombinationen jordbruk-industri till beaktande bildas av arbetsförhållandena inom

jordbruket, där under arbetstopparna arbetsdagens längd ofta betydligt överstiger 10 timmar i hårt arbete för de självständiga brukarna. För kvinnornas del uttages ofta ännu längre arbetstid än för männen.

Man kan med nuvarande utflyttning icke skönja någon utveckling, som, vid sidan av rationaliseringen, råder bot på dessa icke önskvärda arbetsförhållanden inom jordbruket. Rationaliseringen kan f. ö. endast minska arbetsbehovet under arbetstopparna, vilka alltid komma att kvarstå och därvid kräva extra arbetskraft.

Industriarbetarnas övertidsarbete i jordbruket under mycket korta perioder kan därvid övervägas, om detta dock innebär en förbättring av arbetsförhållandena i jämförelse med nu rådande faktiska förhållanden.

Eventuellt skulle industriarbetarna kunna kompenseras för övertidsarbete genom ökad semester.

Måttstocken torde få bedömas utgöra arbetstidens längd vid ungefärligen likvärdigt effektivt arbete. Under skörden är det t. ex. ändamålsenligare att en industriarbetare ökar sin arbetstid från 8 (8·5) till 10 timmar och därvid sänker en småbrukares från 12 till 10 timmar än att den förres bibehålles vid 8 timmar och den senares vid 12.

Det måste emellertid ånyo framhållas, att denna f. ö. schematiska framställning kan tillmätas verklighetsvärde endast så länge icke bättre lösningar stå att få.

Anförda synpunkter bilda bakgrunden till önskemål om en småindustri på landsbygden, som kan lansera säsongarbete, så att bl. a. övertidsarbetet kunde skäligt begränsas. Den större och medelstora industrien har svårare att förverkliga säsongproduktion. (Jfr kap. 27.)

Småindustriens roll i dessa sammanhang kan bli att komplettera jordbruket, enkannerligen småbruket, och därvid genom att skapa sysselsättning inom småindustrien hålla en så stor arbetskraftsvolym kvar på landsbygden, att jordbruket kan tillföras tillräckligt antal arbetare under arbetstopparna.

Beträffande småindustriell verksamhet i anslutning till gårdshantverket, se sid. 136.

De anställningar, som bjudas från landsbygden avflyttade jordbrukare i främmande miljö, ge oftast ringa utlopp för företagarganda. I hemorten finns möjlighet att med relativt blygsamma resurser vinna självständiga arbetsformer. Bofastheten bör härvid icke underskattas som social och ekonomisk förmån för dem, som enskilt eller kooperativt, starta ett företag med knappa ekonomiska tillgångar.

Framförallt bör emellertid beaktas, att en övergång från jordbruk till småindustri lämpligen icke bör ske alltför hastigt. För småbrukare eller deras barn, som kunna väntas i en framtid lämna jordbruket, erbjuder en Orts industri, som successivt efterträder jordbruket som förvärvskälla, en anpassbar övergång i stället för en annars tvär ofrånkomlig definitiv utflyttning från jordbrukets arbetssfär.

Om man härvid räknar med industriarbetare, som tidvis sysselsätts i jordbruket, eller med jordbrukare, som ha industriarbete som fyllnadsarbete, synes vara betydelselöst och benämningen kan variera från fall till fall.

Den kooperativa formen kan antas i ännu högre grad binda resp. industrier till bygdens arbetsliv.

Likheterna mellan småindustrien och mindre jordbruk som företagsformer ligger däri, att båda tillåta personlig ledning av arbetet inom ej allt för stora företagsenheter.

För att tillföra småföretagsamheten, med dess tillgång till initiativ och duglighet, teknisk och merkantil sakkunskap är emellertid *statliga åtgärder*, vilka tidigare exemplifierats, nödvändiga. (Jfr kap. 15, sid. 85 ff.)

Kap. 27. Egentlig industri.

a. Allmänna synpunkter.

Utöver förut anförda synpunkter gäller beträffande egentlig industri, att företagsstorleken i regel fordrar en betydande arbetsorganisation, som givetvis tjänar företaget som helhet. Förändringar, t. ex. övergång till säsongarbete, medföra därför driftstekniska och driftsekonomiska konsekvenser även för andra avdelningar, även om de icke direkt beröras av vidtagna åtgärder. Detta försvårar en anpassning till jordbrukets intressen vid stora företag.

Avdelningarna äro ofta mycket beroende av varandra. Å andra sidan har ett större företag i regel ett större antal arbetsuppgifter att välja på, då de olika uppgifterna skola via planeringen sättas in i sina sammanhang.

Viktigast är dock, att de större företagen ha ojämförligt mycket större *organisatoriska* resurser än de mindre att leda och fördela arbetet. *Planeringen sträcker sig dessutom långt fram i tiden.*

Vad produktionen beträffar kan i regel en betydande del icke brådska tillverkningar utsorteras, icke minst därför att de större företagens tillverkningar ofta äro mera komplicerade än vid mindre industrier och därför under i övrigt lika betingelser ta längre tid. Detaljer i en produkt, sammansatt av flera arbetsstycken, tillverkas ofta på olika tider.

Sammansättningsförfaranden kunna vara komplicerade, medan smådelarnas färdigställande beror på arbetsoperationer av enklaste slag. I vissa fall är förhållandet det motsatta.

Särskilt viktigt är emellertid, att större företag äga den *tekniska sakkunskap*, som fordras för att klassificera arbetsuppgifternas lämplighet för decentraliserad tillverkning eller för säsongarbete. Det tillhör driftsledningens och planeringsavdelningens dagliga uppgifter vid större företag att ordna olika arbetsorder i tidsföljd och fördela dem på olika avdelningar.

Det är icke uppgiften för denna utredning att ytterligare referera, vad industriens fackmän kunna anföra i dessa sammanhang. Ur utredningens synpunkt är det emellertid viktigt att framhålla, att större industrier inom många branscher icke sakna vissa möjligheter att ur *driftsteknisk* synpunkt vidtaga omställningar i sin produktion, som skulle kunna främja förut berörda önskemål från jordbrukets sida om decentralisering och anpassning till landsbygdens arbetskraftsproblem. (Jfr synpunkter beträffande säsongarbete och annex-industrier kap. 21, sid. 118 ff.)

b. Företagens storlek.

Redogörelse för industriens fördelning på städer och landsbygd samt genomsnittlig företagsstorlek lämnas i kap. 8, sid. 53 ff. samt i bilaga 3.¹

De stora företagen ha på senare år givit erfarenheter, som motivera en viss återgång till mindre företag. Ett exempel härpå är i USA Fords åtgärder för att decentralisera sin tillverkning. I Sverige har Volvokoncernen tillämpat liknande förfaringssätt genom utspridning av tillverkningen på underleverantörer. Även om många industrier ej betyda nämnvärt ur sysselsättningssynpunkt för jordbrukets arbetskraft, är en förläggning till landsbygden ur andra synpunkter betydelsefull. (Jfr sid. 8.)

Som exempel kan vidare anföras följande sammanställning från ett för textil- och beklädnadsindustrien viktigt produktionsområde (landsbygdsdelen).

Sjuhäradsbygden (exklusive städer.)

Textil- och beklädnadsindustri.¹

	1913	1921	1930	1942
Antal fabriker.....	35	40	63	178
» fabriksarbetare.....	3 609	3 328	5 839	8 392
» fabriksarbetare i medeltal pr fabrik.....	103	83	93	47
» hemarbetare ²	887	537	1 202	2 042
Saluvärde, milj. kr.....	15·2	25	57·1	85·9
Saluvärde, tusen kr pr fabriksar- betare.....	4·2	7·5	9·8	10·2

¹ Uppgift från Textilrådet.
² Redovisade vid företagen. Antalet i Sjuhäradsbygden *bosatta* är större (Jmfr sid. 253).

Borås-industrien, bl. a. det största företaget, Borås-Wärfveri AB, möter flykten från landsbygden genom att flytta ut en del fabriker till landsbygden.

Rekryteringen av *manlig* arbetskraft till landsbygdindustrien har berörts i samband med redogörelse för annex-industrier å sid. 118. Det är icke

¹ F. F. ö. hänvisas till en utredning av Westerlind (Utr. ang. ekonomisk efterkrigsplanering XIII, SOU 1945: 54), där bl. a. ett flertal specialbearbetningar av industristatistiken utförts.

uppgiften att här närmare ingå på dessa arbetskraftsproblem, medan där-
emot *kvinnorbetet* inom industrien fordrar en speciell redogörelse.¹

c. Kvinnornas sysselsättning i industrien.

Noggranna mätningar av förbrukningen av muskelenergi i olika slag av arbeten ha visat, att vissa av ålder kvinnliga arbeten som städning och tvättning medför större energiförbrukning än t. ex. genomsnittligt arbete på mekanisk verkstad eller i metallindustrien.² Industriarbetets lämplighet för kvinnor har närmare belysts å sid. 122 ff.

1937 redovisar industristatistiken, att av industriarbetarna 106 000 personer, eller 19·9 %, voro kvinnor. 1940 var motsvarande antal 118 000 och procenttalet 21·3 (1941: 114 000 och 20·7 %, 1942: 118 000 och 20·3 %).

Detta är dock endast den del av totala antalet, som redovisas i industristatistiken. Enligt 1940 års folkräkning uppgick antalet yrkesverksamma kvinnor inom industri och hantverk till 197 000 personer.

Kvinnorbetets möjligheter inom olika industrier är givetvis högst olika. Industristatistikens uppgifter ger ledning för bedömande härvidlag.

Procent kvinnliga arbetare inom olika industrigrupper.

	1937	1941
Malmbrytning och metallindustri.....	5·1	6·3
Jord- och stenindustri.....	6·7	8·8
Träindustri.....	1·5	1·7
Pappers- och grafisk industri.....	14·7	18·1
Livsmedelsindustri.....	30·6	29·8
Textil- och beklädnadsindustri.....	68·7	67·8
Läder-, hår- och gummivaruindustri...	39·4	39·9
Kemisk-teknisk industri.....	28·5	29·0
Kraft-, belysnings- och vattenverk	1·2	1·1
Summa	19·9	20·7

Även den geografiska fördelningen är mycket olika, givetvis även beroende på olika industrialiseringsgrad överhuvudtaget. Praxis i olika landsdelar spelar stor roll för möjligheterna att öka antalet kvinnliga industriarbetare.

Stockholms stad samt Malmöhus och Göteborgs och Bohus län hade 1937 vardera cirka 16 000 kvinnliga industriarbetare. Älvsborgs län hade 15 000.

Kvinnorbetet inom industrien är mera markant än övrigt industriarbete lokaliserat till vissa län i södra Sverige, beroende på förut anförd anknytning till vissa där lokaliserade industrier, främst textil- och beklädnadsindustrien, som 1937 sysselsatte 52·4 procent av samtliga kvinnliga industriarbetare.

¹ Se f. ö. »Rekryteringsfrågor inom svensk industri». Utredning av IVA:s kommitté för rekryteringsfrågor. Sthlm 1944.

² Våra yrken. En handbok i yrkesvägledningens tjänst. Del II. K. F. Sthlm 1943, sid. 173.

I många län med betydande jordbruksbefolkning, där bristen på kontant-avlönad sysselsättning föranleder en onormalt stor utflyttning av kvinnor från landsbygden, finnes *icke ens i städer och tätorter* sådan industri, som hittills rekryterat nämnvärt antal kvinnliga arbetare.

I många fall måste därför en eventuell ökad decentralisering till landsbygden av industrier, som sysselsätta kvinnor, innebära en förändring av rekryteringen, där så låter sig göra, så att procentuellt sett flera arbetsuppgifter inom ett län utföras av kvinnor. Detta behöver icke medföra att totala antalet kvinnliga industriarbetare i riket ökas,¹ om inflyttningen till de större industriorternas industrier samtidigt dämpas.

Åtgärder för att sysselsätta landsbyggdets kvinnor i industriarbete i hemorten torde kunna lösas enligt annex-systemet, där storindustrin dessutom kan genomföra kortare arbetstid än i huvudföretagen för en del av den kvinnliga personalen.

Kvinnorna måste förmås att nöja sig med den mindre arbetsinkomst, som är en följd av arbetstidens minskning i jämförelse med städernas industrier. Fritiden måste av kvinnorna bokföras som inkomst och komma hemvården och jordbruket tillgodo.

Med nuvarande lönedifferenser mellan manligt och kvinnligt industriarbete erbjuder anställning av kvinnor betydande ekonomiska fördelar för industrien. Sålunda var t. ex. i Stockholm 1939 den genomsnittliga timförtjänsten för kvinnorna inom bagerierna 67 % av männens. I tobaksfabrikerna och textilindustrin var motsvarande procenttal 59. Denna stora differens gäller även, när män och kvinnor utför ur prestationssynpunkt och yrkessynpunkt likvärdigt arbete.²

Som stöd för en uppfattning, som ifrågasätter lämpligheten av heltidsarbete för kvinnor i industrien, kan anföras ett uttalande av en känd industriman med kännedom om jordbruksförhållanden, disponenten Danielsén på Uddeholm, som framhållit, att kvinnorna i åldrarna mellan 18 och 25 år borde i stället för arbete i industrien erhålla sysselsättning i och utbildning inom jordbruk och hemvård. Denna uppfattning torde ha den vidaste spridning, utom hos de fabriksarbetande kvinnorna själva, vilka ej säga sig kunna undvara kontantförtjänsterna inom industrien och därför t. o. m. äro emot korttidsarbete och *halvdagsarbete*.³

Även lanthemmens kvinnor efterfråga emellertid industriarbete, men då de jämväl kunna bygga sin försörjning på jordbrukets naturahushållning, blir behovet av kontantförtjänster uppenbarligen mindre än för städernas kvinnor, utan att levnadsstandarden behöver vara lägre. Korttidsarbete och halvdagsarbete borde därför ligga bra till.

d. Korttidsarbete och deltidarbete.

Landsbyggdets kvinnor med arbetsuppgifter inom jordbruket kunna förväntas, i motsats till den kvinnliga arbetskraften inom tätorternas in-

¹ Ehuru detta får anses sannolikt de närmaste decennierna (Jmfr sid. 13—14).

² Våra yrken, sid. 206.

³ Uppgift från Yrkesinspektrisen.

dustrier, visa större uppskattning av säsongarbete, korttidsarbete och deltidarbete, om blott hänsyn till jordbrukets arbetsförhållanden kan tagas.

Möjligheterna till utbyte av arbetskraft, varvid t. ex. 3 flickor eller 5 husmödrar fullgöra 2 års-arbetares heltidstjänstgöring, ger korttidsarbetet¹ möjlighet att motsvara de krav, som från lanthemmen måste ställas på industriarbete för kvinnor.

Kvinnorna behöva hela fridagar, t. ex. i form av tvättdagar, och lanthemmet kräver överhuvudtaget betydligt mera arbete än hemmen i tätorterna. Med den arbetskraftsreserv, som finnes i lanthemmen, om de yngre kvinnorna i ökad och önskvärd utsträckning kvarstanna i hemorten, kan ledighet friktionsfritt arrangeras genom korttidsarbete.

Vid halvdagsarbete, som i stor utsträckning prövats för kvinnor utomlands, bl. a. i England under krigsåren, får man räkna med *en icke oväsentlig rekrytering av kvinnlig arbetskraft*, när arbete kan beredas i närheten av lanthemmen, som visserligen oundgängligen behöva sin kvinnliga arbetskraft, men som å andra sidan ofta kunna avstå den någon del av dagen.

Korttidsarbete och halvdagsarbete (4 timmar per dag) inom industrier fordra förståelse och individuell behandling av anställningsförhållanden från arbetsledningens sida samt verklig vilja och förmåga att sätta sig in i jordbrukets krav, och å andra sidan en stark disciplin från de anställdas sida beträffande tider och ordningsföreskrifter — men — detta kan gälla *ett lag* (varav en chef och »arbetsledare») på t. ex. tre manliga eller kvinnliga arbetare, som svara för att *en* eller *två* ständigt tjänstgöra. Att systemet fungerar, kan ordnas genom ekonomiska avtal, som bli *vida mindre betungande än de tids- och ordningskrav, som måste ställas på personalen i storföretag med heldagstjänstgöring.*

Det bör framhållas, att målsättningen givetvis icke vore att ytterligare öka landsbygdskvinnornas redan tyngande arbetsbörda i lanthemmen, utan att minska densamma genom att via industriarbetet förmå ett ökat antal kvinnor att kvarstanna i lanthemmen.

Det är vidare önskvärt, att männen överta bl. a. ladugårdsarbetet, som bevisligen kvinnorna numera i mycket hög grad vilja byta ut mot annat arbete. Om kvinnorna föredraga industriarbete framför arbete i ladugården, så är detta ett faktum, som är förtjänt av beaktande. Att underlätta ett sådant utbyte är en klar effektivisering av berörda arbetsmarknad, vars arbetsvolym annars tunnas ut och underdimensioneras genom kvinnornas utflyttning.

Förutsättningen för att berörda arbetsformer skulle kunna realiseras är givetvis, att landsbygdsindustrier finnas, som kunna nås av arbetskraften utan längre resor. 4-timmars arbetsdag motiverar i varje fall icke särskilt långa gång- eller resetider.

Om jordbrukets kvinnliga arbetskraftsreserver genom förut anförda möj-

¹ = arbete blott vissa dagar pr vecka.

ligheter till uppdelning av arbetstiden mellan lanthemmen och industriarbetet kunna ernå en ändamålsenlig *arbetsfördelning* mellan hemvård och förvärvsarbete, bortfaller de flesta invändningar, som man kan anföra mot kvinnornas industriarbete.

e. Sysselsättningen inom industri på landsbygden beroende av samhällsplaneringen.

Sysselsättningsmöjligheterna inom industrien på landsbygden bero emellertid i hög grad av den kommande *samhällsplaneringens* utformning. Jordbrukets arbetskraftsproblem, i och för sig viktiga faktorer, kunna antagligen endast mera väsentligt påverka utvecklingen i fråga om landets industrialisering, om de få *stöd av andra strävanden*.

Exempel på strävanden förekomma emellertid, vilka arbeta på en förstärkning av landsbygdens industri. Mellan de mest perifera sysselsättningsformerna och industriföretag av olika storleksordning i städerna måste inskjutas just sådan decentraliserad industri i mindre städer, tätorter och bysamhällen som moderna förespråkare för samhällsplanering förorda. De naturliga lokaliseringsfaktorerna ha emellertid numera på grund av teknikens utveckling förlorat så mycket i betydelse i förhållande till de samhälleliga, att ökade hänsyn numera kan tagas till *arbetskraftens* önskemål.

I en artikel i tidskriften »Fackföreningsrörelsen»¹ ifrågasättes, att större delen av befolkningen borde bosätta sig i medelstora samhällen, som kan förena storstadens fördelar med landsbygdens, och att Sverige ännu har möjlighet att kunna *förebygga* en massa bebyggelseelände i större städer, som de stora industristaterna äro betungade med. Härvid anføres som negativa faktorer de för samhället dyrbara förvuxna större städerna med höga stenhus på högt uppspekulerade jordvärden, deras enorma utgifter vid varje ansats att luckra upp och bättre planera storstadskärnorna, deras väldiga utgifter för gatubreddningar, broar och underjordiska järnvägar för att hålla trafikeländet inom rimliga gränser och deras brist på orörd natur, både för industriens expansion och för människornas trivsel.

Till detta må anföras, att, med fullt beaktande av dessa synpunkter, det utanför städerna finns bysamhällen och tätorter, som *jämväl* böra industrialiseras, och att det säkerligen skulle bli till största men för städerna själva, om deras landsbygd skulle utarmas genom att industrien huvudsakligen förlades till städer och större tätorter. Samhällsplaneringen härvidlag är beroende av *sysselsättningsmöjligheterna* och *arbetskraftstillgången*. Dessa faktorer sätta en definitiv gräns för landsbygdens utvecklingsmöjligheter, och det är planeringens uppgift att kartlägga områden inom denna gräns.

Landsbygdens avfolkning är ett huvudproblem, vilket betonats bl. a. av aktuarien Per Holm i ett arbete,² där förf. också framhåller, att den allt hårdare konkurrensen

¹ »Kan arbetsplatserna placeras bättre?» av pol. mag. Gunne Jacobsson, Fackföreningsrörelsen 1945: 25—26.

² Per Holm: Samhällsundersökningar — en grundval för planmässig kommunalpolitik. Svenska Riksbudgetens skriftserie 3, Sthlm 1944.

om arbetskraft i de bästa åldrarna tvingar städer och tätorter att erbjuda så gynnsamma villkor som möjligt för att kunna hålla en inflyttning i samma takt som under 1930-talet.

Arkitekt Uno Åhrén har bl. a. i två artiklar¹ redogjort för motsvarande frågor i England. I ett engelskt betänkande, den s. k. Barlow-rapporten, framhålles de sociala, ekonomiska och strategiska olägenheterna av den överdrivna anhopningen till städerna. Man föreslår en decentralisering av företag och befolkning genom utflyttning från de största städerna och andra överbefolkade områden.

Lokaliseringsförhållandena i England äro givetvis på grund av städernas storlek betydligt mera oroande än i Sverige, vars problem icke få onödigtvis förstöras genom hänvisning till decentraliseringsbehov av engelsk måttstock, men det är ingen tvekan om, att industrilokaliseringen i våra största städer möjliggör liknande kalkyler som dem av den engelske författaren Boumphrey² exemplifierade, ehuru givetvis de ekonomiska förlusterna för samhället icke uppgå till samma belopp i Sverige som i England.

Följande Jacobssons³ synpunkter må ha syftat även på andra investeringar än sådana, som skapa industriell produktion och sysselsättning på landsbygden. Detta förringar icke deras värde för bedömande av dessa frågor. Förf. anför: Statsunderstödda miljardinvesteringar planeras mot en kommande depression i Sverige. Från statliga och kommunala organ i hela landet har insamlats investeringsförslag. Det har emellertid icke blivit folkets viktigaste behov, som präglat förslagen, eller de orter, där behoven var som störst. *Tusentals fattiga initiativlösa småkommuner hade icke ens ett mindre bastubad att komma med.* De rika storstäderna hade fullt upp med stora projekt. En oproportionerligt stor del av projekten ligger i Stockholm, fastän tyngdpunkten ur långsiktiga lokaliseringssynpunkter kanske borde ha legat mer på andra orter. En samordning och differentiering av dessa olika statliga verksamhetsgrenar för att påverka lokaliseringen skulle åstadkomma viktiga förändringar på lång sikt. Lokaliseringen kunde ytterligare påverkas *genom utvidgad låne- och subventionsverksamhet till företag och kommuner, som uppfyller kraven på god lokalisering.*

Dessa synpunkter äro direkt användbara för att bedöma frågor rörande landsbygdens industrialisering.

Den nuvarande kommunindelningen kommer att förbättras, så att de minsta kommunerna försvinna. Man kan emellertid icke antaga, att kommunerna i allmänhet, och icke ens de mindre tätorterna, varom här kan bli fråga, kunna enskilt göra sig tillräckligt gällande, när det gäller att vidtaga åtgärder och vinna förståelse för att skaffa industri till orten.

Kommunerna äro beroende av *större enheter* för att komma till sin rätt, då det gäller att dra till sig industri och därmed rationellt ordna sina sys-

¹ Uno Åhrén: Samhällsplanering i England, Fackföreningsrörelsen 1945, nr 4 och 5.

² Boumphrey: Town and Country Tomorrow, London 1940. Förf. framhåller bl. a. att kommunerna och staten subventionera industrien i storstäderna, bl. a. genom dyrbara kommunaltekniska anordningar samt bostadsfrämjande, vilket skulle kunna arrangeras billigare med lika stor effekt i mindre samhällen.

³ Jacobsson, a. a.

selsättningsproblem. Dessa större enheter torde man böra förorda i form av *regionala* planeringsorgan, vilka givetvis ej blott måste arbeta med här berörd kartläggning utan även måste tjäna näringslivet i sin helhet.

Kap. 28. Maskinhållning.

För ifrågavarande utredning ha dessa frågor betydelse, dels därför att gemensam maskinanvändning friställer arbetskraft, dels därför att förfarandet skapat en ny bisysselsättning för jordbrukare. Denna verksamhet berör även skogsbruket genom att jordbrukare utföra arbete med bl. a. traktorer och cirkelsågar. Visserligen infalla arbetsuppgifterna, vad jordbruket beträffar, till stor del under arbetstopparna, men betydande anpassning kan ske för att sprida dagsverkena.

För att främja gemensam maskinanvändning har inrättats *Jordbrukets maskinlånefond*.

Låneförmedlingen skötes av hushållningssällskapen.

Utom till maskinförening eller maskinbolag utlämnas lånen till enskild person.

Maskinhållarsystemet är vid gemensam användning av *traktorer* ojämförligt vanligare än bolag och föreningar, till skillnad från vad som är fallet vid gemensam användning av tröskverk. De flesta maskinhållarna ha enligt en undersökning¹ varit jordbrukare.

Systemet maskinhållare torde ligga väl till för de flesta bygders behov, allrahelst om en maskinhållare står till tjänst med *flera maskiner*, som används på olika årstider, så att hans dagsverken sprides.

Det är av vikt, att sådana jordbrukare, som ha största behov av fyllnadsarbete, etablera sig som maskinhållare, om de i övrigt besitta personliga förutsättningar och tekniskt handlag.

Alternativt ligger det nära tillhands att sysselsättningen tar formen av anställning som service-man vid *kooperativ maskincentral*, bekostad av en krets av jordbrukare. (Jfr gårdshantverkare, sid. 135.)

En undersökning vid 5 maskinstationer, utförd av Jordbrukstekniska Institutet² visade, att den årliga körtiden per traktor uppgått till 1 000—2 000 timmar effektivt arbete. Därav upptogs plöjning, harvning, sädesskörd och tröskning 42—81 %. Den återstående körtiden upptogs av vedkapning, spånhyvling, vägskladdning, stenkrossning, transporter m. m.

Maskinvården och reparationstjänsten spelar en ej ringa roll och kan delvis förläggas till vinterhalvåret. På sid. 136 har berörts, att dessa i och

¹ Berglund, Nils och Lönnemark, Henning: Nya erfarenheter av traktorer i gemensamt bruk. (Meddelande nr 83 från Jordbrukstekniska Föreningen), Uppsala 1942, sid. 28.

² Lönnemark, Henning: Undersökning rörande maskinstationer och deras verksamhet. (Meddelande nr 201 från Jordbrukstekniska Institutet, 1945), sid. 59.

för sig viktiga arbeten av delvis hantverksmässig karaktär i vissa fall kunna bilda en övergång till småindustriell verksamhet.

En maskinhållare med sinne för maskinvård vårdar maskinerna på ett helt annat sätt än om de sporadiskt skötas av folk, vilkas huvudsakliga tid upptages av andra sysslor inom jordbruket. Maskinhållning innebär utsortering av därtill lämpliga uppgifter i och för deras överlämnande till specialarbetskraft.

I den sist omnämnda undersökningen anföres, att flera lantbrukare meddelat, att maskinhållarnas förmåga att sköta och reparera maskinerna, så att dessa trots låg underhållskostnad ständigt hållas i gott skick, är en av maskinhållarverksamhetens största fördelar.

Maskinhållningen är redan nu av stor betydelse, men i den mån som rationaliseringsåtgärder genomföras, måste maskinhållarna svara för betydande arbetsuppgifter, icke minst därför att totala antalet maskiner i en socken minskar.

Ur *teknisk* synpunkt medför uppkomsten av maskinstationer, att jordbruket rycker närmare industriens arbetsförhållanden. Detta innebär, att på just dessa punkter, maskinstationerna, möjligheterna att ta upp tekniskt betonade fyllnadsarbeten äro relativt stora.

Här föreligger alltså en för sysselsättningsmöjligheterna *gymsam växelverkan*: jordbruket behöver skickligt maskinfolk, och småindustrien (som det här kan bli fråga om) skulle främst kunna bereda säsongarbete åt jordbrukare med *teknisk* erfarenhet. Utvecklingen kan komma att resultera i att maskinhållarna bli mera småindustriföretagare eller verkstadsmän än jordbrukare.

Det är betydligt värdefullare för jordbruket att ha maskinerna uppställda i anslutning till en verkstad i stället för i enbart garage. (Jfr sid. 135.)

Frågan om *kollektiva verkstadshus* för småföretagare i anslutning till jordbruksbefolkningens bebyggelseområden har berörts å sid. 74. Maskinhållning i anslutning till sådan verkstadsdrift skulle vara ytterligare ett motiv för en kommun eller en ekonomisk förening att främja tillkomsten av verkstadshus.

Som exempel på kooperativ reparationstjänst kan nämnas, att Arosbygdens lantmannaförbund beslutat bilda *Jordbrukarnas maskincentral*, med andelsteckning efter hektarinnehav, och med förläggning till Enköpingstrakten. Dylika initiativ kunna, om jordbrukarna få inflytande på driften, skapa ökade sysselsättningsmöjligheter åt jordbrukets maskinfolk och ligger helt i linje med systemet maskinhållning.

Traktorer i skogsbruket.

Maskinhållares traktorer användas även i skogsbruket. Det är av vikt, att bönderna, i de fall då hästar utbytas mot traktorer, allt fortfarande

svara för körslor i skogen i största möjliga omfattning, särskilt vintertid, och icke gå miste om sina skogsdaysverken på grund av förändringar i transportsätt och arbetsteknik. Arbetstekniken inom drivningarna går mot en uppdelning av arbetet mellan hästtransport och bil- och traktortransport. En del transportsträckor äro mest ekonomiska för häst-, en del för traktordagsverken, och det är av vikt, att samma ägare svara för bådaddera transportsätten, så att de i varje särskilt fall vägas mot varandra och bringas till ekonomisk samverkan. Om t. ex. en traktor och några körare samverka på en och samma sträcka, och dela upp den i delsträckor med olika transportsätt, ernås en högre effekt än om vissa drivningar endast reserveras för hästtransport och vissa endast för traktorer. Känt är emellertid, att hästar och traktorer i regel ej kunna använda samma basvägar, vilket något hämmar kombinationsförfaranden.

Transportteknikens utveckling i skogen har medfört samma problem som inom jordbruket: *endast vissa arbeten* kunna övertagas av traktorer (och bilar). Detta gör att ett kombinationsförfarande mellan jordbruk och skogsbruk härvidlag blir ännu mera angeläget än när det endast rörde hästarnas användning, ty traktorerna friställa hästdagsverken i jordbruket utan att kunna helt ersätta hästarna.

Det vill synas som om *maskinhållare* här hade en viktig uppgift att fylla i samarbete med körarna.

Det torde härvid vara av vikt, att skogsvårdsstyrelsernas kursverksamhet i ökad omfattning ägnade uppmärksamhet åt körarnas och traktorförarnas utbildning i transportarbetets teknik, liksom fallet är vid Domänverkets och bolagens drivningar i egen regi.

Beträffande Norrlandskommitténs förslag, se sid. 111.

Cirkelsågar.

Maskinhållning förekommer även beträffande *cirkelsågar*, och samma person kan med fördel svara för maskinhållning i jordbruket och dessutom bedriva cirkelsågning.

En väsentlig ökning av cirkelsågningen förekom under 1930-talet, i stor utsträckning i form av maskinhållning, och nämnda sågnings betydelse som fyllnadsarbete inom jordbruket kan väsentligt utökas, framförallt som en påbyggnad till bondeskogsbruket.

Anmärkas bör, att sågningen är kapitalkrävande. Antalet sysselsatta per 1 000 kr förädlingsvärde är lågt, i motsats till vad fallet är t. ex. i en snickeri- eller möbel-fabrik, där *arbetskostnaden* är en betydligt mera väsentlig del av produktionsvärdet. Då det möter betydande svårigheter för en mindre företagare att skaffa kapital till en självständig sågverksrörelse, där råvara inköpes, förädlas och försäljes i form av virke, och där betydande kommersiella risker måste tas, är det av stor betydelse, att mindre jordbrukare kunna säkra sig *arbetet* utan att behöva ligga ute med allt för stora kapitalengagemang för verksamhetens bedrivande. Detta sker genom ma-

skinhållning, vilket givetvis även kan ske i form av fasta sågar (lönsågning). Sågverksrörelse och lönsågning bedrivs visserligen ofta samtidigt av samme företagare, men cirkelsågningen utgör den viktigaste delen av lönsågningen.

Maskinhållningen möjliggör att sprida sysselsättningen även till mindre jordbrukare, som icke själva kunna anskaffa eller förränta, kanske icke heller rätt vårda och sköta, en cirkelsåg.¹

Cirkelsågningen tjänar dessutom till att ge de skogsägande jordbrukarna kontroll över sina skogsprodukter fram till brädgårdsstadiet med därav betingade sysselsättningsmöjligheter, samtidigt som den skapar sysselsättning åt maskinhållare på för jordbruket lämpligare tider än fallet är vid sågar utanför jordbrukets kontroll.

Vid cirkelsågning kan, under normala tider med fri prisbildning, *nyttiggörandet av jordbrukarnas överloppstid* även *utöva en prisstegrande inverkan på jordbrukarnas produkter*, i detta fallet på bondeskogsbrukets rundvirke.

Cirkelsågarna ha fått speciellt berättigande och speciella förutsättningar där transport- och flottningskostnader för det osågade virket äro relativt höga. På vattendelarna, på stort avstånd från flottled, spela de största rollen. I älvdalarna och i närheten av permanenta sågverk torde de endast ha karaktären av husbehovssågar. I den mån som avfallet kan tillgodogöras, ökas cirkelsågarnas möjligheter. Kolning utgör ett komplement till cirkelsågning.

Det är i stort sett jordbrukare, som skapat denna näringsgren. Då vid en ordinär cirkelsåg en arbetsstyrka av cirka 5 man äro nödvändiga för att sågens kapacitet skall rationellt utnyttjas, blir jordbrukaren även arbetsgivare, såvida sågen ej, som också förekommer, skötes kooperativt av flera delägare. Det är särskilt hemmansägaresöner, som sysselsättas vid cirkelsågarna, och det förekommer, att de söka helt ägna sig åt detta yrke.

De använda cirkelsågarna äro av mycket växlande kvalité och användbarhet. Åtskilliga omoderna verk, därtill dåligt skötta, ha på sina håll misskrediterat cirkelsågningen. Numera finnas förstklassiga verk i marknaden, även för drift i mindre skala, och cirkelsågningen kan icke längre anses råvaruförstörande i nämnvärd grad. I de fall då skickliga sågare tillämpa s. k. individuell sågning, ta de tvärtom ut mera ur varje stock än vad som är möjligt vid ramsågning. Allmänt förekommer emellertid tendenser till prisreduceringar i förhållande till ramsågarnas virke, men dessa förluster uppvägas i ett mycket stort antal fall av minskade transportkostnader, låga fasta kostnader vid försågningen samt möjligheterna att bedriva verksamheten på för jordbrukarna valfria tider.

Cirkelsågningen kan också byggas ut genom vidare förädling inom bl. a. snickeribranschen och lådtillverkning m. m. och dess decentraliserade lokalisering *för härvid träförädlingen närmare skogen*. I den mån som det gäller att skapa sysselsättning just för de jordbrukare, som äro bosatta inom cirkelsågarnas råvaruområden, har detta sin givna betydelse.

Det gäller emellertid att föra in cirkelsågningen i rationella sammanhang. Så snart det är fråga om små företag, kan man icke förutsätta att enbart

¹ Sågaren anställer nämligen hantlangare hos sin uppdragsgivare.

konkurrensen kan effektivisera driften och premiera de för verksamheten lämpligaste yrkesmännen.

Enskilda cirkelsågare sakna ofta möjlighet att skaffa sig sådana yrkeskunskaper, som äro vanliga bland sågverksindustrins folk. (Angående utbildning se sid. 69.)

Det är mycket stora ekonomiska värden, som kunna räddas, om man kunde slå ut en del felaktiga arbetsformer och försågningsmetoder genom att skapa bättre yrkesskicklighet. Dessutom behövs vägledning vid maskinanskaffningen. Beaktandet av dessa synpunkter är förutsättningen för ökad sysselsättning.

Resultatet av olämplig försågning blir kapitalförstöring och dåliga förtjänster, och det är den obestridliga förekomsten av dylika förhållanden, som motiverat kritik från företrädare för exportsågverkens intressen.

Man skulle kunna tänka sig, att försöks- och kursverksamhet kunde bedrivas i skogsvårdsstyrelsernas regi. En fackskola för cirkelsågare finnes i Värmlands län.

Cirkelsågningen har de senaste åren utvecklats i sådan omfattning, att den icke längre är en isolerad företagsform av husbehovskaraktär utan i vissa bygder, t. ex. i Småland, enligt uppgifter från industrihåll, representerar en väsentlig del av försågningen.

Vad Nord-Sverige beträffar säges i »Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor»,¹ att »denna form av småindustri, som synes ha möjliggjorts av explosionsmotorernas utveckling samt tillkomsten av bättre vägar och lastbilar för sågverkens förflyttning och det försågade virkets distribution, har utvecklats i viss konkurrens med sågverken vid kusten och *förflyttat en ej obetydlig del av virkesförädlingen närmare råvarans produktionsort*».

Enligt samma källa uppgick i mitten av 1930-talet antalet arbetare vid cirkelsågar i Nord-Sverige till 3 270, varav 1 040 i Västerbottens och 720 i Norrbottens län. Enligt en utredning, som 1936 företogs av skogs- och flottledsinspektören, fanns i de sju norra länen omkring 600 cirkelsågverk, med cirka 2 500 sysselsatta personer, igång enbart i *direkt* samband med avverkningarna vintern 1935—36.

Detta måste dock vara en mycket obetydlig del av dessa läns totala försågning.

Kap. 29. Transportverksamhet.

I vad mån denna kan bedrivas av jordbrukarna, sammanhänger med anförda synpunkter på maskinhållning och har delvis berörts i samband med sysselsättningsmöjligheterna i skogen.

I »Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor»² anföres exempel på socknar, där upp till 50 % av den totala årsavverkningen redan 1934 transporterats med lastbil. Vidare framhålls, att medelkörvägslängden vid bilkörning blir längre än vid hästkörning och att alltså flera tonkilometer tas bort från hästransporterna än vad procentalen utvisa.

¹ Sid. 188.

² Sid. 122—123.

Säkert är, framhålles i nämnda sammanhang, att de tilltagande biltransporterna väckt stora bekymmer, särskilt hos småbönder och torpare. (Jfr sid. 109.)

Bilismen bör uppenbarligen ej motarbetas, men dess konkurrensförmåga har varit onödigt stor på grund av att småbönderna ofta hållit sig med gammalmodig och ineffektiv körarutrustning samt icke alltid tillämpat moderna metoder i körarnas arbete. Det är uppenbart, att en dylik eftersläpning i fråga om utrustningens kvalitet i hög grad måste gynna bilismens konkurrens. Jordbrukarna behöva allmänt tillgång till de nya rönen inom skogsbrukets *transportteknik*. Med säkerhet kan då antalet hästdagsverken komma att bli flera än om sådan yrkesutbildning ej kommer till stånd. (Jfr sid. 109.)

Det förefinnes emellertid uppenbarligen att stort behov av annat transportarbete än skogskörslor för hästarna.

Bland möjligheterna till sysselsättning härvidlag må nämnas *vägväsendets* behov av transportarbete under olika tider av året. R. L. F. har i uttalanden framhållit, att jordbrukarnas utbud av transport-service icke motsvarats av liknande tillgång på arbete.

Endast följande län hade juli 1939 över 100 körare anställda hos vägstyrelserna:¹

Västernorrlands	105	Kopparbergs	160
Göteborgs och Bohus	120	Västmanlands	230
Örebro	130	Västerbottens	410

Summa körare i tjänst hos vägstyrelser var 1 570 i hela riket, och 8 län hade inga körare.

Som exempel på hur hastigt bönderna avkopplats från dessa körslor, kan anföras, att enbart 1938—39 dessa körares antal minskades med 30 %, fastän antalet anställda för övrigt ökade.

Det vore kanske möjligt för vägförvaltningarna i de olika länen att i ökad omfattning sysselsätta körare för vissa arbeten, utan att detta finge hindra en ofrånkomlig motorisering av stora delar av vägväsendet. Känt är, att många kortare körslor lämpa sig i det närmaste lika bra för häst som för bil. För vissa arbeten torde hästarna vara överlägsna. Centraliseringen inom vägväsendet säges ha minskat jordbrukarnas möjligheter till fyllnadsarbeten, men om en rekommendation till vägförvaltningarna kunde åstadkommas, kunde en förbättring säkerligen vinnas för jordbrukets folk härvidlag både beträffande sysselsättningsgrad och dagsverkarnas placering under året.

Uppenbart är vidare, att landsbygdstrafikens *bilar* i ökad utsträckning kunna garageras på landsbygden. *Kör-centraler*, ägda eller kontrollerade av en krets jordbrukare, skulle kunna bättre än nu beakta jordbrukets transportbehov och sprida bildagsverken över hela året. Härigenom kunde jordbrukare även svara för biltransporter i skogsbruket.

Före kriget var konkurrensen bil—häst våldsam, och sakskäl beaktades icke, emedan samverkan mellan bilägare och körare i allmänhet sänkades.

¹ Sociala Meddelanden 1939: 10, sid. 735.

Det är av vikt, att landsbygdskvoten av rikets bilism också blir en *landsbygdsnäring*. Trafik skapar alltid även indirekt sysselsättning inom näringslivet. Mindre verkstäder på landsbygden lämpa sig väl för enklare översynsarbeten och som stationsort för bilar. Ju flera arbetsuppgifter en verkstad får, desto billigare blir i allmänhet dess service. Verkstad, maskincentral och bilcentral komplettera varandra. Utspridda var för sig ha dessa svårare att hävda sig.

Kap. 30. Andra sysselsättningsfrågor.

Utöver redan berörda arbetsuppgifter finnes i de olika bygderna ett rikt sysselsättningsregister, som belysts av till Jordbrukskommittén inkomna enquête-svar.

I följande kortfattade framställning göres hänvisningar till vissa föregående utredningar.

a. Vägarbete.

Allmänt anses *vägarbete* vara ett betydande fyllnadsarbete, och i olika yttranden framkomma önskemål om större hänsyn till jordbrukarna vid arbetenas fördelning.

Antalet grovarbetare i vägstyrelsernas tjänst var juli 1938 17 000 och juli 1939 19 000.

Vad vägunderhållet beträffar räknas med cirka 0.75 årsarbetare per mil, vilket för rikets 90 000 km allmänna vägar gör 6 750 årsarbetare, vilkas arbetsuppgifter äro tämligen jämnt fördelade året om. Det kan anses mindre motiverat, att anföra vägarbetet som ett utvecklingsbart fyllnadsarbete, då det huvudsakligen är förlagt till den tjälfria delen av året. Samstämmiga önskemål från olika län vittna emellertid om den efterfrågan efter dylika arbeten, som även under sommaren äger rum från småbrukarnas sida. I Norrland, särskilt i Övre Norrland, är det vanligt, att småbrukare ligga ute på dylika arbeten, med undantag ofta endast för slättertiden.

Då vägarbetet sålunda i praktiken i många fall kommit att bli ett komplement till småbruket, är det av betydelse, att denna praxis icke ändras. Modifikation, som tilläte småbrukarna att inom vissa gränser välja sin arbetstid själva kunde tänkas vid en hel del vägarbeten, även vid vägunderhåll. Därtill kommer arbetsuppgifter i samband med vinterväghållningen. Troliken kunna vägförvaltningarna erbjuda småbrukarna ytterligare vägarbete, när anslagen till vägunderhåll efter kriget åter öka.

Vägarbete i närheten av bostadsorten förefaller i varje fall att vara en naturlig lösning vid en arbetsfördelning. En hel del småbrukare skulle säkerligen kunna knytas till vägväsendet, om vederbörande vägförvaltningar finge träffa långfristiga överenskommelser om regelbunden sysselsättning för dem som på detta sätt önskade säkra sig arbete. Statens järnvägar har i kollektivavtal med sina tillfälliga *banarbetare* bestämmelser om företrädesrätt för årligen återkommande arbetskraft.

b. Trädgårdsskötsel.

Trädgårdsskötseln spelar stor roll för det mindre jordbruket. Många ofullständiga jordbruk kunna genom ökad produktion av trädgårdsprodukter, som kräver stor arbetsinsats, lämna brukaren full bärgning.

Trädgårdsskötseln har behandlats i *SOU 1938: 5*. (Betänkande med utredning och förslag rörande produktions- och avsättningsförhållandena inom trädgårdsnäringen.)

Ytterligare några synpunkter må anföras.

Nästan samtliga hushållningssällskap framhålla i enquete-svar möjligheterna till ökad grönsaksodling och ifrågasätta i några fall en utbyggnad av konserverindustrin i resp. län.

En utveckling, som härvid icke får förbises, gäller *ökad konservering i lanthemmen* för egen konsumtion. Härvid brister det ännu oerhört mycket, trots kursverksamhet och undervisning i fortsättningsskolor, och det är av stor betydelse, att sådan undervisning mera effektivt hävdas. Det ringa konserveringsförfarandet, bl. a. av frukt, är ett oerhört slöseri i form av outnyttjade högvärdiga livsmedel och outnyttjad arbetstid. Även *egenproduktion* kan skapa ökad sysselsättning.

Bland viktigare åtgärder för att främja trädgårdsskötseln torde följande böra anföras:

ökad undervisning i trädgårdsskötsel,
utbildning av flera trädskötare,
lån till bevattningsanläggningar,
lagringslokaler för trädgårdsprodukter,

djupfrysningsslager i närheten av produktionsorterna och en utjämning av de säsongmässiga utbudet genom distribution av frusna bär och grönsaker året runt.

Det är möjligt och troligt, att *djupfrysningstekniken*, som i U. S. A. fått stor användning men ännu i Sverige befinner sig på försöksstadiet, kommer att avsevärt öka konsumtionen av bär och grönsaker, varigenom sysselsättningsmöjligheterna för trädgårdsodlarna starkt vidgas.

I U. S. A. har redan djupfrysningstekniken revolutionerat handeln med trädgårdsprodukter, som i stor utsträckning *övergått från att vara färskvaror till lagervaror* (med färskvarornas egenskaper).

I Sverige finnes en statlig fond, *Frukt- och potatislagerhusfonden*.¹ Den avser att tillgodose kapitalbehov för såväl mindre anläggningar (t. ex. en modern potatiskällare), som för större lagringscentraler av olika slag, inklusive kylanläggningar.

Som tillämpningsexempel må anföras, att föreningen Västmanlands Läns Trädgårdscentral 1945 beslutat uppföra ett frukt- och potatislagerhus jämte förädlingsfabrik för en kostnad av cirka 1 miljon kr.

Lån från Frukt- och potatislagerhusfonden utlämnas i allmänhet upp till 75 % av kostnaderna med en högsta lånetid av 30 år. De 4 första åren äro i regel ränte- och amorteringsfria. Vid sidan av lånen erhålles 10 % av kostnaderna i kontantbidrag utan återbetalningsskyldighet.

¹ SF 1943: 811.

c. Bärplockning.

Bärplockningen (skogsbär, främst lingon, blåbär och hjortron), kan starkt utvidgas, särskilt i Norrland.

Varan är lätt förstörbar, och komplikationer på vägen mellan plockarna och konsumenterna äro vanliga. Våldsamma prisfluktuationer förekomma ofta på bärmarknaden.

I Norge finnes en särskild organisation, Norges Bärlag, som tillvaratar bärplockarnas intressen, till stor nytta för plockarna.

I Sverige har K. F. emellertid stora möjligheter att främja avsättningen av skogsbär, och har redan, bl. a. via sitt nät av detaljaffärer, ökat plockarnas möjligheter att vinna snabb avsättning för bären.

Både K. F. och Kärnbolaget ha igångsatt djupfrysning av bär.

K. F. bedriver en omfattande industriell förädling av skogsbär, som speciellt har inriktats på Norrlandsbären, bl. a. hjortron.

Ett annat exempel på distributionsverksamhet lämnade Sveriges Frukt- och Trädgårdsodlares Riksförbund, som enbart i Västerbottens län hade cirka 350 uppsamlingsplatser för skogsbär.

Viktig är emellertid lagerhusfrågan, och om blott en del bär kan djupfrysas, bli riskerna för tvära priskastningar betydligt mindre.

Djupfrysning lämpar sig emellertid icke av kostnadsskäl för alla konsumtionsbehov, ehuru den framtida tekniska utvecklingen kan medföra gynnsammare betingelser härvidlag.

Som ett viktigt alternativ framstår därför sylt- och saftfabriker samt musterier i bygder med bärplockning. Lokala initiativ, självständigt eller i samarbete med större industrier, är en naturlig väg till effektiviserad produktion. Fackmän framhålla, att det ur kvalitetssynpunkt är betydelsefullt, att fabrikerna ligga så nära råvaruområdena som möjligt. För att främja sådana verksamhet torde samarbete mellan bärintressenter och företagarförening vara lämpligt. (Jfr även omnämnt initiativ sid. 167.)

På grund av att plockarna, särskilt i övre Norrland, ofta äro bosatta i glesbygder, torde en ganska omfattande service vara nödvändig för att fånga upp dem och skapa anständiga avsättningsförhållanden.

En djupfrysningsanläggning eller kooperativ bär-industri i en bygd har förmåga att organisera ett lämpligt uppsamlingsområde för skogsbär.

Bestämmelserna om lagerhus-byggnader erbjuda i detta sammanhang betydande förmåner.

Ekonomisk förening av frukt- och grönsaksintressenter, som fyllt fordringarna för och erhållit statens stöd för lagerlokaler, kunde möjligen under t. ex. en 5-årsperiod erhålla statsbidrag för att organisera anslutning av bärplockare (*byggdeombud*) till föreningen.

Sedan bärplockar-sektorn inom en dylik ekonomisk förening organiserats upp, finnes ringa skäl för statsstöd, ehuru mera allmänt en ökad konsumtion av skogsbär vore förtjänt av att stödjas genom vidgad upplysningsverk-

samhet i statlig regi. I detta sammanhang må pekats på möjligheterna att öka upphandling av skogsbär för *skolmåltidernas* del.

Liknande synpunkter som för bärplockarna gälla i viss mån för *insamlare av medicinalväxter*. Verksamheten lämpar sig väl för småbrukens arbetskraft, allrahelst som *samlare* även kunna vara *odlare*, och även odlingsarbetet är arbetskrävande. Någon organisation erfordras icke, då Medicinalstyrelsen genom sin materielnämnd dirigerar insamling, odling och avsättning, bl. a. genom upplysningsföredrag i radio.

En förutsättning härför vore fortsatt stöd åt verksamheten från Medicinalstyrelsens sida.

d. Andra jordbruket närstående binäringar.

Bland förvärvskällor i anslutning till jordbruket märkes *hönsskötsel*, för vilken behov av *instruktörer*, knutna till hushållningssällskapen, föreligger.

Hönsskötseln som bisyssla på mindre jordbruk har sin speciella betydelse, då den till stor del grundas på hemmaproducerade fodermedel och avfall. Vidare kan arbetskraften för hönsens skötsel utgöras av barn och äldre, mindre arbetsföra personer.

På grund härav äro icke hönserier i större skala under alla förhållanden de mest lönsamma produktionsformerna.

Hönsskötseln är en mycket betydande förvärvskälla för det mindre jordbruket, och dess främjande har ägnats stort intresse.¹

Pälsdjursuppfödningen är en annan betydande förvärvskälla.

1939 var antalet pälsdjur 316 000, men hade på grund av foderbrist under åren 1939—42 måst minskas med cirka 50 %. Dock var värdet av under 1941—42 försålda »farmskinn» av räv och mink cirka 13 milj. kr.

Pälsdjursuppfödarnas organisation torde ha alla möjligheter att föra verksamheten framåt.

Näringen ägnar sig för kombination med jordbruk och fiske, då dessa näringars avfallsprodukter kunna nyttiggöras. Då skötseln är ett typiskt passningsarbete, lämpar det sig väl för arbetskraft på mindre jordbruk. Fackkunskaper äro dock nödvändiga.²

¹ S. O. U. 1931: 6: Betänkande angående åtgärder för fjäderfäskötselns främjande. — Kapitlet Hönsskötsel i *Den Praktiska Norrlandsboken*, Del I, sid. 109 ff.

² Uppfödning av pälsdjur. *Den Praktiska Norrlandsboken*. Del I, sid. 145 ff.

Biskötseln lämpar sig väl för såväl större som mindre jordbruk, där intresserad arbetskraft finnes.

För jordbrukets del spelar biodlingen även stor roll för *frösättningen*, och man har t. o. m. börjat placera ut bikupor på fälten för att underlätta binas inverkan på denna.

Enligt jordbruksräkningen 1937 funnos i Sverige 162 000 bisamhällen. Då varje samhälle ger cirka 10 kg honung i genomsnitt, blir den totala skörden cirka 1·6 miljoner kg. Per invånare torde detta få betraktas som en obetydlig produktion, och honungen kan med säkerhet ytterligare populariseras. Efter ett pris av 3 kr. per kg representerade dock 1937 års skörd ett värde av cirka 5 miljoner kr., vartill kom cirka 300 000 kr. för den skördade vaxen.

Biodlarna äro liksom bärplockarna exempel på en ytterligt decentraliserad företagsamhet, som måste bedömas även ur sociala synpunkter, med hänsyn till honungens näringsegenskaper dessutom ur folkhälsans synpunkt.

Hushållningssällskapens anslag till biskötselns främjande äro mycket blygsamma och ha för övrigt delvis karaktären av bidrag till bekämpande av bisjukdomar.¹

Med hänsyn särskilt till biodlingens betydelse för frösättningen vore betydande anslag till hushållningssällskapen motiverade.

Humle-odlingen i Sverige täcker för närvarande cirka 1 % av behovet. Produktionen kan utökas.

Ökad användning av svensk *tobak* skulle vara betydelsefull för många småodlare i de båda sydligaste länen.

Sammanfattande synpunkter.

I ett län förefinnes ofta speciella möjligheter för bisysselsättningar, som endast kunna indikeras genom näringsekonomiska undersökningar i samarbete med bygdens befolkning. Det vore av vikt, att företagarföreningarna etablerade ett nära samarbete med bl. a. hushållningssällskapen för att ta vara på bygdernas initiativ, vilkas realiserande främst måste bli företagarföreningarnas sak. Dessa borde alltså mera än nu inrikta sig på *jordbrukets* behov av bisysselsättningar och jordbrukets intresse av att bygdernas näringsliv överhuvudtaget effektiviseras.

I en företagarförenings styrelse borde ingå representant för jordbruket.

Statsstödet borde utökas med hänsyn även till *jordbruksbygdnas* behov av ett mera differentierat näringsliv.

¹ SF 1917: 672, SF 1927: 66, SF 1934: 277—278, SF 1937: 558.

Det är av vikt att framhålla, att i län, där företagarföreningar saknas, sakna också jordbrukarna ett organ för att uppsåra och främja sådana sysselsättningar, som varken äro hänförliga till hushållningssällskapens eller skogsvårdsstyrelsernas verksamhetsområden. De lokala initiativen behöva handledning och stöd.

Länsarbetsnämndernas medverkan för att vägleda arbetskraften och för att placera densamma i de ur samhällelig synpunkt mest produktiva arbetsuppgifterna är av synnerligen stor betydelse.

Uppfångandet av jordbrukets arbetskraftsreserver och deras säsongmässiga nyttiggörande i produktionen inom och utom jordbruket, samt täckandet av jordbrukets brist på arbetskraft under arbetstopparna torde utgöra en vid ram för en mångfald av arbetsförmedlingsuppgifter, som beröra betydande delar av näringslivet. Att jordbrukets sysselsättningsproblem icke kan betraktas som en från övriga näringar skild arbetsmarknad, torde vara ofrånkomligt, med hänsyn till bl. a. säsongväxlingarna inom jordbruk och skogsbruk.

Bilagor.

Bilaga 1.

Medelantal företag per 100 000 invånare (A) och medelantal sysselsatta per företag (B) inom vissa hantverksyrken i Sverige.¹

(På grundval av 1931 års företagsräkning.)

Y r k e	Städer, köpingar o. municipalsamhällen m. över 5 000 invånare		Övrig bebyggelse	
	A	B	A	B
Bleck-, plåt- och kopparslageri.....	40	4·5	21	1·9
Smide och hovslageri.....	16	2·5	85	1·5
Tillverkn. och reparation av möbler; div. snickeriarb.	89	5·1	104	3·9
Bagerirörelse och kexfabrikation.....	74	7·4	39	3·2
Slakteri- och charkuterirörelse.....	22	6·5	62	1·7
Herrskrädderi, även kombinerat med damskrädderi..	92	3·2	105	1·7
Damskrädderi och sömmerskor.....	147	2·1	86	1·2
Skomakerirörelse.....	151	1·5	160	1·1
Sadelmakare och tapetserare.....	31	2·2	18	1·3
Husbyggnad, murning, byggnadssnickeri, kakelugns- makeri.....	103	12·8	161	2·8
Målerirörelse.....	107	5·3	89	2·1
Rörledningsinstallationer.....	24	17·9	7	4·5
Tillverkning och reparation av, samt handel med ma- skiner, bilar, velocipeder o. d.....	40	10·9	31	2·9
Tillverkning, reparation och installation av samt han- del med elektriskt materiel.....	24	14·0	7	3·0
Bageri-, konditori- och serveringsrörelse, även i kom- bination med mjölkförsäljn. o. d.....	58	6·7	42	3·6
Tvättning, strykning och mangling.....	75	2·8	19	1·8

¹ Iveroth, Axel: Småindustri och hantverk i Sverige, Sthlm 1943, sid. 222.

Förteckning

över olika typer av företag, till vilka lån beviljats av de norrländska företagarför-
eningarna intill utgången av år 1943. (Efter Norrlandskommitténs sammanställning.)

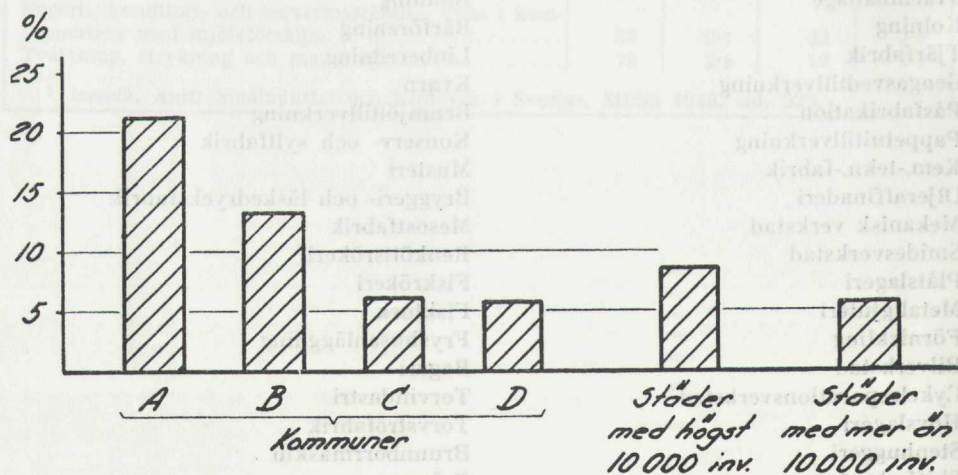
Såg	Brynstenstillverkning
Sliperstillverkning	Garveri
Snickeri (ej specificerade)	Skinnbredning
Hyvleri och lådfabrik	Pälsmössfabrik
Modellsnickeri	Skofabrik och skomakeri
Möbelsnickeri	Sadelmakeri
Orgeltillverkning	Tillverkning av filtpjäxor, skinnkläder
Fanérfabrik	Filtskofabrik
Träsnideri	Kardfabrik
Konsthantverk	Textiltillverkning
Båtbyggeri	Stickeri
Årfabrik	Mattväveri
Skidfabrik	Presenningsfabrik
Sparkstöttingfabrik	Regnkläderstillverkning
Fiskredskapsfabrik	Konfektionsfabrik
Sportartikeltillverkning	Skrädderi
Leksaksfabrik	Tapetserarverkstad
Trädgårdsredskap	Måleriverkstad
Träslöjdsfabrik	Bokbinderi
Skaftfabrik	Kemisk tvätt
Vägstolstillverkning	Impregnering
Laggkärlsfabrik	Isoleringsfabrik
Tunnbinderi	Jordbrukets binäringar
Korgmakeri	Handelsträdgård
Husgerådstillverkning	Hönsgård
Träullfabrik	Minkfarm
Träemballage	Biodling
Kolning	Bärförening
Tjärfabrik	Linberedning
Gengasvedtillverkning	Kvarn
Påsfabrikation	Benmjöltillverkning
Pappetuitillverkning	Konserv- och syltfabrik
Kem.-tekn.-fabrik	Musteri
Oljeraffinaderi	Bryggeri- och läskedrycksfabrik
Mekanisk verkstad	Mesostfabrik
Smidesverkstad	Renkötsrökeri
Plåtslageri	Fiskrökeri
Metallgjuteri	Fisktork
Förnickling	Fryshusanläggning
Bilverkstad	Bageri
Cykelreparationsverkstad	Torvindustri
Hovslageri	Torvströfabrik
Stenhuggeri	Brunnbormmaskin
Skifferbrytning	Pråmvarv
Tegelbruk	Tvättanläggning, bastu
Cementgjuteri, cementtegelstillverkning	
m. m.	

Inkomsttagare inom yrkesgruppen industri och hantverk inom olika områden år 1943.¹

	A-	B-	C-	D-	Samtliga landskom- muner
	kommuner				
Företagare					
1 000 personer.....	6·5	17·1	11·7	7·0	42·3
i % av rikets.....	(8·6)	(22·7)	(15·5)	(9·3)	(56·1)
Anställda					
1 000 personer.....	24·1	111·1	179·4	115·1	429·7
i % av rikets.....	(2·6)	(11·8)	(19·0)	(12·2)	(45·6)
Företagare i % av företagare + anställda².	(21·2)	(13·3)	(6·1)	(5·7)	(9·0)

	Städer med högst 10 000 invånare	Städer med mer än 10 000 invånare	Samtliga städer
Företagare			
1 000 personer.....	6·1	27·0	33·1
i % av rikets.....	(8·1)	(35·8)	(43·9)
Anställda			
1 000 personer.....	65·2	448·1	513·3
i % av rikets.....	(6·9)	(47·5)	(54·4)
Företagare i % av företagare + anställda².....	(8·6)	(5·7)	(6·1)

Företagare i % av företagare + anställda.

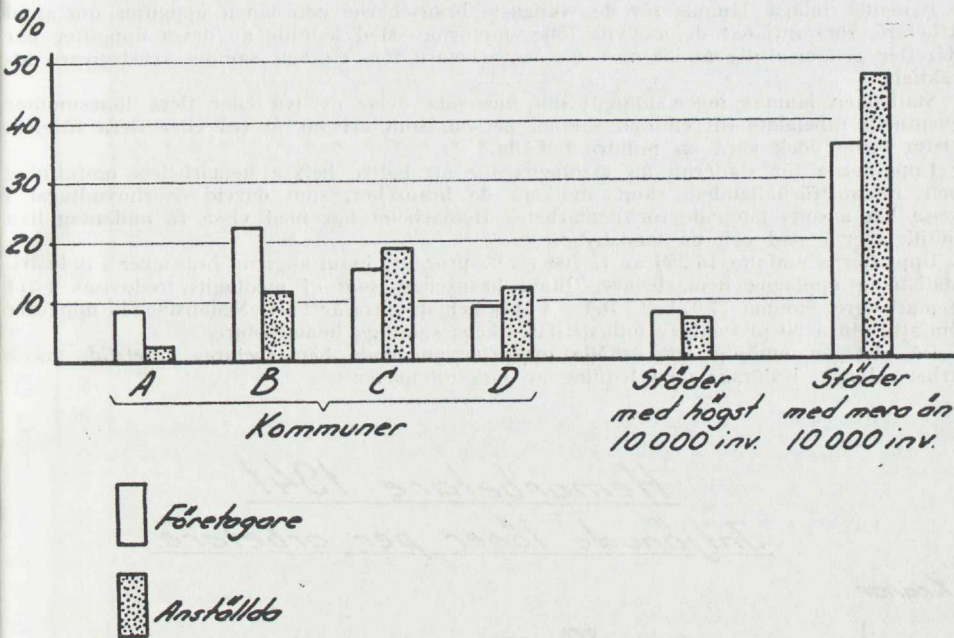

¹ S. O. S. Skattetaxeringarna 1944. Tab. 8.

² Ger anvisning om genomsnittlig företagsstorlek.

Inkomsttagare inom yrkesgruppen industri och hantverk
inom olika områden år 1943.

I hela riket redovisas 75400 företagare och 943000 anställda.
Procentuell fördelning.

Anm.: I ovanstående figur är summan av de vita staplarna = 100 och summan av de prickade likaledes = 100.

Hemarbeters inkomster i Sverige 1941.

En del av företagen lämnar till industristatistiken uppgifter om till hemarbetare utbetalade lönesummor, dock utan uppgifter om arbetstid.

I denna bilaga lämnas för de viktigaste branscherna och länen uppgifter om antal arbetare, som intjänat de angivna lönesummorna. Med ledning av dessa uppgifter har därefter genomsnittlig årsinkomst för en arbetare hos en och samma arbetsgivare uträknats.

Statistiken lämnar ingen uppgift om huruvida delar av två eller flera lönesummor eventuellt utbetalats till en och samma person, som arbetat åt två eller flera företag. Detta torde dock vara en mindre felkälla.

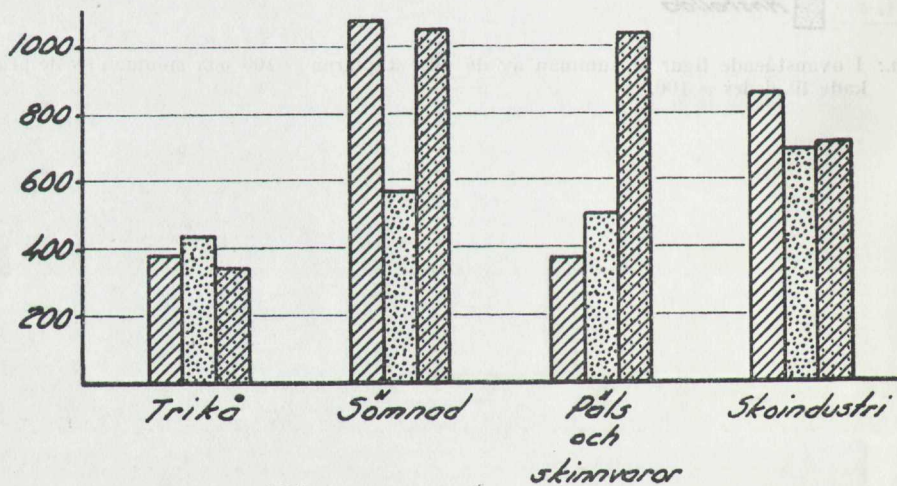
Uppgifterna för städerna ha medtagits för att bättre belysa hemarbetets omfattning och inkomstförhållanden samt indikera de branscher, som därvid överhuvudtaget i vissa län ansetts lämpade för hemarbete. Hemarbetet har med vissa få undantag lika möjligheter i stad och på landsbygd.

Uppgifterna omfatta 15 289 av 15 760 (= 97 procent) inom angivna branscher i industristatistiken upptagna hemarbetare. Inom branscher, som ej medtagits, redovisas 1 314 hemarbetare. Summa 17 074 (15 760 + 1 314) hemarbetare år 1941. Nedanstående uppgifter omfatta alltså 90 procent av industristatistikens samtliga hemarbetare.

Då det är omöjligt att erhålla uppgifter angående hemarbeters arbetstid, måste arbetsvolymen bedömas med ledning av lönesummorna.

Hemarbetare 1941. Intjänade löner per arbetare.

Kronor

Manliga

Kvinnliga

Manliga och kvinnliga,
ej uppdelade på kön
och ej redovisade under
manliga eller kvinnliga

L ä n	Antal arbetare		L ö n e s u m m o r				Antal arbetare pr företag	
	man- liga	kvinn- liga	total, 1 000 kronor	pr arbetare, kronor		man- liga	kvinn- liga	komb.
				manliga	kvinnliga			
Riket: städer	313	4 932	5 255	280	2 693	3 873	896	737
landsbygd.....	1 004	1 696	2 089	951	806	1 711	947	819
Summa	1 317	6 628	7 344	1 231	3 499	5 584	935	760
Däruv:								
Stockholms stad.....	17	764	245	16	529	768	937	3 135
(landsbygd).....		49	2		33	1		500
Södermanlands län	12	21	41	6	12	55	471	587
(landsbygd).....		69		9	25		1 151	1 337
Östergötlands län	8							
(städer).....		193	111		52	60		361
(landsbygd).....	25	171	202	15	56	45	603	270
Jönköpings län								
(städer).....	27	59	111	11	52	325		221
(landsbygd).....	49	10	12	26	7	714		319
Blekinge län								
(städer).....	24	119	53	28	53	446		25
Kristianstads län								
(städer).....	24	633	137	46	480	119	1 169	867
(landsbygd).....		189	13		174	7	1 928	507
Malmöhus län								
(städer).....	12	863	166	4	596	108	341	919
Göteborg, o. Bohus län								
(städer).....	134	1 617	4 301	116	639	2 659	868	691
(landsbygd).....	559	628	1 004	374	277	626	668	618
Älvsborgs län								
(städer).....	3	98	7	0-7	37	1	217	441
(landsbygd).....	8	84	29	9	15	373	1 133	198
Skaraborgs län								
(städer).....		19	84		15	18		3
(landsbygd).....	13	387	51	16	92	24	1 194	212
Värmlands län								
(städer).....	14	150	39	8	137	45	571	462
(landsbygd).....	239	225	761	412	102	882	1 725	1 152
Kopparbergs län								
(landsbygd).....	39	6	18	26	3	17	665	453
Västernorrlands län								
(landsbygd).....	53	63	69	46	36	53		955
Övriga länsdelar: städer.....	84	243	22	73	104	40		
landsbygd.....								

¹ Avser: guld-, silver- och nysilverfabriker — snickeri- och möbelfabriker — papp- och pappersvaruindustri — ylleindustri — bomulls-
industri — trikkfabriker — band- och gardinfabriker samt snörmakerier — sömnadsindustri — päls- och skinnvarufabriker — skoindustri —
andra lädervarufabriker.

P. M.

angående hemarbetets organisation vid AB L. M. Ericsson, Stockholm

Hemarbetet hos LME har en viss tradition. Redan för 20 à 30 år sedan sysselsatte företaget hemarbetare, vilka i allmänhet bodde i närheten av de gamla verkstadslokalerna. Då företaget flyttade därifrån, kvarlämnades i de gamla lokalerna en *utlämningscentral* för att sköta kontakten med hemarbetarna på nära håll. Denna tjänade för övrigt också som repli-punkt för montörer och annan service-personal, vilket är ett exempel på att kostnaderna för erforderlig decentraliserad service åt hemarbetare kunna nedbringas därigenom att utlämningscentralen även tjänar andra driftstekniska ändamål.

Efter verkstadskonflikten 1945, då företaget hade mycket god ordertillgång, gjordes försök att utöka antalet hemarbetare. Den rationalisering i form av en betydande övergång till tempo-arbete, som karakteriserat företagets arbetsteknik under de senaste decennierna, hade också möjliggjort, att man toge ökad hänsyn till hemarbetets möjligheter: de enskilda arbetsoperationerna hade i många fall i stor utsträckning uppdelats på enklare deltempon, som fordrade mindre yrkesskicklighet och övervakning än tidigare.

För hemarbete utväljes ej alltför skrymmande arbetsstycken, vilka tillverkas i stora serier, så att hemarbetarna i regel kunna ha arbete med tillverkningen i fråga några månader utan att byta arbete.

Antalet hemarbetare vid LME var januari 1946 245 st., vilka enligt en mycket grov uppskattning beräknades arbeta genomsnittligt 24 tim. i veckan mot 48 inom själva företaget. Endast ackordsarbete förekommer.

Ungefär 5 % av arbetarantalet vid företaget utgjordes 1945 av hemarbetare. (Dessa 5 % svarade emellertid icke för 5 % av arbetsvolymen.)

Då hemarbetet infördes i större utsträckning år 1945, uppstod rusning efter det samma, och företaget hade januari 1946 omkring 3 000 ansökningar liggande, varför behovet vore täckt för många år framåt. Den talrikaste kategorien bland hemarbetarna utgöres av kvinnor, som bindas vid bostaden på grund av skötsel av barn och hem. Vidare märkes åtskilliga partiellt arbetsföra.

Sjukdom i familjen kan vara orsaken till att en arbeterska permitteras och i stället förses med hemarbete.

Hemarbetarna ha samma ackordpris som arbetarna i fabriken och förtjäna under en arbetsvecka genomsnittligt 50—55 kr., men några hemarbetare komma upp i dubbla förtjänsten.

För att kunna inpassa hemarbetarna i företagets tillverkningsprogram behövs en någorlunda säker *planering* och fördelning av arbetet. Denna grundar sig bl. a. på att hemarbetarna vid anställningen få uppge det antal arbetstimmar per vecka, som de önska ställa till företagets förfogande, varigenom deras prestationsresultat någorlunda kan på förhand bedömas. Efterhand som arbetsledningen vinner praktisk erfarenhet av de olika hemarbetarnas arbetskapacitet och noggrannhet, ökas möjligheterna att infoga dem i det totala tillverkningsprogrammet. I detta sammanhang kan nämnas, att hemarbetarna vid sjukdom måste sjukanmäla sig, så att arbetsledningen vid behov kan vidtaga ändringar i arbetsutlämningen för att undvika störande avvikelser i den tillverkningskvot, som enligt planeringen tilldelats hemarbetarna.

Företaget har en *instruktionslokal*, där instruktörer avgöra hemarbetarnas lämplighet och i erforderliga fall lära upp dem, innan de tillåtas ta hem arbetsmaterial.

Kontroll äger rum att hemarbetaren tillgodogjort sig nödvändiga arbetsinstruktioner, och vid denna kontroll, som oftast utföres av företagets kontroll-avdelning, medverka även arbetsledare från de olika avdelningar inom företaget, som beröras av hemarbetarnas leveranser. Vid inlämningen företas kontroll av arbetsresultatet motsvarande de kontrollåtgärder, som normalt äga rum inom verkstaden. Till instruktionslokalen är knuten en *telefontjänst*, varigenom hemarbetarna kunna per telefon fråga sig fram, då de behöva vägledning i sitt arbete. Vid behov sändes en instruktör eller en reparatör ut till hemarbetarens bostad för att lämna erforderlig driftsteknisk service. Instruktionen före utlämnandet av order göres emellertid så noggrann, att behovet av handledning under arbetets gång liksom kostnaden härför, är obetydligt.

Maskiner och el-ström, verktyg och tillbehör samt förbrukningsartiklar tillhållas, resp. betalas, av företaget. Däremot räknas icke med någon lokalhyra, vilket är en fördel för företaget, som emellertid å andra sidan har kostnader för hämtningstjänst av tyngre varor. Därjämte blir maskinkostnaden högre. Vid 24 timmars arbetsvecka erfordras dubbelt så stor verktygs- och maskinuppsats som vid full arbetsvecka. En maskin i verkstaden är genomsnittligt i gång lika lång tid som två maskiner i hemmet. I allmänhet utväljas emellertid sådana arbeten, som ej erfordra alltför dyrbara maskiner.

Bland arbetsuppgifter för hemarbetare kan nämnas:

- lindning av elektromagneter, spolar o. dyl.,
- maskingradning,
- lindning av pappersrör med handmaskin,
- enklare monteringsarbeten, bl. a. av fjädergrupper m. m.,
- kabelutsyning för telefon- och växelbords-kabel,
- enklare plåtpressningsarbeten,
- nitningar, bl. a. av kontakter,
- kontroll- och avsynings-arbeten,
- enklare lödningsarbeten, m. m.

Företag inom svagströmstekniken utgöra exempel på tillverkningsenheter, där stora möjligheter finnas att överföra delar av produktionen till hemarbetare.

Folkmängden inom gruppen industri och hantverk i förhållande till folkmängden inom gruppen jordbruk med binärningar.

(Jordbruk med binärningar = 100 i varje uträkning.)

	Landskommuner 1940 ¹				Samtliga
	A-	B-	C-	D-	
Mälardalen.....	15	37	136	534	84
Östra Götaland.....	15	37	120	464	56
Skåne, Halland och Blekinge.....	15	37	112	301	56
Bohuslän och Västergötland.....	12	37	153	252	58
Dalarna och Nedre Norrland.....	13	39	132	501	72
Övre Norrland.....	11	31	90	280	38
Samtliga län.....	13	37	127	402	61

¹ Efter Folkräkningen 1940, Del III, tab. 3.

Medan A- och B-kommunerna, bortsett från Övre Norrland, förete mycket små differenser, visar D-kommunerna stora olikheter. Sålunda visa de sistnämnda i södra och västra Sverige betydligt lägre siffror än i övriga delar av landet (med undantag för Övre Norrland).

Bohuslän och Västergötland ha C-kommunernas *högsta* och D-kommunernas *lägsta* siffror, vilket betyder goda möjligheter till kontakt mellan jordbruk och industri i arbetskraftsfrågor.

Folkmängden inom gruppen industri och hantverk i förhållande till folkmängden inom gruppen jordbruk och boskapsskötsel. Landsbygden 1940.¹

(Jordbruk och boskapsskötsel = 100 i varje uträkning.)

L ä n	Män	Kvin- nor	Totalt	L ä n	Män	Kvin- nor	Totalt
Hallands.....	34·4	36·2	35·2	Jönköpings.....	67·8	64·4	66·3
Västerbottens.....	37·0	34·9	36·0	Älvsborgs.....	66·3	74·2	69·9
Jämtlands.....	40·4	36·2	38·4	Värmlands.....	75·9	68·6	72·4
Gotlands.....	39·4	38·0	38·8	Blekinge.....	88·4	89·8	89·0
Skaraborgs.....	40·2	38·2	39·3	Göteborg o. Bohus....	91·6	94·6	93·0
Södermanlands.....	53·4	53·6	53·5	Västernorrlands.....	103·9	94·4	99·4
Malmöhus.....	54·9	57·8	56·1	Västmanlands.....	107·4	97·9	103·1
Kalmar.....	58·9	58·3	58·6	Örebro.....	107·5	99·3	103·8
Kronobergs.....	60·6	57·1	59·1	Gävleborgs.....	128·4	118·6	123·8
Uppsala.....	59·8	59·8	59·8	Kopparbergs.....	145·0	122·9	134·2
Norrbottnens.....	62·7	58·9	60·9	Stockholms län.....	147·2	154·4	150·4
Östergötlands.....	64·8	66·5	65·6				
Kristianstads.....	65·0	66·7	65·8	Samtliga län.....	71·8	70·1	71·0

¹ Efter Folkräkningen 1940, Del III, tab. 5 och 7.

Yrkesutövarnas procentuella fördelning på olika huvudgrupper av yrken 1940.
(Efter William-Olssons undersökningar, sammanställda i kortregister över Sveriges jordbruksområden.)

Egentlig landsbygd.

Jordbruksområde	Jordbruk med binäringar %	Industri och hantverk %	Övriga %
1. Skåne-Hallands slättbygd.....	62	20	18
2. Sydsvenska mellanbygden.....	59	22	19
3. Öland och Gotland.....	67	16	17
4. Östgötslätten.....	65	17	18
5. Vänerslätten.....	69	17	14
6. Mälar- och Hjälmabygden.....	61	19	20
7. Sydsvenska höglandet.....	67	20	13
8. Östsvenska dalbygden.....	63	19	18
9. Västsvenska dalbygden.....	59	24	17
10. Södra Bergslagen.....	62	22	16
11. Västsvenska dalsjöområdet.....	77	10	13
12. Norra Bergslagen.....	50	33	17
13. Östra Dalarna och Gästrikland.....	55	27	18
14. Kustlandet i nedre Norrland.....	62	19	19
15. Kustlandet i övre Norrland.....	68	15	17
16. Nordsvenska mellanbygden.....	68	16	16
17. Jämtländska siluområdet.....	69	14	17
18. Fjäll- och moränbygden.....	74	11	15
Riket: egentlig landsbygd	65	19	16

Anm.: Materialet härrör från Folkräkningen 1940, tab. 9 (råtabeller).

Litteraturförteckning.

Statistisk Årsbok.

Folkräkningen 1910, 1920, 1930 och 1940.

Särskilda Folkräkningen 1935—36.

SOS. Befolkningsrörelsen. Översikt för åren 1931—40.

SOS. Industri 1931, 1937, 1941 och 1942.

1931 års företagsräkning.

SOS. Lönestatistisk Årsbok för Sverige 1943.

SOS. Skattetaxeringarna 1944.

Hemslöjdskommitténs betänkande. Del I och II, 1917.

SOS. Svensk Hemindustri. Del I och II, 1917.

SOS. Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor. Del I och II, 1937.

SOS. Arbetsförhållandena inom det husliga arbetet å landsbygden, 1938.

Sociala Meddelanden 1939: 10:

Vägarbetets organisation och vägarbetarnas arbetsförtjänster år 1939.

Statens offentliga utredningar:

Socialdepartementet:

SOU 1931: 20. Arbetslöshetsutredningens betänkande I.

SOU 1937: 12. Arbetslöshetsundersökningen 1936.

SOU 1938: 10. Byggnadsindustrin i Sverige I.

SOU 1938: 15. Betänkande angående »Landsbygdens avfolkning».

SOU 1939: 13 och 1939: 14. Rationaliseringsutredningens betänkande. Del I och II.

SOU 1944: 59. Betänkande avgivet av 1942 års semesterkommitté.

SOU 1945: 26. Riktlinjer för skapande av socialväsendets forskningsorganisation. (Kommitténs för partiellt arbetsföra betänkanden, bilaga nr 1).

Finansdepartementet:

SOU 1944: 14. Utredningar angående ekonomisk efterkrigsplanering IV.

1. Sysselsättningsmöjligheter inom jordbrukets område.

2. Sysselsättningsmöjligheter inom skogsbruket.

SOU 1944: 36. Utredningar angående ekonomisk efterkrigsplanering VI.

1—3. — — —

4. Skogsbrukets arbetskraftsförhållanden.

SOU 1945: 11. Utredningar angående ekonomisk efterkrigsplanering VIII (Åtgärder i syfte att under depression stimulera avsättningen av varaktiga konsumtionsvaror.)

SOU 1945: 54. Utredningar angående ekonomisk efterkrigsplanering XIII. Sysselsättningen under och närmast efter kriget. (Av Erik Westerlind). Innehåller bl. a. utförliga bearbetningar av industristatistiken.

Ecklesiastikdepartementet:

SOU 1938: 26. Betänkande angående centrala verkstadsskolor.

Jordbruksdepartementet:

SOU 1933: 2. 1931 års skogssakkunnigas betänkande.

SOU 1936: 39. Sociala Jordutredningens betänkande.

SOU 1937: 9. Utredning rörande jordbrukets läge i Norrland.

SOU 1938: 5. Betänkande rörande produktions- och avsättningsförhållandena inom trädgårdsnäringen.

SOU 1938: 34. Den statliga egnahemsverksamheten.

SOU 1938: 53. 1936 års skogsutrednings betänkande nr 1.

SOU 1939: 6. Underlättandet av kvinnornas arbete i de mindre lanthemmen.

SOU 1940: 3. Norrländska skogsproduktionsutredningens betänkande.

SOU 1942: 32. Betänkande angående hushållningssällskapens organisation och verksamhet.

SOU 1943: 39. Utredning angående Norrlands näringsliv.

SOU 1944: 65. Jordbrukets framtida tillgång på arbetskraft. Utredning av Hannes Hyrenius.

SOU 1945: 33. Betänkande angående yrkesutbildningen i Norrland, avgivet av Norrlandskommittén.

Handelsdepartementet:

SOU 1938: 30. Betänkande angående lärlingsutbildningen, avgivet av 1936 års hantverkssakkunniga.

SOU 1941: 14. Betänkande. 1940 års hantverks- och småindustriutredning.

Folkhushållningsdepartementet:

SOU 1941: 18. Statsmakterna och folkhushållningen. Del I. Sthlm 1941.

Riksdagstryck 1944:

Motioner:

I: 106. (Landsbygdens avfolkning.)

I: 179. (Decentralisering av industri.)

I: 244. (Hantverk och småindustri.)

II: 113. (Vidgad konsulentverksamhet m. m. inom hantverk och småindustri, särskilt med hänsyn till landsbygdens småföretagsamhet.)

II: 243. (Småindustri på landsbygden och en ökad decentralisering av vårt lands industrier.)

II: 244. (Landsbygdens befolkningsfråga.)

Statsutskottets utlåtande nr 10 (Hantverk och småindustri).

Jordbruksutskottets utlåtande nr 60 (Hemslöjdskonsulenter).

II. Kammararens 3. tillf. utskott nr 8 (Landsbygdens befolkningsfråga).
Riksdagens skrivelse nr 10 (Hantverk och småindustri).

Kungl. Maj:ts proposition år 1945 nr 290. (Angående anslag till upplysnings- och organisationsverksamhet ifråga om hantverk och småindustri.)

Översikter:

Den praktiska Norrlandsboken. I och II. Sthlm 1943.

Industrins Utredningsinstitut. Industriproblem 1943.

Industrins Utredningsinstitut. Norrland, natur, befolkning och näringar. Sthlm 1942.

Jordbrukets upprustning. Föredrag. LT:s förlag. Sthlm 1944.

Jordbruksproblem. Några aktuella föredrag. LT:s förlag. Sthlm 1943.

LO:s femtonmannakommitté: Fackföreningsrörelsen och näringslivet. Sthlm 1941.

Rationaliseringsproblem inom jordbruket. Föredrag. LT:s förlag. Sthlm 1945.

Social Årsbok 1943—44. Jordbrukets rationalisering ur sociala och ekonomiska synpunkter.

Statens Hantverksinstituts Årsbok. Hantverk och kultur. 1942, 1943 och 1944—45.

Våra Yrken. En handbok i yrkesvägledningens tjänst. Del II. Sthlm 1943.

Iveroth, Axel: Småindustri och hantverk i Sverige. Sthlm 1943.

Källström, Viking: Hantverkets och industrins omfattning i Sverige. (Kommersiella Medd. 1935: 19.)

Liedberg, Gösta: Jordbrukets efterkrigsproblem. Sthlm 1944.

Modig, J.-O.: SHSO. En återblick. Sthlm 1945.

Holmström, Sven: Hantverk, hemindustri och andra förvärvskällor. (Lantungdomen väljer yrke. LT:s förlag. Sthlm 1944. Sid. 184 ff.)

Befolknings-, arbetskrafts- och utbildningsfrågor:

Ahlberg och Svennilson: Sveriges arbetskraft och den industriella utvecklingen. Sthlm 1946.

Arbetsmarknadsorganisationernas Yrkesutbildningskommitté: Betänkande. (Läringsutbildningen.) Sthlm 1944.

Berglund, Wilhelm: De centrala verkstadsskolorna. Deras framväxande och slutliga utformning. (Sveriges Landstings Tidskrift 1941: 6.)

Enequist, Gerd: Yrkesgruppernas fördelning i Sveriges kommuner år 1930. Uppsala 1943.

von Hofsten, Erland: Jordbruksbefolkningens minskning; dess orsaker och verkningar, samt

Olsson, Axel: Jordbruksbefolkningens minskning; dess orsaker och verkningar. (Kungl. Lantbruksakademiens Tidskrift 1941: 3.)

Holmström, Sven: Kvinnoflykten från jordbruket. (Lantmannen 1944: 42.)

Lundquist, Ryno: Några sidor av yrkesutbildningens problem inom hantverk, industri, handel och husligt arbete. (Social Årsbok 1942.)

Mauritzon, K: Samarbetet mellan Pensionsstyrelsen och Steneby Hemslöjdsförening. (Steneby 10 år.) 1939.

Nannesson, L.: Räkenskapsresultat från Svenska jordbruk. 1939—43.

- Nannesson, L.*: Kvinnornas arbete i lanthemmen, *samt*
Osvald, Ingrid: Kvinnornas arbete i lanthemmen. (Kungl. Lantbruksakademiens
 Tidskrift 1940: 4.)
- Overton, Maxwell*: Utredning angående central verkstadsskola i Malmöhus län,
 Lund 1945.
- Population Movements and Industrialization*. Stockholm Economic studies nr
 10. Sthlm. 1941.
- Rekryteringsfrågor inom svensk industri*. Utredning av IVA:s kommitté för
 rekryteringsfrågor. Sthlm 1945.
- Ronge, E. W.*: Tillgång och behov av arbetskraft för skogsbruket i Övre Norr-
 land. (Skogen 1929: 17.)
- Social Årsbok 1942*. Utbildningsmöjligheternas demokratisering.
- Sommarin, Emil*: Befolkningsfrågan och jordbruket. Lund 1935.
- Sten, Hemming*: Skogsarbetarna. (LO:s skriftserie nr 45.) 1938.
- Stensgård, A. H.*: Arbetskraftstillgång och arbetskraftsanvändning vid jordbruket.
 (Social Årsbok 1943: 44.)
- Uhnbon, Ivar*: Arbetskraften; dess reserver och fördelning samt framtida stor-
 lek. (Svensk Sparbankstidskrift 1943: 8—9.)
- Wahlund, Sten*: Medan patienten väntar. Sthlm 1944.
- Wahlund, Sten*: Det mindre jordbrukets befolkningsproblem. Sthlm 1944.
- Wohlin, Nils*: Jordfördelningen och »Landsbygdens affolkning». Sthlm 1915.
- Åstrand, Halvdan*: Arbetskraft till betupptagningen 1941. Malmö 1942.
- Ibidem*: Arbetarfrågor 1942. Malmö 1943.
- Ibidem*: Sockerbetsodlingens behov av arbetskraft. Malmö 1944.

Tekniska och ekonomiska frågor:

- Berglund, Nils och Lönnemark, Henning*: Meddelanden nr 77, 80 och 83 från
 Jordbrukstekniska Föreningen. (resp. självbindare, tröskverk och traktorer i
 gemensamt bruk). Uppsala 1941—42.
- Borås 1933*. Utg. av Tekniska Förbundet i Borås. Sthlm 1933.
- Carlheim-Gyllensköld, H.*: Jordbrukets byggnadsproblem. (Social Årsbok 1943—44.)
- Curman, G.*: Industriens arbetarebostäder. Sthlm 1944.
- Granlund, John*: Kardmakeriet i Norra Kind. (SHI skriftserie MI.) Sthlm 1943.
- Grauers, Åke*: Stockholms Stads Hantverkshus. (Särtryck ur Kommunalteknisk
 Tidskrift 1943: 6.)
- Hansson, Nils*: Skogsbilvägar. (Lantmannen 1945: 13.)
- Hjelm, Lennart*: Byggnadskapitalets och byggnadskostnadernas storlek vid
 svenska jordbruk.
- Industriens Utredningsinstitut*: Levnadskostnaderna i Norrland. Sthlm 1943.
 (Sid. 14 ff uppgifter för riket.)
- Industriens Utredningsinstitut*: Studier i Skogsbrukets Arbetlära. Sthlm 1943.
- Lönnemark, Henning*: Undersökning rörande maskinstationer. (Medd. nr 201
 från Jordbrukstekniska Institutet.) Uppsala 1945.
- Riksmässan för småindustri i Halmstad 1944*. Katalog.
- Sankt Eriksmässan 1945*: Katalog.
- Thanderz, Einar*: Elmotordrivna handverktyg. (SHI skriftserie H nr 3.)
- Öijer, Gustaf*: Sparbanker — »folkbankar». Svensk Sparbankstidskrift 1945: 1

Lokaliseringsfrågor:

- Allwood-Ranemark*: Medelby. En sociologisk studie. Sthlm 1943.
- Boumphrey, Geoffrey*: Town and country tomorrow. London 1940.

Holm, Per: Samhällsundersökningar. Sthlm 1944.

Härenstam, Curt: Järn- och metallmanufakturerna i västra Småland. (Svensk geografisk Årsbok 1942.)

Industri och hantverk i Stockholm. Utredning verkställd inom Stockholms Stads Fastighetskontor år 1937. Stadskoll. utl. o. mem. bih. 7 A och B 1938. (Sid. 67 ff: Industrins och hantverkets lokalisering. Sid. 166 ff: Hantverkshusfrågan.)

Jacobsson, Gunne: Kan arbetsplatserna placeras bättre? (Fackföreningsrörelsen 1945: 25—26.)

Nelson Helge: Sveriges järnhantering och några drag i dennas geografiska lokalisering. (Svensk geografisk årsbok 1936).

Peterson, Helge: Industriens lokaliseringsfråga. (Textil och konfektion 1945: 7.)

Stålberg, Helge: Några drag ur den sydsvenska möbelindustriens lokalisering. (Svensk geografisk Årsbok 1942.)

Åhrén, Uno: Samhällsplanering i England. (Fackföreningsrörelsen 1945: 4—5.)

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

	Sid.
Skrivelse till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Jordbruksdepartementet	3
<i>Inledning</i>	5
Förslag om vidgad industrialisering.....	8
Avd. I. Jordbruksbefolkningen och dess sysselsättning inom jordbruket.	
Kap. 1. Översikt.....	10
a. Mobiliteten.....	11
b. Befolkningens ålderssammansättning.....	13
c. Allmänna slutsatser.....	13
Kap. 2. Arbetsförhållanden inom jordbruket, som närmare beröra frågor rörande fyllandsarbeten.	
a. Småbrukets arbetskraft.....	14
b. Säsongsvariationer.....	16
Skillnad mellan sommarens och vinterns arbetsbehov.....	17
Arbetsbehov vid större jordbruk.....	18
Åtgärder för att bemästra arbetstopparna.....	19
Sockerbetsodlingens arbetskraftsproblem.....	20
c. Sammanfattning och synpunkter.	
Rationaliseringens konsekvenser.....	21
Arbetsbyte och block-organisation.....	21
Synpunkter beträffande andelsladugårdar.....	22
2-familjs-jordbruk.....	24
Säsongmässig sysselsättning inom jordbruket av arbetskraft från stadsnäringarna.....	24
Kap. 3. Den kvinnliga jordbruksbefolkningens speciella sysselsättningsproblem	25
a. Familjebildningen.....	26
b. Yrkesverksamheten.....	28
Kap. 4. Sysselsättningsmöjligheter vid anläggningsarbeten med anknytning till jordbruket.	
a. Indelning och allmänna synpunkter.....	31
b. Byggnadsarbeten.....	32
c. Täckdikning.....	33
Avd. II. Allmänna synpunkter på frågan om jordbruksbefolkningens sysselsättning utanför jordbruket.	
<i>Inledning</i>	35
<i>A. Huvudvägar för uppnående av full sysselsättning.</i>	
Kap. 5. Sysselsättning inom skogsbruket.....	37
Kap. 6. Anpassning av verksamheten i andra yrken än skogsbruk.	
a. Säsongväxlingar och deras konsekvenser.....	40
b. Förflyttning av arbetskraft.....	43

Kap. 7. Vidmakthållande och utveckling av binäringar, som sedan gammalt idkas bland jordbruksbefolkningen.	
a. Hemslöjd och hantverk.....	45
b. Hemindustri.....	46
Kap. 8. Utspridning till landsbygden av självständiga småindustrier samt underavdelningar till större industriföretag.	
a. Allmänna synpunkter på decentraliseringens möjligheter.....	48
b. Nuvarande strukturella förhållande inom småföretagsamheten..	49
c. Utvecklingslinjer inom småföretagsamheten.....	50
d. Industrins nuvarande landsbygdssektor och betydelsen av annexföretag.....	53
Sammanfattning.....	56
 <i>B. Viktigare förutsättningar för utveckling av hemslöjd, hemindustri och småindustri på landsbygden.</i>	
Kap. 9. Bebyggelsens täthet.....	57
Kap. 10. Tillgång till elektrisk energi.....	58
Kap. 11. Lämplig lokalisering.	
a. Allmänna synpunkter.....	60
b. Tillgång på arbetskraft och bostadsproblemens betydelse.	
Rekryteringssynpunkter.....	62
Bostadsfrågor.....	62
c. Avsättningsmöjligheter och transportförhållanden.....	64
Kap. 12. Yrkesskicklighet inom hantverk och industri.	
a. Allmänna synpunkter.....	64
b. Olika skolyper.....	66
c. Företagareutbildning.....	68
d. Lärlingsfrågan.....	69
e. Jordbrukets speciella behov av hantverksutbildade yrkesmän..	69
f. Kommunala initiativ.....	70
g. Utbildning vid Statens Hantverksinstitut.....	71
h. Sammanfattning.....	71
Kap. 13. Hemslöjdens utbildningsproblem.....	72
Kap. 14. Organisation till hjälp för anskaffning av verkstadslokaler, material, verktyg och maskiner samt för rätt inriktning av produktionen och avsättning av produkterna	
a. Hantverkshus och verkstadshus.....	74
b. Inköpsfrågor.....	76
c. Produktionens inriktning och avsättning.....	77
d. Försäljningsproblem.....	79
e. Mässor.....	81
f. Avsättning genom export.....	82
Kap. 15. Rådgivande teknisk och ekonomisk sakkunskap.	
a. Allmänna synpunkter.....	82
b. Statens Hantverksinstitut.....	83
Jämförelse med Danmark.....	84
c. Decentraliserad konsulentverksamhet.....	85
Framkomna förslag.....	85
Konsulentverksamhetens betydelse.....	85
Konsulentverksamheten ur jordbrukets synpunkt.....	89
d. Hemslöjdskonsulenter.....	90

	Sid.
Kap. 16. Finansieringsmöjligheter	92
a. Nuvarande kreditmöjligheter och deras betydelse	92
Företagareföreningarnas kreditgivning	94
b. Personkredit	95
c. Framkomna förslag	95
Sammanfattning	96
d. Hemslöjdens kreditförhållanden	97
Kap. 17. Levnadskostnaderna och löneförhållandena	
a. Allmänna synpunkter	98
b. Löneläge inom småindustri och hemindustri	99
c. Högre jordbrukslön under sommaren	100
d. Hemslöjdens löneförhållanden	101
Kap. 18. Upplysningsverksamhet	101

Avd. III. Sysselsättningsmöjligheter inom skogsbruket av betydelse för jordbrukets arbetskraft.

Kap. 19. Skogsbrukets omfattning och arbetsförhållanden	
a. Areal och fördelning på ägarekategorier	103
b. Skogsbrukets arbetskraftsbehov	103
c. Skogsbrukets arbetskraftstillgång och dess sysselsättning	105
d. Säsongsväxlingarnas betydelse	108
Virkets huggning och torkning	108
Barkningsfrågan	109
Transportförhållanden	109
Yrkesskicklighet	111
Sammanfattning	111
e. Skogsvård	113
f. Flottning	113
g. Kolning	113

Avd. IV. Säsongmässig koordination mellan jordbrukets och industrins arbetskraftsanvändning.

Kap. 20. Säsongarbetets omfattning inom näringslivet	115
Kap. 21. Sysselsättningsmöjligheter för jordbrukets arbetskraft.	
a. Allmänna förutsättningar och utvecklingsmöjligheter	116
b. Planering i god tid av betydelse	120
c. Arbetskraftens lämplighet	121
d. Säsongarbetets betydelse för kvinnornas del	122
e. Organisatoriska synpunkter	123

Avd. V. Andra sysselsättningar utanför jordbruket.

Uppdelning	124
Kap. 22. Hemslöjd.	
a. Föregående utveckling	125
b. Nuvarande omfattning och betydelse	126
Förläggarslöjden	128

	Sid.
c. Partiellt arbetsföra.....	129
d. Bosättningslån.....	130
e. Sammanfattning	131
Kap. 23. Hantverk.	
a. Hantverkets allmänna betydelse.....	132
b. Utbyggnad av egentligt hantverk på landsbygden.....	132
c. Anställningsmöjligheter för jordbrukets arbetskraft.....	133
d. Jordbrukets speciella hantverksservice.....	135
e. Hantverkarnas organisation.....	137
Kap. 24. Byggnadsindustri.....	137
Sammanfattning och synpunkter.....	140
Kap. 25. Hemindustri	
a. Föregående utveckling.....	141
b. Nuvarande omfattning och betydelse.....	142
c. Förskjutning mellan vävning, stickning och sömnad inom hem- industrin.....	144
d. Kombination med jordbruk.....	144
e. Utvecklingslinjer.....	144
Initiativ vid A/B L. M. Ericsson.....	145
Kooperativa arbetslag.....	146
Kap. 26. Småindustri.	
a. Omfattning och betydelse.....	146
b. Produktion i stora serier, som fördelas på ett flertal underleveran- törer.....	148
c. Tillverkningar av betydelse för jordbruk och skogsbruk.....	149
d. Sysselsättningsmöjligheter för jordbrukets arbetskraft.....	151
Kap. 27. Egentlig industri.	
a. Allmänna synpunkter.....	153
b. Företagens storlek.....	154
c. Kvinnornas sysselsättning i industrin.....	155
d. Korttidsarbete och deltidsarbete.....	156
e. Sysselsättningen inom landsbygdens industrier beroende av sam- hällsplaneringen.....	158
Kap. 28. Maskinhållning.....	160
Traktorer i skogsbruket.....	161
Cirkelsågar.....	162
Kap. 29. Transportverksamhet.....	164
Kap. 30. Andra sysselsättningsfrågor.....	166
a. Vägarbete.....	166
b. Trädgårdsskötsel.....	167
c. Bärplockning.....	168
d. Övriga jordbruket närstående binäringar.....	169
Sammanfattande synpunkter	170

<i>Bilagor</i>	172
<i>Litteraturförteckning</i>	183

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Bilagor.

	Sid.
1. Exempel på viktigare hntverksyrken. Medelantal företag och medelantal sysselsatta pr företag enl. Iveroth.....	172
2. Förteckning över typer av företag inom småindustrien.	173
3. Företagare och anställda inom industri och hantverk fördelade på områden.	174
4. Hemarbetare och deras inkomster i Sverige 1941.	176
5. P. M. angående hemarbetets organisation vid A/B L. M. Ericsson, Stockholm.	178
6. Folkmängden inom gruppen industri och hantverk i förhållande till folkmängden inom gruppen jordbruk med binärningar, inom vissa områden.	180
7. Folkmängden inom gruppen industri och hantverk i förhållande till folkmängden inom gruppen jordbruk och boskapsskötsel. Landsbygden 1940.	181
8. Yrkesutövarnas procentuella fördelning på olika huvudgrupper av yrken 1940 på egentliga landsbygden.	182
(Enquête angående hemarbetare utarbetad i stencil.)	

57. Betänkande angående vissa organisations-, utbildnings- och tjänstgöringsfrågor vid domstolarna. Norstedt. 330 s. **Ju.**
58. Betänkande rörande utbyggnad av civila flygplatser m. m. Idun. 153 s. 1 karta. **K.**
59. Betänkande med förslag angående hemvärdet. Beckman. 157 s. 1 bil. **Fö.**
60. Betänkande med förslag till lag om skydd mot ohälsa och olycksfall i arbete m. m. Almqvist & Wiksell, Uppsala. 867 s. **S.**
61. Riktlinjer för den framtida jordbrukspolitik. Del 3. Bilagor. Idun. 149 s. **Jo.**
62. Betänkande med förslag till lag om tryggnad av byggnadsarbetarens lönefordran m. m. Norstedt. iv, 229 s. **Ju.**
63. Betänkande med förslag till lag om virkesmätning m. m. Marcus. iv, 128 s. **Jo.**
64. Betänkande med förslag till ny lagstiftning om uppsikt å jordbruk. Beckman. 160 s. **Jo.**
65. Kommitténs för partiellt arbetsföra betänkanden. Bilaga 2. Arbetsterapi, ett led i sjukvården. Statens Reproduktionsanstalt. 54 s. **S.**
66. Betänkande angående reglering av anställningsförhållandena för viss civil personal inom statsförvaltningen. Del. 1. Marcus. 138 s. **Fl.**
67. Betänkande med utredning och förslag angående löneställningen för viss statsanställd sjukvårds- och ekonomipersonal m. m. V. Pettersson. 223 s. **Fl.**
68. Betänkande och förslag angående det fria och frivilliga folkbildningsarbetet. Del. 1. Beckman. 254 s. **E.**
69. Förvaltningsförbandet. Förberedande utredning angående reglering av förbandet hos förvaltnings-

- myndigheter i ärenden rörande enskild rätt och därmed sammanhängande frågor. Av N. Herlitz. Marcus. 221 s. **Ju.**
70. Utredningen om föreningsjordbruk. Betänkande med förslag till lag om sambruksföreningar. V. Pettersson. 198 s. **Jo.**
71. Betänkande om deltidsarbete i allmän tjänst m. m. Marcus. 199 s. **Fl.**
72. 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. 7. Radio och film i skolundervisningen. Idun. 64 s. **E.**
73. Utåtande rörande metoder och materiel vid skogsbrandsläckning. Marcus. 142 s. **K.**
74. Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitetet och högskolor m. m. Hæggström. 180 s. **E.**
75. Betänkande och förslag angående förhållandet mellan befäl och meniga inom krigsmakten m. m. Beckman. 301 s. **Fö.**
76. De medicinska högskolornas organisationskommitté. 1. Organisatoriska åtgärder till främjande av medicinsk forskning. Idun. (2) 235 s. **E.**
77. Naturvetenskapliga forskningskommittén. 2. Förslag till reformer rörande doktorsavhandlingar och annan publiceringsverksamhet inom naturvetenskaperna. Den marinbiologiska forskningen. Utbildningen av laboratoriebiträden. Idun. 114 s. **E.**
78. Jordbruksbefolkningens möjligheter till sysselsättning utom jordbruket. Av S. Grundström. Idun. 192 s. **Jo.**

Anm. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = ecklesiastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 3 febr. 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 98) utgavs utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

Statens offentliga utredningar 1946

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättskipning. Fångvård.

Ärvdabalksakkunnigas förslag till föräldrabalk. [49]
Betänkande ang. vissa organisations-, utbildnings- och tjänstgöringsfrågor vid domstolarna. [57]

Statsförvaltning. Allmän statsförvaltning.

Betänkande med förslag till omorganisation av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen m. m. [10]
1945 års lönekomité. 1. Betänkande med förslag till statliga löneplaner m. m. [48]
Betänkande ang. reglering av anställningsförhållandena för viss civil personal inom statsförvaltningen. Del 1. [66]
Betänkande med utredning och förslag ang. löneställningen för viss statsanställd sjukvårds- och ekonomipersonal m. m. [67]
Förvaltningsförbandet. Förberedande utredning ang. reglering av förbandet hos förvaltningsmyndigheter i ärenden rörande enskild rätt och därmed sammanhängande frågor. [69]
Betänkande om deltidsarbete i allmän tjänst m. m. [71]

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

1943 års jordbrukstaxeringsakkunniga. Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser i fråga om taxering

av inkomst av jordbruksfastighet samt lag om jordbruksbokföring. [29]

1944 års skattesakkunniga. 2. Betänkande ang. idrottsammanslutningars beskattning för inkomst. [56]

Politi.

Parlamentariska undersökningskommissionen ang. flykt-
tingärenden och säkerhetstjänst. 1. Betänkande ang.
flyktningars behandling. [36]

Nationalekonomi och socialpolitik.

Dödföddheten och tidigdödligheten i Sverige. Dess samband med nativitetensminskningen och dess förhållande vid olika former av förlösningsvård samt dess socialmedicinska och befolkningspolitiska betydelse. [2]
Betänkande om barnkostnadernas fördelning med förslag till allmänna barnbidrag m. m. [5] Bilagor. [6]
Investeringsutredningens betänkande med utredning rörande personal- och materielresurser m. m. för genomförande av ett arbetsprogram enligt av utredningen tidigare framlagt förslag. [13]
Den familjevårdande socialpolitiken. [17]
Betänkande med förslag rörande den ekonomiska försvärsberedskapens framtida organisation. [19]
Socialvårdskommitténs betänkande. 12. Utredning och förslag ang. moderskapsbidrag. [23] 13. Förslag ang. folkpensioneringens administrativa handhavande m. m. [37] 14. Utredning och förslag ang. ålderdomshem m. m. [52]

(Forts. å omslagets 4:de sida)

Kommittén för partiellt arbetsföra betänkande. 1. Förslag till effektiviserad kurators- och arbetsförmedlingsverksamhet för partiellt arbetsföra m. m. [24] Bilaga 2. Arbetsterapi, ett led i sjukvården. [65]
 Betänkande med förslag till investeringsreserv för budgetåret 1946/47 av statliga, kommunala och statsunderstödda anläggningsarbeten. [27] Bilagor. [28]
 Statsmakterna och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdda krisen. Del 6. Tiden juli 1944—juni 1945. [35]
 Sakkunniga ang. arbetsförmedlingens organisation. Del 1. Den offentliga arbetsförmedlingen under krigsåren. [44] Del 2. Den offentliga arbetsförmedlingens framtida organisation. Motiv och förslag. [51]
 Betänkande om befolkningspolitikens organisation m. m. [53]
 Betänkande med förslag till lag om skydd mot ohälsa och olycksfall i arbete m. m. [60]

Hälsa- och sjukvård.

Betänkande ang. den centrala organisationen av det civila medicinal- och veterinärväsendet. [20]

Allmänt näringsväsen.

Betänkande med utredning och förslag ang. rätten till arbetstagares uppfinningar. [21]

Fast egendom. Jordbruk med blinäringar.

Betänkande ang. forsknings- och försöksverksamheten på jordbrukets område i Norrland. [16]
 PM ang. utvecklingsplanering på jordbrukets område. [18]
 Den svenska växtodlingens utvecklingstendenser samt dess inriktande efter kriget. [39]
 Riktlinjer för den framtida jordbrukspolitiken. Del 1. [42] Del 2. [46] Del 3. Bilagor. [61]
 Betänkande med förslag till åtgärder för främjande av rikhästaveln m. m. [45]
 Rationalitetsvariationerna inom det svenska jordbruket. [47]
 Betänkande med förslag till ny lagstiftning om uppsikt å jordbruk. [64]
 Utredningen om föreningsjordbruk. Betänkande med förslag till lag om sambruksföreningar. [70]
 Jordbruksbefolkningens möjligheter till sysselsättning utom jordbruket. [78]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Betänkande med förslag till ändrade grunder för flottinustäfstiftningen m. m. [31]
 Betänkande med förslag till skogsvårdslag m. m. [41]
 Betänkande med förslag till lag om virkesmätning m. m. [63]
 Utåtande rörande metoder och materiel vid skogsbrandsläckning. [73]

Industri.

Betänkande med förslag till ordnande av kreditgivnings- och rådgivningsverksamhet för hantverk och småindustri samt bildande av företagarnämnder. [22]
 Betänkande ang. hantverkets och småindustriens befrämjande. [40]
 Betänkande med förslag till lag om trygghet av byggnadsarbetarens lönefordran m. m. [62]

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Betänkande ang. rundradion i Sverige. Dess aktuella behov och riktlinjer för dess framtida verksamhet. [1]
 Betänkande med förslag till verkstadsorganisation för väg- och vattenbyggnadsväsendet. [43]
 Betänkande rörande utbyggnad av civila flygplatser m. m. [58]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Betänkande ang. tjänstepensionsförsäkringens organisation. [26]
 Försäkringsutredningen. Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. 1. Lagtext. [33] 2. Motiv. [34]

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

1941 års lärarlönesakkunniga. Betänkande med förslag till boställsordning för folkskolans lärare m. m. [8]
 1945 års universitetsberedning. 1. Docentinstitutionen. [9]
 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. IV. Skolpliktidens skolformer. [15]
 2. Folkskolans A. Allmän del. [11] B. Förslag till undervisningsplaner. [15]
 4. Realskolans Praktiska linjer. [14]
 VI. Skolans inre arbete. Synpunkter på fostran och undervisning. [31]
 VII. Radio och film i skolundervisningen. [72]
 Betänkande om tandläkarutbildningens ordnande m. m. Del 1. [12]
 Socialutbildningssakkunniga. 2. Utredning och förslag rörande statsvetenskapliga examina m. m. [30]
 Betänkande med förslag till förordning ang. allmänt kyrkomöte m. m. [32]
 Betänkande med förslag till nyorganisation av kyrkomusikerbefattningarna m. m. Del 2. [50]
 Utredning ang. reglering av den territoriella församlingsindelningen i Stockholm. [54]
 Utredning rörande sexualundervisningen i högre skolor jämte förslag till handlingning i sexualundervisning för lärare i högre skolor. [55]
 Betänkande och förslag ang. det fria och frivilliga folkbildningsarbetet. Del 1. [68]
 Betänkande ang. socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m. m. [74]
 De medicinska högskolornas organisationskommitté. 1. Organisatoriska åtgärder till främjande av medicinsk forskning. [76]
 Naturvetenskapliga forskningskommittén. 2. Förslag till reformer rörande doktorsavhandlingar och annan publiceringsverksamhet inom naturvetenskaperna. Den marinbiologiska forskningen. Utbildningen av laboratoriebiträden. [77]

Försvarsväsen.

Betänkande med förslag ang. uniformspliktens omfattning för viss personal vid försvarsväsendet. [4]
 Betänkande och förslag rörande åtgärder för att begränsa antalet kontraktsanställt manskap inom krigsmakten. [7]
 Betänkande med förslag till lag med särskilda bestämmelser om uppfinningar m. m. av betydelse för rikets försvar. [25]
 Betänkande med förslag rörande officersutbildningen inom armén m. m. [38]
 Betänkande med förslag ang. hemvärdet. [59]
 Betänkande och förslag ang. förhållandet mellan befäl och meniga inom krigsmakten m. m. [75]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.